

# ŞEHİR ve MEDENİYET



# ŞEHİR ve MEDENİYET

## Derginin Sahibi

Bem-Bir-Sen Adına  
Mürsel Turbay

## Yazı İşleri Müdürü

Recayi Karslı

## Editör

Yrd. Doç. Dr. Murat Sezik

## BEM-BİR-SEN Yönetim Kurulu

Mürsel Turbay

Levent Uslu

Medeni Sevinç

Gürkan Alper

Recayi Karslı

## Genel Koordinatör

Yusuf Sunar

## Sanat Yönetmeni

Mustafa Sunar

## Hazırlık ve İçerik Danışmanlığı

### ADAMOR Toplum Araştırmaları Merkezi

Tel: 0312 285 53 59

Faks: 0312 285 53 99

W: www.adamor.com.tr

E-mail: sehivmedeniyet@adamor.com.tr

## Yayın Türü

Yerel Süreli/Ücretsiz Dağıtılır.

## Yayın Aralığı

Yılda 2 sayı yayımlanır.

## Yayın İdare Merkezi

Anıttepe Mahallesi Kubilay

Sokak No:8 Tandoğan/ANKARA

Tel: 0312 230 47 04-05

Faks: 0312 229 66 39

www.bembirsen.org.tr

## HAKEM VE DANIŞMA KURULU

Adem Efe (Doç. Dr. / S.D. Üniv.)

Adnan Mahiroğulları (Doç. Dr. / Cumhuriyet Üniv.)

Ahmet Mutlu (Doç. Dr. / Ondokuz Mayıs Üniv.)

Ahmet Özcan (Doç. Dr. / Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Ali Osman Akkuş (Yrd. Doç. Dr. / Dicle Üniv.)

Cengiz Anık (Prof. Dr. / Gazi Üniv.)

Coşkun Taştan (Doç. Dr. / Polis Akademisi)

Ebubekir Sofuoğlu (Doç. Dr. / Sakarya Üniv.)

Erkan Oktay (Prof. Dr. / Atatürk Üniv.)

Fatih Değirmenci (Yrd. Doç. Dr. / Atatürk Üniversitesi)

Fatih Karcioğlu (Prof. Dr. / Atatürk Üniv.)

Fuat Güllüpinar (Doç. Dr. / Anadolu Üniversitesi)

H. İbrahim Düzenli (Yrd.Doç.Dr. /F. Sultan Mehmet V. Üniv.)

Hatice Ayataç (Doç. Dr. / İstanbul Teknik Üniversitesi)

Hüseyin Yayman (Doç. Dr. / Gazi Üniv.)

İbrahim Ulvi Yavuz (T.Y.B. Genel Başkanı)

Kudret Bülbül (Doç. Dr. / Kırıkkale Üniv.)

Lütfi Sunar (Doç. Dr. / İstanbul Üniversitesi)

M. Sezai Türk (Doç. Dr. / Gazi Üniv.)

Mazhar Bağlı (Prof. Dr. / Yıldırım Beyazıt Üniv.)

Mehmet Doğan (Yazarlar Birliği Vakfı Onursal Başkanı)

Mehmet Münir Dedeoğlu (Yrd. Doç. Dr. / Karabük Üniv.)

Mustafa Şentop (Prof. Dr.)

Naci Bostancı (Prof. Dr.)

Nasuhi Güngör / Star Gazetesi Yazarı

Nazif Gürdoğan (Prof. Dr. / Fatih Üniv.)

Orçun İmga (Doç. Dr. / Polis Akademisi)

Refik Korkusuz (Prof. Dr. / Yeni Yüzyıl Üniv.)

Veysel Bilgiç (Prof. Dr. / Polis Akademisi)

Yasemin Ç. Özservet (Yrd. Doç. Dr. / Marmara Üniversitesi)

Yasin Aktay (Prof. Dr. / TBMM)

Yavuz Bayram ( Doç. Dr. / KTÜ)

İsimler alfabetik sıraya göre dizilmiştir.



Adaletten Bilince,  
Şehri Yeniden İnşa Etmek

5 |



ŞEHİR ve MEDENİYET  
DERGİSİ RÖPORTAJI

6 |



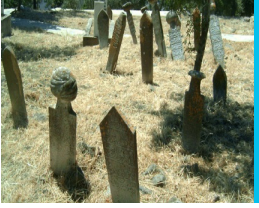
ANTİK ÇAĞDAN GÜNÜMÜZE  
KENTSEL KAMUSAL  
MEKÂNIN DÖNÜŞÜMÜ

14 |



MARDİN MEZAR  
TAŞLARINDA  
KÜLTÜREL ETKİLEŞİM

26 |



Mezar Taşlarından  
Örnekler-II

40 |



CADDE ve SOKAK ADLANDIRMALARININ  
KENTSEL KİMLİK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN  
DEĞERLENDİRİLMESİ:  
AYVALIK ve CUNDA ÖRNEĞİ

56 |



MEKANSAL ÖLÇEKLER  
BAĞLAMINDA KENTSEL YÖNETİŞİM:  
KAMU YÖNETİMİ  
PERSPEKTİFİ

68 |



Dışarıdan ve İçeriden Ötekileştirme:  
İran Mektupları ve Persepolis  
Örnek Olay İncelemesi

82 |

Hızla büyüyen şehirleri karşılaştığı sorunlarıyla daha nitelikli yönetilebilir bir hale kavuşturmayı amaçlarken geçmişten tevarüs ettirdiğimiz kültürü, birikimi, tarih bilincini diri tutmayı da dergi olarak temel kriterlerimizden biri olarak kabul ediyoruz. Bu amaçla her sayı hazırlanırken başta tarih bilincinin yeniden inşası serüvenine katkıda bulunmak, geçmişin ihtişamlı kültürünü bugünün diliyle yeniden hayata aktarmak ve medeniyet bayrağını şehirde yeniden diriltmeye çalışıyoruz.

Birbirinden değerli çalışmaların yer aldığı elinizdeki sayıya Prof. Dr. Şükrü KARATEPE ile yapılmış bir söyleşi ile başlıyoruz. Şehir yönetiminin pratiği ve teorisi üzerine şekillenen röportajda Karatepe deneyimlerinin ışığında günümüz şehirlerinin sorunlarına ışık tutacak öneriler ve tespitlerde bulunuyor.

Prof. Dr. Hüseyin GÜL, Doç. Dr. Nilüfer NEGİZ, Arş. Gör. Seda EFE, Doç. Dr. Fikret ÖZCAN'ın birlikte hazırladıkları **“Antik Çağdan Günümüze Kentsel Kamusal Mekânın Dönüşümü”** başlıklı makale günümüzde bir çok tartışmanın temel odak noktalarından birisi olan “kamusal alan” kavramını küreselleşme bağlamında ele alarak kentler ve kentsel kamusal mekânın üzerindeki etkisi ve kentsel alanda yaşanan dönüşümlerin izlerini sürüyor.

“Mekansal Ölçekler Bağlamında Kentsel Yönetişim: Kamu Yönetimi Perspektifi” başlıklı makale çalışmasında Prof. Dr. Mustafa ÖKMEN ve Doç. Dr. Uluç ÇAĞATAY; küresel, ulusal ve yerel perspektiflerin yoğunlaştığı mekanlar olarak kentlerin etkin, verimli, katılımcı ve sürdürülebilir yönetimini olanaklı kılacak bir model olarak “kentsel yönetişim” modeli ve önerilerini inceliyorlar.

Doç. Dr. Hatice AYATAÇ ve Selime ARAZ ise “Cadde Ve Sokak Adlandırmalarının (Kentsel Toponimi) Kentsel Kimlik Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi; Ayvalık Ve Cunda Örneği” başlıklı makalelerinde yine kamusal alanın ilk ayak basılan noktası olan sokakları isimlendirmeler üzerinden bir okumaya tabi tutarken Yrd. Doç. Ayşe ACAR ve Yrd. Doç. Dr. Evindar YEŞİLBAŞ “Mardin Mezar Taşlarında Kültürel Etkileşim” üzerinden farklı dinlere mensup kişilerin mezar taşları üzerindeki etkileşimleri analiz ediyor. Yine Yrd. Doç. Dr. H. Kamil Biçici “Turgutreis Akçaalan (Akçalı Köyü) Aşağı Mahalle Mezarlığı Mezar Taşlarından Örnekler” adlı çalışmasıyla mezar taşlarına eğilmektedir.

Dışarıdan ve İçeriden Ötekileştirme: İran Mektupları ve Persepolis Örnek Olay İncelemesi başlıklı çalışmasıyla Arş. Gör. Betül Kızıltepe ve Doç. Dr. Fahri Çakı, bir yandan 18. yüzyılda yaşamış önemli bir filozof olan Montesquieu tarafından kaleme alınan İran Mektupları'nın diğer yandan çocukluğunu İran İslam Devleti'nin kuruluş yıllarında geçirmiş İranlı bir kadın yazar olan Marjane Satrapi'nin Persepolis filminin incelemektedir.

# Adaletten Bilince, Şehri Yeniden İnşaa Etmek

Şehir, tarihimizin ve geçmişimizin bize bıraktığı en büyük ve korunması gereken en değerli miraslarından birisidir. Çünkü erdemli bir hayat yaşayabilmek için erdemli şehirler inşaa etmek ve gelecek nesillere de erdemli şehirler bırakmak zorundayız. Bizler yönetim anlayışının adil olduğu şehirleri inşaa ederken aynı zamanda şehri kültürümüzün erdemi ile yoğurmakla görevliyiz. Tarihimize baktığımızda ecdadımızın bu minvalde inşaa ettiği şehirlerin silinmez bir mühür gibi karşımızda duruyor olmasının nedeni de budur. Onlar yaşadıkları beldeleri Allahın onlara emaneti gibi sahiplenmişler ve bir sonraki nesle teslim etmek için böyle bir ruh haliyle o şehri yoğurmuşlardır. İşte orada komşuluk da güzel olmuştur, o semtlerde hayat da serin bir söğüt gölgesinin tadıyla geçmiştir. İnsanın yaşadığı beldeleri Allahın bir emaneti gibi sahiplenerek hareket etmesi halinde ancak orası bütün unsurları, bütün uzuvlarıyla senkronize hareket eden bir yer haline gelir. Bu birliktelik ve senkronize durum ise şehirde karmaşa değil tatlı bir musiki tadıyla yaşamayı ortaya çıkartır.

Şimdi, modern zamanlarda komşuluk ilişkilerinin, mahalle birlikteliğinin, daha da geniş anlamda alacak olursak “hemşehrili olmanın” ne kadar zorlaştığını hepimiz biliyoruz. Modern telakkilerin dünya insanını nasıl yalnızlaştırdığını, bu yalnızlığın insanları hem bireysel hem de sosyal buhranlara nasıl sürüklediğine her gün bir şekilde şahit oluyoruz. Biz tarih yazmış bir millet olarak insanlığın bu sorununa çözüm üretebilecek bir hafızaya ve iradeye sahibiz. Bugünün şehirlerinin bütün sorunlarını çözmek kendi evimizden, değerlerimizden hareket ederek komşumuza samimi bir selam vermekle, onun derdiyle dertlenerek, sokağımıza, mahallemize sahip çıkmakla, orada bir aidiyet oluşturmakla mümkün olan bir şeydir.

Bizim geleneğimizde “insan yaşadığı yeri güzelleştirmelidir” düsturu her zaman hakim olmuş bir anlayıştır. Bu anlamda biz sadece evimizin içini temiz tutmakla değil evimizin dışını da temiz tutmakla mükellefiz. Bilge Mimar Turgut Cansever’i rahmetle anarak onun ifade ettiği bir gerçeği burada da belirtmekte fayda görüyorum. O, “İnsanın hayatını düzenlemek üzere meydana getirdiği en önemli, en büyük fiziki ürün ve insan hayatını çerçeveleyen yapı” olarak gördüğü şehri “İslam kültüründe cennet tasavvurunun dünyadaki bir yansıması olarak” ifade eder. İşte bizler şehrimize o bilinçle yaklaşmalıyız ki bireyden başlayarak, aile, mahalle, belde, semt ve bütün sosyal organizasyonlarıyla şehrimizi sahiplenecek hareket etmeliyiz.

Bir şehrin karakteri ve kimliği olmalı ki orada yaşayanlar orada yaşadıklarını rahatça ve severek ifade edebilsinler. Bir şehrin karakterinin, kimliğinin ve kültürünün oluşması kolay ortaya çıkan özellikler olmadığı gibi on yıllarca zaman isteyen bir şeydir. Büyük mimar Sinan İstanbul’a, Edirne’ye ve daha birçok Anadolu ve balkan şehrine damgasını vurmadan önce bütün Osmanlı coğrafyasını dolaşmış, hem kendi kültür havzasında yaşayan insanları tanımış, hem coğrafyasını tanımış, hem de kendinden önce eser bırakan mimarların eserlerini incelemiştir. Bu gayretin sonunda dehasını taşa vurmuş ve ölümsüz eserler bırakmıştır.

Bu gün bizim yapmamız gereken şey ise Mimar Sinan’ın eserinin aynısı ya da benzerini yapmaktan öte onun yöntemini yeniden hayata geçirmek, şehrimizi, insanımızı ve değerlerimizi yeniden ele almak ve içinde yaşadığımız çağ ile harmanlayarak ortaya büyük eserler çıkartmak olmalıdır.

Son yüzyıl içerisinde dünya nüfusu neredeyse 10 kat artmıştır. Buna paralel İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerimizdeki nüfus daha fazla artmıştır. Örneğin İstanbul 1950’li yıllarda nüfusu 1 milyon civarındayken bugün 15 milyon sınırına dayanan bir mega-kent haline gelmiştir. Bu hızlı nüfus artışının nedeni hepimizin malumu olduğu üzere büyük oranda sanayileşmenin etkisiyle yoğun göç hareketleridir. İnsanlar ekme kavgasıyla çalışabilecekleri yerlere göç etmiş ve gittikleri yerlerde ideal düzeyde hayat standardı bulamamışlardır. Ülkemizde büyükşehirlerin tamamında bu durum böyle olmakla birlikte özellikle İstanbul’da bu zor şartlar daha da derin yaşanmıştır. Yoğun göçle şişen İstanbul nüfusunun sorunları dağ gibi büyürken hem merkezi idare hem de o günün yerel yönetimleri bu sorunlara çözüm bulamamış, altyapısı olmayan, sosyal ve kültürel ihtiyaçların karşılanmakta son derece yetersiz kaldığı ve hatta insan sağlığını tehdit eder nitelikte bir şehir panoraması ortaya çıkmıştır.

Kültürümüzde adalet anlayışının temeli olarak kabul edilen düstur “her şeyi hakettiği yere koymakla” başlar. Onun için biz şehirlerimizde adaletli bir yönetim, sağlıklı bir yaşam inşaa etmek için şehir bilincini yöneticilerimizden vatandaşa kadar yeniden sahiplenmeliyiz. Medeniyetin şehirde inşaa edildiğini unutmadan “yeniden şehir” demeliyiz...

**Mürsel Turbay**  
Bem-Bir-Sen Genel Başkanı



# ŞEHİR ve MEDENİYET DERGİSİ RÖPORTAJI

Şükrü KARATEPE

Röportaj: Büşre Keleş

**Büşra Keleş:** Öncelikle bizi kabul ettiğiniz ve kıymetli vaktinizi ayırdığınız için çok teşekkür ederiz. Mesleki kariyerinizden ve belediyeçilik tecrübenizden yola çıkarak, genel itibari ile yerel yönetimler, özellikle de belediye yönetimleri hakkında sizinle yapacağımız söyleşinin oldukça faydalı olacağı kanaatindeyiz. Söze başlarken, yerel yönetimlerin nasıl ortaya çıktığını kısaca açıklar mısınız?

**Şükrü Karatepe:** Yerel hizmetler, insanların yaşadıkları yakın çevredeki gündelik ihtiyaçlarını karşılamak için yürütülür. Yerel nitelikli ortak hizmetler yürütülürken, aynı zamanda en küçük topluluk olan ailenin ve bireyin ihtiyaçları da karşılanır. İnsanoğlu küçük topluluklar halinde bir araya gelerek önce küçük köy ve

kasabaları kurdu. Bu köy ve kasabaların ortak ihtiyaçları yerinden karşılanıyordu. Daha sonra şehir ve devlet kurma aşamasına geçildi. Henüz devlet yokken küçük yerleşimler kurulduğuna göre, yerinden yönetimin merkezden yönetimden daha önce uygulandığı söylenebilir. Devlet aşamasına geçilince, zorunlu olarak merkezden yönetim teşkilatları kuruldu. Toplumun ortak ihtiyaçları, bazı dönemlerde ağırlıklı olarak merkezden, bazı dönemlerde ise yerinden karşılandı. Ancak, her dönemde ve her siyasal sistemde, hem merkezden yönetim, hem de yerinden yönetim birimleri bulundu. Siyasi iktidarın seçimle belirlendiği temsili sistemin ortaya çıkması ve demokratikleşme tamamen yerel yönetimlerin güçlenmesine bağlı bir şekilde gelişti. Bilindiği gibi, temsili sistemin yer-

leşmesiyle, halkın seçtiği temsilcilerden oluşan parlamento, iktidarı veraset yoluyla kazanan krala karşı üstünlük kazandı. Yönetimde veraset sisteminden temsil sistemine geçiş yerelde başladı.

**Toplumun gündelik hayatında ihtiyaç duyduğu devamlı ve düzenli hizmetlerin yerel yönetimlerce yürütülmesi daha uygundur. Mahalli hizmetler yerinden karşılanırsa, devlet sorumlusu olduğu geniş kapsamlı merkezi hizmetleri daha rahat yürütme imkânı bulur.**

Önce şehir meclisleri ve yerel parlamentolar kuruldu. Güçlenen yerel parlamentoların aşağıdan yukarıya doğru merkezi iktidarı zorlanmasıyla başkentlerdeki ulusal parlamentolar doğdu. Görüldüğü gibi, her şart altında varlığını koruyan hizmet birimleri yerel yönetimlerdir. Çeşitli sebeplerle, merkezi yönetim çalışmaz hale gelse bile, yerel yönetimler etkili olarak varlığını sürdürür. Yakın zamanlarda Irak ve Suriye’de olduğu gibi, devlet otoritesi tamamen yok olsa bile, yerel yönetimler ayakta kaldığı sürece, insanlar zorunlu ihtiyaçlarını karşılayabilir. Bu açıklamadan, devletin ve merkezi idarenin gereksiz olduğu anlamı çıkarılmasın. Tabi ki devlet ve merkezi idare gereklidir. Hatta bugün için, yerel yönetimlerin varlığı bile sürekli ve düzenli işleyebilen bir merkezi idarenin varlığına bağlıdır. Fakat toplumun gündelik hayatında ihtiyaç duyduğu devamlı ve düzenli hizmetlerin yerel yönetimlerce yürütülmesi daha uygundur. Mahalli hizmetler yerinden karşılanırsa, devlet sorumlusu olduğu geniş kapsamlı merkezi hizmetleri daha rahat yürütme imkânı bulur.

### **Tek Parti Dönemi Yerel Yönetimler Geleneğini Zayıflattı.**

**Büşra Keleş: Sözü ettiğiniz dönemlerde Türkiye’de yerel hizmetler nasıl karşılanıyordu?**

**Şükrü Karatepe:** Türkiye’nin geçmiş dönemlerinde, kamusal hizmetler ağırlıklı olarak yerinden karşılanıyordu. Klasik Osmanlı yönetiminde devlet sadece, iç ve dış güvenliğin sağlanması, şehirlerarası yolların ve köprülerin yapılması gibi, ülkenin her tarafını ilgilendiren, genel hizmetleri yürütüyordu. Bunların dışındaki kamusal hizmetler ise, imaret sistemi ve vakıflar aracılığıyla yerinden karşılanıyordu. Dünyanın bütün sistemlerinde, değişik adlar verilen yerel yönetim birimlerine rastlanır. Türkiye’nin de güçlü bir yerel hizmet geleneği vardır. Osmanlı sisteminde kadı, ye-

rel hizmetlerle ilgili önemli görevlere sahipti. Çarşı ve pazar kontrolü, şehirlerin bakım ve temizliği gibi yerel hizmetler, ihtisap ağası tarafında yürütülüyordu. Tanzimat döneminde Batı bürokrasisi örnek alınarak bu yapı yeniden biçimlendi. Devletin merkez teşkilatı, bakanlıklar esas alınarak yeniden organize edildi. Vilayet Nizamnamesiyle geleneksel şehir yönetimi değiştirilerek, şehirlerde yerel meclisler kuruldu. Merkezi yönetim yeniden düzenlenirken, yerel yönetimler de ihmal edilmedi. Ülkemizde, modern anlam-

**Cumhuriyet’e geçiş döneminde çok güçlü bir yerel yönetim geleneğimiz vardı. Tek partili dönemde ideolojik nedenlerle yapılan sınırlamalar yerel yönetimleri zayıflattı.**

da yerel yönetimlerin Tanzimat’la başladığı kabul edilse bile, iki yüzyıla yaklaşan bir geçmişinin olduğu söylenebilir. Nitekim Ankara’da, 1920’de ilk meclis toplandığında, Anadolu’dan gelen milletvekilleri, yerel meclisler tarafından seçilerek gönderilmiştir. Cumhuriyet’e geçiş döneminde çok güçlü bir yerel yönetim geleneğimiz vardı. Tek partili dönemde ideolojik nedenlerle yapılan sınırlamalar yerel yönetimleri zayıflattı.

**Büşra Keleş: Ülkemizde bu kadar uzun bir geçmişte sahip olan yerel yönetimler, geçen zaman içerisinde gerekli saygınlığı kazanabildi mi?**

**Şükrü Karatepe:** Devrim yapan bütün ülkelerde, devletin ideolojik kaygıları ihtiyaçların önüne geçiyor. Cumhuriyete geçerken, daha önceki kültürel yapıyı ve yönetim sistemini değiştiren köklü devrimler yapıldı. Devrimlerin doğru ve gerekli olduğunu kolay yoldan anlatabilmek için, geçmiş uygulamaların geri ve kötü olduğu söylendi. Ankara hükümeti, ülkenin her tarafını tek elden kontrol altına tutarak değişimi gerçekleştirebilirdi. Bu nedenle, zorunlu olarak merkeziyetçiliğe ağırlık verildi. Devrimlere karşı çıkan gelenekçi çevreleri etkisiz hale getirmek için de yerel yönetimlerin kontrol altında tutulması gerekiyordu. Önceleri belediye başkanları tayin ediliyordu. Daha sonra başkanlar meclis üyeleri tarafından seçildi. 1950’ye kadar belediye meclisleri, kendi aralarından veya dışarıdan birini belediye başkanı seçebiliyordu. Bu dönemde yerel yönetimler, merkezi idarenin taşradaki uzantıları konumundaydı. 1950’den itibaren belediye başkanları, başkanlık hükümeti sisteminde olduğu gibi, doğrudan halk tarafından seçilmeye başlandı. Buna

rağmen bütçe ve personel yapıları bakımından yeterince güçlü olmayan belediyeler, sadece temizlik, su temini, toplu taşıma gibi sınırlı işleri yapıyorlardı. Turgut Özal Başbakan olana kadar, şehirlerin imar planları merkezi idare tarafından hazırlanıyordu.

**Büşra Keleş: Yerel yönetimlerin bugünkü durumunu nasıl değerlendiriyorsunuz? Şimdi de hala belirttiğiniz kadar zayıf olduğunu düşünüyor musunuz?**

merkezi idarede olan planlama ve imar yetkisi belediyelere devredildi. Üç büyük şehirde toplu ulaşım hizmeti eskiden beri belediye içinde ayrı bir tüzel kişiliğe sahip EGO, İETT ve ESOT gibi birimlerce yürütülüyordu. Büyükşehir uygulamasıyla su ve kanal hizmetleri de yine belediye bünyesinde kurulan ASKİ, İSKİ ve İZKİ gibi bağımsız tüzel kişiliklerce yürütülmeye başlandı. Büyükşehir sayısı önce 8'e, daha sonra da bütün şehir statüsü verilerek 30'a yükseltildi.



**Şükrü Karatepe:** 21. yüzyılın başlarında, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal şartlarında yaşanan köklü değişim, yerel yönetimleri de yakından etkiledi. Bugün artık Türkiye'de hiçbir şey 1970'li yıllarda olduğu gibi değil. 1970'li yıllarda ülkenin toplam ihracatı 3 milyar dolardı. Bu miktarda ihracatı bugün tek başına Gaziantep gerçekleştiriyor. Yerel yönetimlerin önemi resmi ağızdan ilk olarak 1980'li yıllarda Turgut Özal tarafından dile getirildi. Turgut Bey uygulamaya koyduğu serbest ekonomi politikasının gereği olarak yerelin güçlenmesi gerektiğini biliyordu. Serbest ekonomi politikası zorunlu olarak devletçiliğe karşıydı. Devletçi ekonomiye karşı piyasa, merkezi yönetime karşı da yerel yönetimler desteklendi. Merhum Özal döneminde önce Ankara, İstanbul ve İzmir'de büyükşehir yönetimi kuruldu. Bütün belediyelerin gelirleri artırıldı,

Bütün şehir uygulamasını, yerel yönetimlerde yeni bir aşama olarak görüyorum. Özel idare teşkilatlarının kaldırıldığı bütün şehir uygulamasıyla, şehir yönetimi ve yerel hizmetler nitelik değiştirdi. Büyük şehir yönetimleri, sadece yerel hizmetler yürütmüyor. Ankara ve İstanbul Büyükşehir belediyelerinin bütçeleri bakanlıkların çoğunun bütçesinden daha fazladır. Bugün Türkiye'de yerel yönetimler, mali imkânları, nitelikli personel yapıları ve teknik araç kapasiteleri bakımın-

Bütün şehir uygulamasını, yerel yönetimlerde yeni bir aşama olarak görüyorum. Özel idare teşkilatlarının kaldırıldığı bütün şehir uygulamasıyla, şehir yönetimi ve yerel hizmetler nitelik değiştirdi. Büyük şehir yönetimleri, sadece yerel hizmetler yürütmüyor.

dan eskiyle kıyaslanmayacak derece güçlenmiştir. Fakat bu da yeterli değildir. Yerel yönetimler, yerel nitelikli tüm hizmetleri doğrudan karşılayacak imkânlarla kavuşturulmalıdır.

### Yerel Yönetimler Devletin Hizmet Birimleridir

**Büşra Keleş:** *Ancak hocam, bugünlerde yerel yönetimlerin güçlendirilmesine, artan terör olayları gerekçe gösterilerek itiraz ediliyor. Sizce yerel yönetimlerin güçlenmesiyle terör artar mı?*

**Şükrü Karatepe:** Teröre karşı kararlı bir mücadelenin yürütüldüğü bu dönemde yerel yönetimlerin güçlendirilmesinin gündeme gelmesi, büyük önem arz ediyor. Yerel yönetim demek yerel hizmetlerin karşılanması demektir. Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, yereldeki yönetim birimlerinin politik olarak özgür olmasını, siyasi özerkliğe sahip olmasını gerektirmiyor. Yerel yönetimler devletin siyasi bölümleri değil, hizmet birimleridir. Yerel yönetimler, istediği gibi hareket edebilen bağımsız kuruluşlar değildir.

Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, yereldeki yönetim birimlerinin politik olarak özgür olmasını, siyasi özerkliğe sahip olmasını gerektirmiyor. Yerel yönetimler devletin siyasi bölümleri değil, hizmet birimleridir. Yerel yönetimler, istediği gibi hareket edebilen bağımsız kuruluşlar değildir. Şüphesiz yaşanan kötü tecrübelere rağmen şehir kültürü de belli ölçülerde gelişiyor.

Yükledikleri görevleri, ilgili kanunlara uygun olarak yerine getirirler. Yerel yönetimlerin çalışmalarının kanuna uygunluğu merkezi idare birimlerince denetlenir. Teröre destek verdiği söylenen Cizre, Silopi, Şırnak, Yüksekova belediyelerine bugün yürütmekle görevli olduklarının bir misli kadar daha hizmet verilmeli, sonra da verilen hizmetleri hakkıyla yürütüp yürütmediklerinin hesabı sorulmalıdır. Artan teröre rağmen, hatta PKK'nın özerklik ilan etmesine rağmen yerel yönetimler güçlendirilmelidir. Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, hizmetlerin yerinden karşılanmasıyla ilgili teknik bir konu, yerel özerklik ise, devletin üniter yapısını değiştirmeye yönelik politik bir taleptir. PKK'nın yerel özerklik talebi, devletin egemenlik anlayışının ve ülkenin siyasi rejiminin değişmesini gerektirir. Yerel yönetimlerin güçlendirilmesini savunurken, devletin egemenlik yapısını veya ülkenin siyasi rejiminin değişmesini değil, sadece yerel hizmetlerin daha verimli ve kaliteli yürütülmesinin üzerinde duruyoruz.

**Büşra Keleş:** *Son zamanlarda özellikle yerel yönetimlerin denetlenebilir veya hesap verebilir olmaktan uzaklığı gündeme geliyor. Biraz önce sizin söyledikleriniz de bu doğrultuydu. Sizce yerel yönetimlerin denetlenmesi konusunda eksiklik var mıdır?*

**Şükrü Karatepe:** Devlet idaresinde bugün uygulanan denetim sisteminin yararına inananlardan değilim. Hatta, ehliyetsiz ve önyargılı kişilerce yapılan denetimlerin verimi düşürdüğü kanaatindeyim. Yerel yönetimler, öz kaynaklarından sağladıkları gelirlerle hizmetlerini sürdürebilseler, sadece devlet egemenliğini ilgilendiren konularda denetim yeterli olabilir. Ancak bugün olduğu gibi, merkezi idarenin gönderdiği paralarla varlığını sürdüren yerel yönetimleri, merkezi idare hukuka uygunluk açısından denetlemek zorundadır. Çünkü kaynağı sağlayan otorite, bu kaynağın nerelere ve nasıl kullanıldığını denetleme hakkına sahiptir. Türkiye'de yerel yönetimlerin, faaliyetlerinin hukuka uygun yürütülmesine ve hizmet kalitesinin yükseltilmesine katkı sağlayacak bir anlayışla denetlendiği söylenemez. Bana göre, yerel yönetimlerin gerektiği gibi denetlenmeyişinin iki nedeni vardır: Birinci neden, iktidar partisine mensup belediyelere gereğinden fazla hoşgörülü davranılmasıdır. Hükümetler kendi partilerinden seçilen belediyelere, tolerans göstermekte ve yeterince denetleme gereği duymamaktadır. Bu belediyeler de hesap sorulmayacağını düşünerek, kanunun zorunlu gördüğü kuralları bile ihmal etmekte bir sakınca görmüyorlar. İkinci neden ise, terör bölgesindeki belediyelerin tutumudur. Terör bölgelerindeki yerel yönetimler, kendilerini kanun ve nizamla bağlı görmüyorlar. Hükümetin, yerel hizmetlerin yürütülmesi için sağladığı imkânları, politik amaçları doğrultusunda kullanıyorlar. Devlet bu durumu bildiği halde, gerekli denetimleri yapmıyor. Her iki durumda da Devletin ihmalinden kaynaklanan sorunların bedelini vatandaş ödüyor.

**Büşra Keleş:** *Yerel hizmetlerin gereği gibi yürütülmesi ve çarpık şehirlerin ortaya çıkmasının sebebi yalnızca denetim eksikliği mi sizce?*

**Şükrü Karatepe:** Hizmetlerin gereği gibi yürümeyişine ve çarpık şehirleşmeye, tek başına denetim eksikliğinin sebep olduğu söylenemez. Yerel yönetimler bazen kanuna uymak yerine, yerel baskı güçlerinin taleplerine göre karar veriyorlar. Çirkin şehirlerin ortaya çıkmasının sebebi, ağırlıklı olarak belediye meclislerinin

yapısı, teknik elemanların yetersizliği ve kültürel birikim eksikliğidir. Belediye meclisleri, ağırlıklı olarak yerel müteahhit ve taşeronlardan oluşmaktadır. Meclislerde karar alınırken, müteahhit, taşeron ve arsa sahiplerine nasıl daha fazla imar hakkı verilir diye düşünülüyor. İmar kararları sürekli değiştirilerek, arsa sahiplerine ilave inşaat haklarının verilmesiyle betonlaşan şehirler yaşanmaz hale geliyor. Yeşil alanlar, ortak mekânlar giderek yok oluyor. Ortak kullanımındaki park, oyun alanı, meydan gibi yapıdan arındırılmış alanı, yok etmek oldukça kolay, fakat yerlerine yenilerini üretmek neredeyse imkânsızdır. Evet, ilke olarak merkezi idare kural ve prensiplerini koyacak ve yerel idareleri serbest bırakacak. Ancak, yerel idareler de şehirlerini, taşradaki çıkar grupları, müteahhitler ve terör gruplarıyla işbirliği yaparak değil, ilgili kanunlara ve halkın ortak çıkarlarına göre yönetecekler. Kimi cemaatlerin ve terör örgütünün, kimi sermaye kuruluşlarının ve müteahhitlerin baskılarına göre imar kararları değişirse, çarpık şehirlerde yaşamaya devam ederiz. Çarpık, düzensiz, içinde insanların mutlu şekilde yaşaması mümkün olmayan bugünkü bozuk şehirlerin bir sebebi de şehir kültürümüzün yeterince gelişmemiş olmasıdır. Sadece mekan olarak şehirde yaşamak, şehirli tutum ve davranışı kazanmaya yetmiyor. Şüphesiz yaşanan kötü tecrübelerle rağmen şehir kültürü de belli ölçülerde geliyor. Fakat bu sınırlı kültür, hızla büyüyen şehirlerin sorunlarını zamanında ve doğru anlamamıza yetmiyor.

**Büşra Keleş: Büyük şehirlerin hızlı değişmesi ve yukarı doğru büyümesi, küreselleşen sermayenin taleplerinin karşılanmasına bağlanabilir mi?**

**Şükrü Karatepe:** Küreselleşmenin etkisine giren bütün ülkelerde durum böyle değil. Şili ekonomik anlamda bizden daha fakir, fakat şehirleri Türkiye'ninkinden çok daha güzel. Peru daha fakir bir ülke, ama oranında şehirleri bizimkinden düzenli. Son yıllarda olduğu gibi, şehrin bir bölgesinde 50 yıl önce yapılmış 6 katlı binaları yıkıp yerine gökdelenler yaparak ülke kalkınmaz. Cadde ve sokak genişlikleri aynı kalarak binalar sürekli yükseliyor. Küresel sermayenin taleplerini karşılamak için, 6 katlı binaları yıkıp yerlerine 40 katlılar yapıldığında, Türkiye'de daha adaletli bir düzen kurulmaz. Sadece adaletsizliğin ve yağmanın biçim değişir. O binalar yükseldikçe bebeklerin, ihtiyaçların, kadınların nefes alma hakları kısıtlanır. İnsanların düşünme ve inanma hakkı kadar, oksijen alma güneşten yarar-

lanma, temiz çevrede yaşama hakkı vardır. Üstelik yasalarda bunların kriterleri açıkça gösterildiği halde, adil olmayan yıkım ve yağma olanca hızıyla sürüyor. Bu kriterler olduğu halde niye şehirler böyle çarpık? Çünkü ne yerel yöneticiler, ne de halkımız, şehirli olmanın tam manasıyla farkında değil henüz. Bir gün bunun farkına varacağız ve bugünkü hatalarımızı telafi için büyük bedeller ödeyeceğiz.

**Büşra Keleş: Merkezi yönetim-yerel yönetim ilişkileri açısından, büyükşehir belediyeleri ile ilçe belediyeleri arasındaki ilişkileri değerlendirir misiniz?**

**Şükrü Karatepe:** Büyükşehir yönetimiyle ilgili ilk düzenlemeler yapıldığında amaç yerel yönetimleri güçlendirmektir. Sonradan yapılan değişiklikler, büyükşehir belediyelerini, ikinci bir merkezi idare durumuna yükseltti. Büyükşehir yönetimi, iki kademeli olması itibarıyla, hizmetler bakımından bir tür federal yönetim mantığıyla çalışır. Federal sistemlerde, merkezi hükümetin görevleri anayasada sayılarak belirtilir. Federal hükümet sadece, anayasada sayılarak verilen bu hizmetlerden sorumludur, diğer hizmetler ise eyalet yönetimlerinde yerinden karşılanır. Büyükşehir belediyelerinin sorumlu olduğu hizmetler de federal sistemlerde olduğu gibi, yasada sayılarak gösterilmiştir. Büyükşehir belediyesi şehrin planlamasını yapacak, kitle ulaşımını sağlayacak, su ihtiyacını karşılayacak, atık suları toplayıp arıtarak tekrar tabiata verecek, toplanan çöpleri çevreye zarar vermeyecek şekilde ortadan kaldıracaktır. Büyükşehir belediyesine kanunda sayılarak verilen bu hizmetlerin dışındaki bütün hizmetler ise ilçeler tarafından yürütülecektir. Bunun anlamı şudur: büyükşehirler yerel yönetim değil, ilçeler yerel yönetimdir. Oysa uygulama bunun tam tersine geliyor. Büyükşehirler sürekli güçlenerek hizmet alanlarını genişletiyor. Güçlenen büyükşehirler, ilçe belediyeleri üzerinde, yani esas yerel yönetimler üzerinde bir baskı aracına dönüşüyor. Türkiye'de yerel yönetimleri güçlendirelim derken, 30 adet yeni merkezi yönetim oluşturuldu. Yapılan yeni düzenlemelerle, bu otuz büyükşehir, kendi bünyesindeki ilçe belediyeleri üzerinde bir tür merkezi idare konumu kazandı.

**Büşra Keleş: Yerel yönetimlerin güçlendirilebilmesi adına 2000'li yıllardan yapılan reformların nasıl bir katkı sağladığını düşünüyorsunuz?**

Şükrü Karatepe: Başta iyi niyetli olarak bazı ilkeler belirlendi. Mesela, belediyeler gelirlerinin ancak belli bir oranını personel giderlerine harcayabilecek; yapılacak yatırımın kaynağı gösterilecekti. Örneğin belediye bir altgeçit yapacaksa, yatırımı mali kaynağını göstererek programa alacak ve böylece inşaatın kısa sürede bitirilmesi sağlanacaktı. Personel sayısı sınırlı tutularak, merkezden gönderilen paranın yatırımlara harcanması sağlanacaktı. Ancak, bu kurallara yeterince uyulmadı. Bugün belediyelerin çoğu borç batağına gömülmüş vaziyettedir. Belediyeler eskiden olduğu gibi, keyfi harcama yapıyor, borçlanıyor, piyasadan mal alıyor, iş yaptırıyor ve parasını ödemiyor. Bu şartlarda doğal olarak, yerel yönetimlerin merkezi idareden şikayet etme hakkı kalmıyor. Yerel yönetimlerin güçlenmesini savunurken, yöneticilerin hukuka ve yönetim ilkelerine uygun yönetecekleri varsayılıyor. Ama maalesef hukuka ve ilkelere uyararak yönetmiyorlar. Böyle oldukları için de haklılıklarını kaybediyorlar.

**Büşra Keleş: Sizce ülkemizde yerel yönetimler, Batı standartlarına uygun olarak mı geliştirilmeli?**

Şükrü Karatepe: Batı standartları alınmaz, alınamıyor. Evrensel değerler olduğunu kabul ederim, ama evrensel değerlerin yerel olarak da üretileceğine inanırım. Örneğin Denizli'nin "buldan bezi" veya "şile bezi", kasabalarda üretilen yerel ürünlerdir. Eğer "şile bezi" ve "buldan bezi", gerçekten kaliteli, nitelikli, insanların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde üretilirse evrensel kalitede bir bezdir. Bu örnekle, şunu anlatmaya çalışıyorum: şehirlerimizin illa da Paris ve Londra gibi yönetilmesi gerekmiyor. Yakından bildiğim için rahat konuşuyorum. Batı'da da tek standart yok. Londra farklı yönetiliyor, Paris farklı yönetiliyor. Almanya'nın büyükşehirleri farklı kasabaları farklı, İtalya'nın şehir ve kasabaları farklı yönetiliyor. Bu nedenle evrensel standartlara uymak için batılı değerleri benimsemek gerekmiyor. Avrupa'daki insan unsuru ve sermaye birikimi bizde yok. Oradaki eşya kullanım kültürü bizden tamamen farklı. Doğu illerimizin belediye başkanlarından biri anlatmıştı. Parklara beton banklar koymuşlar, kışta soğuk olduğundan insanlar oturamamış. Ahşap banklar koymuşlar bir gece hepsini kırıp, odun olarak yakmak için götürmüşler. Odunu kalmayan vatandaşın biri elinde baltayla gece vakti parka giriyor, bankları kırıyor ve yakmak için alıp götürüyor. Avrupa'da böyle bir olayın yaşanacağını sanmıyorum.

**Büşra Keleş: Peki hocam, belediyelerimizin Avrupa şehirlerini örnek alması gerekmez ise, hangi şehirleri örnek almalarını tavsiye edersiniz?**

Şükrü Karatepe: Belediye yöneticileri, Amerika, Asya, Avrupa, hatta Afrika'daki şehirleri gezip görsünler. Fakat hiçbir şehri doğrudan örnek olarak bir tek iş bile yapmasınlar. Belediye başkanlığında mimar ve mühendislerimi grup halinde Avrupa'ya götürdüm. Birlikte Amsterdam, Berlin, Paris gibi önde gelen şehirleri alıcı gözle inceledik. Gördüğümüz güzel işlerin fotoğrafını ve filmi çektik. Arkadaşlarım gördükleri her güzel hizmet karşısında heyecanlanıyor ve bunu mutlaka biz de yapalım diyorlardı. Bense her seferinde, hele siz filmi ve fotoğrafını çekin, Türkiye'ye döndüğümüzde bakarız diyordum. Benim biraz isteksiz davranmama moralleri bozuluyordu. Onlara dedim ki; arkadaşlar, biz buraya gezmek, farklılıkları görmek, bilgimizi artırmak için geldik. Avrupa'da nasıl yapılıyor, neler yapılıyor görelim diye geldik. Kayseri'de bunların hiç birinin aynısını yapmayacağız. Jön Türkler Londra'da, Paris'te gördüklerinin aynısını Türkiye'de yapmak istediler, fakat başarılı olmadılar. Fransız ve İngiliz milletinin iş yapma yeteneği, sermayesi, parası, insanların eşya kullanma alışkanlıkları bizden farklı. Bizim bütçemiz onlardan çok sınırlı. Onlardaki mimar ve şehircimiz yok. Onları gibi planlı, altyapısı tamamlanmış, ufuklu şehirimiz yok. Bizim halkımız yapılanları hoyrat kullanıyor, bozuyor, kırıyor, kirletiyor. Bu nedenle biz Batı'daki gibi şehir yapamayız, yapmamız doğru da olmaz. Dünya'daki örneklerle bakacağız, inceleyeceğiz, görüşlerimizi, fikirlerimizi geliştireceğiz. Daha uzun mesafeli planlar yapmaya alışacağız. Sonra döneceğiz ülkemize, ülkemizdeki şartları düşünüp buna göre kendi programımızı yapacağız. Ve bizim insanımıza uygun, bizim için güzel olanları yapacağız. Bugün tartışılan anayasa meselesi de böyledir. "Anayasa Batı'daki gibi olmalı" diyor. Batı'daki gibi ne demek yani? İngiliz Parlamenter sistemi ile Alman Parlamenter sisteminin hiçbir benzerliği yoktur. Fransız sistemiyle İtalyan sisteminin farkı benzerliğinden fazla. Batı'daki derken hangisini kastediyorsunuz? Her ülke, kendi insanını ve kültürünü, esas alarak, kendine özgü bir sistem geliştiriyor. Biz de dünyadaki uygulamaları da dikkate alarak, kendi tecrübe ve kültürümüze uygun bir sistem geliştirmeliyiz.

**Büşra Keleş:** *Küreselleşme çağında, şehirler dünya-daki gelişmelerden kolayca etkileniyor. Bu yeni duruma uyum sağlanabilmesi için şehir yönetiminde sizce ne gibi değişiklikler yapılması gerekir?*

**Şükrü Karatepe:** Belediye kavramının tam olarak artık şehir yönetimini karşılamadığını düşünüyorum. Bundan sonra artık ilçeleri belediye saymalıyız. Büyükşehir statüsü olmayan illerdeki belediyeler ile bütün şehir statüsü kazanan illerin bünyesindeki ilçeler belediyedir. Büyükşehir ya da bütün şehirlere ise artık şehir yönetimi adı verilmelidir. Şehir yönetimi, kanunun saydığı temel hizmetler konusunda uzmanlaşmalı ve hizmetlere estetik ve kalite standardı getirilmelidir. Geleneksel anlamda belediye, beldede yaşayan halkın ihtiyacını karşılayan yerel yönetimdir. Bu kavram küreselleşme çağında milyonlardan oluşan şehirlerin yönetimini açıklamaya elverişli değildir. Bugün artık belediyelerin sadece belde halkının ihtiyacını karşılayan hizmetleri yürüttüğünü söylemek haksızlık olur. İstanbul'u Ankara'yı gözünüzün önüne getirin. Ankara'da üretilen hizmetlerden bütün Türkiye istifade ediyor. İstanbul'da üretilen hizmetlerden ise Türkiye ile beraber dünya yararlanıyor. İstanbul Büyükşehir Belediyesi hizmetlerini üretirken yerel halkın ihtiyaçlarını düşünmüyor artık. Çünkü orası belediye değil. Belediye kavramını aşan fiili bir durum ortaya çıktı. İstanbul'da belediye dediğimiz yer Bakırköy'dür, Kadıköy'dür, Beyoğlu'dur. İstanbul Büyükşehir Belediyesi artık dünyaya hizmet veren büyük bir organizasyondur. Belediye kavramı artık bana göre sadece ilçeler için kullanılmalıdır. Diğerleri için şehir yönetimi ifadesini kullanmak gerekir. Şehir yönetimi olduğunda, yerel hizmetlerin karşılanması ile yetinilemez. Yeni bir vizyon, yeni bir kimlik ortaya koymak gerekir. Şehrin kimliğini oluşturan unsurların korunması önem kazanır. İstanbul için boğazın ve tarihi mirasın korunması, Ankara için tarihi mirasın korunması, çevrenin korunması, şehrin tamamında bir kimlik oluşturulması gerekiyor.

**Büşra Keleş:** *Aynı zamanda, marka şehir dediğimiz olgunun gerçekleşmesi sürecinden bahsediyoruz aslında.*

**Şükrü Karatepe:** Her şehrin kendi içinde tutarlı olan değerlerden oluşan bir kimliği vardır. Markanın oluşması için, şehrin kimliğini oluşturan coğrafya, mimari ve kültürel değerlerin korunması gerekir. Dünyanın belli başlı markalarına baktığımızda, oto-

mobilden kozmetik ürünlere kadar, hepsinin sembollerinden başlayarak farklı bir kimlik ifade ettiğini görürüz. Şehirler de böyledir. Adana, Kayseri ve Urfa'nın, bölgelerinin kimliğini yansıtmaları gerekir. Şehrin kimliğini oluşturan doğal güzellikler, doğal çevre, tarihi miras korunmalıdır. Şehirlerin geleneksel yeme, içme eğlenme kültürü; düğün, dernek ve törenleri; yöresel giyim, kuşam, ağaç, çiçek, hayvan ve benzeri değerleri korunmalıdır. Adana'nın Urfa'dan bir marka olarak farkı böyle çıkar karşımıza. İnsanlar bir farklılık görmek, duymak, tatmak için Adana'dan kalkıp Kayseri'ye gelecektir. İstanbul'dan kalkan insan Kütahya'ya bir farkı yaşamak için gidecektir. Kütahya İstanbul'dan farklı değilse niye gitsin insanlar oraya?

**Büşra Keleş:** *Küreselleşme aslında bir anlamda yerelleşmeyi de gerekli kılıyor. Yerel farklılıkları sunuyor ve insanların ilgisini çekiyor.*

**Şükrü Karatepe:** Küreselleşme bir yönüyle de yerel üzerindeki baskının kalkması demektir. Eskiden ulus-devlet güçlü olduğu için merkezden her şeyi belirliyordu. Küreselleşme döneminde ise uluslararası şartları dikkate alan ulus devlet, yerel üzerindeki baskıyı ve kontrolü kaldırıyor. Yerelden baskının kalkmasıyla ekonomik, sosyal ve kültürel yönden çeşitlenen ulus devletin, uluslararası piyasada rekabet şansı artıyor. Türkiye gibi tekçi yapısı olan, başkenden alınan siyasi kararlarla yönetilen ulus devletin en büyük zenginliği, şehirlerin kendilerine özgü karakter ve kimliklerinin olmasıdır. Sorunuza dönecek olursak, şehirlerimizin marka haline gelmesidir. Bunun içinde ayrıca sanayi ve üretim de vardır. Kayseri mobilya, Gaziantep gıda ve halı, Bursa otomobil, Kütahya çini ve seramik üretecek, uluslararası planda bu yönleriyle anılacaklardır. Öbür taraftan bazı şehirlerimiz de Oxford ve Cambridge gibi üniversite şehri olacaktır. Şehirlerimizin bazıları tüccarlar, bazıları sanayiciler, bazıları da uluslararası öğrenciler için çekim merkezi haline gelecektir.

**Büşra Keleş:** *Şehirlerde yerel özgünlükler ortaya çıkarılmalı, tanıtılmalı ve yapılan tanıtımlar aracılığıyla da bunların dünya ekseninde tüketilmesi amaçlanmalı diyorsunuz?*

**Şükrü Karatepe:** Tüketim tabirini sevmiyorum, ama sen kullandığın için ben de kullanayım. Tüketim kültürü, kıymetli olan değerleri de mal ve hizmete

KAYSERİ



dönüştürüyor. Türkiye’de kültür ve turizmin aynı bakanlıktan yönetilmesi üzerinde çok düşündüm. Hükümetler de düşünüyor, çelişkili bir görünüm var. Ama ortada bir gerçek var: kültür aynı zamanda bizim turiste pazarladığımız malımızdır. Kültürü yabancılara pazarlarsak gelir getiriyor. Turiste pazarlanan kültürden ne hayır gelir diyebilirsiniz. Ama durum öyle görünmüyor. Fransızlar Louvre Müzesi’ni, İngilizler British Müzesi’ni, Amerikalılar Metropolitan Müze’yi çok para getirdiği için turiste pazarlıyor. Bu müzeler, dünyanın en kaliteli kültür yatırımlarıdır. Turiste pazarlayacağız diye kalitesiz iş yapmak gerekmiyor. Turist böyle ister diye değil, işin doğrusu ne ise öyle yaparsanız o zaman kaliteli turist de geliyor. Son yıllarda Kayseri’ye turist gelmiyor; kendi başlarına, kendileriyle düşüp kalkıyor

Kayserililer. Böyle olduğu için Kayseri giderek kendi içine kapanıyor. Bu durum Kayseri’nin lehine bir gelişme olmuyor. Oysa mantı, su böreği, şepit yağlaması gibi geleneksel yemeklerin korunması bile dışarıdan ziyaretçilerin gelmesini gerekiyor.

**Büşra Keleş:** *Hocam değerli zamanınızı bizim için ayırdınız. Hem kendi adıma, hem de Şehir ve Medeniyet Dergisi adına çok teşekkür ederim.*

**Şükrü Karatepe:** Şehir ve Medeniyet güzel bir dergi, yayımında katkısı olanlara teşekkür ederim. Son yıllarda şehir konusunda yapılan yayınların artmasını, şehir kültürümüzün gelişmesine katkı sağlamaları bakımından önemli buluyorum.

ANTİK ÇAĞDAN GÜNÜMÜZE  
KENTSEL KAMUSAL  
MEKÂNIN DÖNÜŞÜMÜ

*Yrd. Prof. Dr. Hüseyin GÜL ,  
Doç. Dr. Nilüfer NEGİZ ,  
Arş. Gör. Seda EFE  
Doç. Dr. Fikret ÖZCAN*

## ÖZET

Toplumsal örgütleniş ve ekonomik üretim biçimleri, mekânsal kullanımları ve yapılanmaları belirlemiştir. Yeni üretim tarzı ve toplum, önceden var olan, önceden şekillenmiş mekânı sahiplenmekte, amaçlarına göre yeniden düzenlemektedir. Bu dönüşümler zaten sağlam bir mekâna nüfuz ederlerken, kimi zaman onu sertçe altüst de edebilmektedir. Kentlerin ilk çağdan küresele kadar uzanan tarihsel serüveni, insanın yerleşim devrimini ve kentsel kamusal mekânı incelemeyi mümkün kılar. Antik çağın klasik döneminde şekillenen “kamusal alan” kavramı, kent tarihselliği sürecinde farklı şekillenerek günümüze ulaşmıştır. Halk için halka dokunan ve halkın biraradalığına, toplumsallaşmaya yönelik kamusal alanlardan, hızlanan yaşamda ihtiyaçlar doğrultusunda bireysel fayda elde etmekten daha fazlası beklenmeyen özel ve/veya korunaklı alanlara doğru bir dönüşümün yaşanmaya başlandığı görülmektedir. Bu dönüşümün küreselleşme bağlamında kentler ve kentsel kamusal mekânın üzerindeki etkisi ve kentsel alanda yaşanan dönüşümlerin izlerini sürme bu çalışmanın temel amacıdır. Kamusal alanlar ve kullanımı üzerinden yürütülen bu tartışma, küreselleşmenin ve küreselleşmenin ideolojisi yeni liberalizmin kentin fiziksel mekânına ve toplumsal yaşantısına etkilerini irdelemektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Antik Kent, Küresel Kent, Kentsel Kamusal Alan, Mekânın Dönüşümü, Mekânın Ruhu ve Kimliği

## CHANGE IN URBAN PUBLIC SPACE FROM ANCIENT AGE UNTILL TODAY

### ABSTARCT

Social organization and economic production mode have shaped the functional uses and formation of space. Production of the space is an ongoing process in a global scale. Space existing and formed before is possessed and shaped by the new mode of production and society according their purposes. These transformations penetrate into established space and sometimes disturb it deleteriously. The historical odyssey from the birth of the first cities until globalization allows the investigation of the settlement revolution and urban public space. The concept of public space, formed during the classical era of the ancient times, has been shaped differently in the historyicity of city. There seems to be a change from public spaces touching the public for the public, gathering the public together and socializing the public towards gated communities sheltering faster lives where there is no expectation beyond any personal benefit or pleasure. This study aims to understand the impact of these transformations on the city and the use of urban public space in the process of globalization and the signs of the transformations on urban areas. Debates carried on about public space also examine the impact of globalization and of neoliberalism as the ideology of globalization on the social life and physical space of the cities.

**Keywords:** Ancient City, Global City, Urban Public Space, Transformation of Space, Soul and Identity of Space

<sup>1</sup>Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü.

<sup>2</sup>Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü.

<sup>3</sup>Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü.

<sup>4</sup>Süleyman Demirel Üniversitesi, FEF, Arkeoloji Bölümü.

# GİRİŞ



Tarihsel süreçte toplum yaşamında kentler ve kent yaşamında da kentsel kamusal mekânlar çok önemli roller ve işlevler üstlenmişlerdir. Toplumsal örgütleniş ve ekonomik üretim biçimleri, mekânsal kullanımları ve yapılanmaları belirlemiştir. Öncelikle su yolları gibi mevcut mekânsal olanakları kullanmış, sonra karayollarını ve demir yollarını inşa etmiş, otobanlar ve hava yollarıyla devam etmiştir. Mekânsal olarak hiçbir ulaşım aracı zaman içinde tamamen yok olmamıştır (ne yürümek ne ata ya da bisiklete binmek). Mekân üretimi küresel olarak devam eden bir süreçtir. Yeni üretim tarzı ve toplum, önceden var olan, önceden şekillenmiş mekânı sahiplenmekte, amaçlarına göre yeniden düzenlemektedir. Bu dönüşümler zaten sağlam bir mekâna nüfuz ederlerken, kimi zaman onu sertçe altüst de edebilmektedir. M.Ö. 3. binde Nil, Dicle ve İndus vadilerinde gerçekleştirilen sulu tarım ve artı ürünün ortaya çıkışından, günümüz küresel kentlerine kadar olan süreç kentlerin ilk çağdan küresele kadar uzanan tarihsel serüvenine ve insanın yerleşim devrimini incelemeyi mümkün kılar. Antik çağın klasik döneminde şekillenen “kamusal alan” kavramı, kent tarihselliği sürecinde farklı şekillenerek günümüze ulaşmıştır. Halk için halka dokunan ve halkın biraradalığına, toplumsallaşmaya yönelik kamusal alanlardan, hızlanan yaşamda ihtiyaçlar doğrultusunda bireysel fayda elde etmekten daha fazlası beklenmeyen özel ve/veya korunaklı alanlara doğru bir dönüşümün yaşanmaya başlandığı görülmektedir. Bu dönüşümün küreselleşme bağlamında kentler ve kentsel kamusal mekânın üzerindeki etkisi ve kentsel alanda yaşanan dönüşümlerin izlerini sürme bu çalışmanın temel amacıdır. Kamusal alanlar ve kullanımı üzerinden yürütülen bu tartışma, kamusal alan tanımını ele almakta ve küreselleşmenin kentin fiziksel mekânı ile toplumsal yaşantısı üzerine etkilerini incelemektedir. Ayrıca, kentsel mekânın kullanım değerinin ötesinde değişim değerini ön plana çıkaran küreselleşmenin ideolojisi yeni liberalizmin bu süreçteki etkileri de sorgulanmakta ve çözümlenmektedir. Bu çalışma kısaca, en önemli özelliği bir araya gelme, buluşma ve kendiliğindenlik olan toplumsal mekân formu olan kamusal alanların, nasıl bir gelişme seyrinde olduğunu incelemektedir. Kalabalıkların, pazardaki ürünlerin, edim ve sembollerin bir araya getirilip, yoğunlaştırılıp, biriktirildiği mekânlar olarak kamusal alanlar (Lefebvre, 2014), Sennet’in belirttiği gibi (2014) salt hareket amacının aracı haline gelerek; kendi içindeki uyarım kapasitesini yitiren, insanların içerisinde hassasiyetlerini yitirdikleri ve karşılaşmalardan kaçındıkları alanlar haline gelip gelmedikleri tartışmaya açılmıştır.

## 1. Kamusal Mekân, Zaman ve İnsan

### 1.1. Kamusal Mekân (Alan) Kavramı ve Gelişimi

Kamusal alan kavramında yer alan “kamu” kavramı en eski tarihlerden bu yana bütünlük anlamını ifade etmiştir. “Kamağ”, tüm, bütün, hep, hepsi anlamı ile Orhun Yazıtlarında yer almıştır. (735) “Kamağı yétiyüz er bolmış” (hepsi yedi yüz er oldu), “kamuğun”, hep birlikte (zarf) anlamı ile Uygurcada yer almaktadır: “Ol béş yüz er kamuğun ötüntüler” (o beş yüz kişi hep birlikte yalvardılar). Kamu kelimesi, Eski Türkçe kamağ veya kamuğ sözcüğünden evrilmiştir (www.etimolojiturkce.com/kelime/kamu)

Türk Dil Kurumu’nun güncel Türkçe sözlüğünde kamu sözcüğünün anlamları ise, “1. Halk hizmeti gören devlet organlarının tümü, 2. Bir ülkedeki halkın bütünü, halk, amme ve 3. (sıfat) Hep, bütün” olarak belirtilmiştir. “Kamusal alan” kavramında yer alan “kamusal” da; “herkes”e, “bütün”e açık anlamında olup tarihsel kökleriyle örtüşmektedir. Dolayısıyla, kamusal alan ya da mekân, “herkese ait olan ve tüm yurttaşların kullanımına açık yer” olarak ifade edilebilir. Kavram ilk kez Jurgen Habermas (2010) tarafından “Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü” eserinde ele alınmıştır.

“Kamusal alan, modern toplum kuramlarında, toplumun ortak yararını belirlemeye ve gerçekleştirmeye yönelik düşünce, söylem ve eylemlerin üretildiği ve geliştirildiği ortak toplumsal etkinlik alanına işaret etmek için kullanılan kavram ve özel şahısların, kendilerini ilgilendiren ortak bir mesele etrafında akıl yürüttükleri, rasyonel bir tartışma içine girdikleri ve bu tartışmanın neticesinde o mesele hakkında ortak kanaati, kamuoyunu oluşturdukları araç, süreç ve mekânların tanımladığı hayat alanı.” (Yükselbaba, 2012, s.89).

Kamusal alan için sosyolojik- felsefi zeminde bir tartışmanın altı çizilse de; kavramın somut bir alana taşınabildiği de açıktır. “İnsanların toplanabildiği, bir araya gelebildiği her yer kamusal adı altında anılabilirken, kentler için de “kamusal yaşamın odağı” ve “kamusal alanın mekânda var olma zemini”dir (Kedik, 2011, s.233) denilebileceği gibi Sennet’in de kavramı somutlayan tanımından da faydalanılabilir. Buna göre kamusal alan, “kentsel veya kentsel olmayan bir topluluğun içinde yer alır ve meydan, cadde gibi somut bir alanı içerir. Kamusal alan kentin ruhu, kentin ambiyansıdır. Bu alanlar fiziki, sosyal ve sembolik olarak kenti dönüştürmek yeniden biçimlendirmek için birer araçtır” (Gökür, 2008, s.13).

### 1.2. Antik Dönemden Modern Döneme Kamusal Mekân

Kentler, tarih boyunca, farklılıkları, farklı kültürleri ve düşünceleri bir araya getiren, toplumsal, siyasal, yönetsel ve sanatsal gelişmelerin yaşandığı alanlar olmuşlardır. Tarihsel süreç içinde özel ile kamusal arasındaki ilk ayırım, Yunan site devletinde özgür yurttaşların ortak olarak kullandığı site alanı ile tek tek bireylerin sahip oldukları alan ayırımında kendini göstermiştir. Yunan site devletinde devlete ve topluma ait olma anlamında kamu, özel alanın karşısında ve soyut bir özgürlük ve süreklilik simgesi anlamı taşımıştır.

Habermas kamusal alan kavramının, 18.yy sonunda Batıda modernizm projesine paralel biçimde gelişerek hayatın kamusal ve özel olmak üzere ikiye ayrılmasının bir sonucu olduğunu ve bu ayırımın köklerinin Antik Çağda Yunan şehir devletlerinde şekillendiğini ifade eder. Kamusal alan ortak çıkarın ve gerçeğin konuşularak elde edildiği bir alandır (Kedik, 2011,

s.230; Timur, 2008, s.40). Bu anlamda kamusal alan niteliğini gösteren ilk yapıların antik dönemde oluştuğunu görmekteyiz: Agora, Stoa, Tiyatro, Stadyum ve Gymnasion gibi. Vatandaşın “yurttaş” olarak tanımlanması, toplumsal, siyasal ve hukuksal hakları ile polisin önemli bir paydaşı sayılması, onların toplumsal, siyasal ve hukuksal meseleleri görüşmeleri için bir araya gelmelerini gerektirmiştir. Böylece, özel olan ev yaşam alanları ile toplumsal olan kamusal yaşam alanları birbirinden ayrılmıştır. Ancak, kamusal alanı işlevine uygun olarak kullanmak bir haktır ve bu hak vatandaşlara tanınmıştır. Polis toplumunun çoğunluğunu oluşturan köleler ise, sahiplerinin onlar için öngördükleri çalışma ve yaşam alanlarında var olabilmışlerdir.

Antik Yunan kentlerinde kamusal faaliyetlerin gerçekleştirildiği geniş alanlara “Agora” adı verilirdi. Agora, ticari ve politik yaşamın merkeziydi. Halka açık alanlar olan agoraların çevresinde kamu yapıları yer alırdı. Kent devletlerinde kamusal alan olan agoraya ilk değinen Homeros’tur (Homeros, 2014: Odysseia: II. 6-257). Homeros’un agoraya değinmesi bunun sadece bir destanda dile getirilen hayal ürünü bir alan değil, varlığı somut olarak M.Ö. 8 yy.’dan itibaren Aşağı İtalya ve Sicilya’da kurulmuş koloni kentlerinde yapılan kazı ve araştırmalarla da belgelenmiştir (Mertens, 2006:1vd.; Hölscher: 1999: 5vd.). Homeros’a göre agora sadece insanların bir araya geldiği yer değil, uygar olmanın ve kentin birey olarak bir parçası olmanın da ölçütüydü (Homeros, 2014: Odysseia IX.112-5).

Büyük İskender sonrası (M.Ö. 320) kamusal alanların yeniden düzenlenmesi, agora çevresine veya yakınlıklarına yapılan bouleuterion, tiyatro, stoa gibi yapıların hemen hemen her Grek kent devletinde görünmesine karşın, kentlerin genelde krallara tabi olması nedeniyle kent otonomisinin giderek azaldığı görülmektedir. Vatandaşların yaşadığı kentlerin yönetimlerinde karar verme yetkilerinin sınırlandırılması vatandaşlarda içe dönüklük başlatmış ve kentlerin bağımsız siyaset yapma veya karar verme olanaklarını da belli açılardan kısıtlamıştır. Yapıların işlevlerinin değişmesi, örneğin bouleuterionun daha çok bir konser salonu olarak kullanılması, kamusal alanlarda hayırhahlığı (euergetizm-egaliteryanlık) nedeniyle özel şahısların heykellerinin dikilmesi de bu dönemde başlar. Buna koşut olarak kamusal alanların etkileşim-iletişim yeri olarak

kamuoyu oluşturuvcu işlevleri azalmaya başlar. Hellenistik Dönem’de kentlerde bir nevi tartışma forumu oluşturan alanların niteliksel değer kaybına, bireyin bu dönemde kamusal yaşamdaki pasif rolüne tezat oluşturacak şekilde kamuya açık alanların oldukça görkemli yapılarla düzenlenişi dikkat çeker. Mekânlar ve alanların geleneksel işlevini, dolayısıyla ruhunu kaybederek ‘şeyleşmesi’ de bu dönemde başlar. Klasik Dönem’deki gibi vatandaşların kentin sorunlarına ortak olması, gönüllülük esasına dayanan sorumluluk alması, kamusal alanda reşit birey olarak kamusal sorunlara katılma şansı ve talebi Aydınlanma Dönemi’ne dek yönetimlerce karşılık bulmamıştır. Bireyin kaybettiği rüş, Immanuel Kant’ın savladığı gibi sadece kişinin kendi suçu değil, aynı zamanda kamusal alan ve mekânların şeyleştirilme sürecinin de bir sonucudur.

Ortaçağa gelindiğinde kamusal alanların büyük ölçüde ortadan kalktığı görülür. Yağmacı kavimlerin saldırıları ve iç kargaşalar nedeniyle 400’lerin sonunda Batı Roma İmparatorluğu’nun çökmesi sonucu, büyük ve güçlü kentler yağmalanmış, kentlerde kamusal otorite boşluğu oluşmuş ve insanlar kentleri terk etmişlerdir. Bunun sonucu Avrupa’da gelişkin kent yaşamı son bulmuştur. Yerine, yerel derebeylerinin, senyörlerin, Kilisenin, Papalığın ve piskoposların denetiminde, kırsal malikânelere, manastırlara ve çevresine sıkışmış, dağınık kırsal yaşama ve tarıma dayalı feodal bir toplum biçimi oluşmuştur (Pirenne, 2000; Tuna, 2011; Ward-Perkins, 2005). Ortaçağda, Antik Çağdaki agora, forum, tiyatro, tapınak gibi ticari, siyasi, dini, idari vb. kamusal mekânlar yok olmuş, yerini sadece bir biriyle genellikle bağlantılı olan Kilise ve pazar meydanı almıştır.

Kamusal otorite ve düzen XV.yy’dan sonra XVIII.yy’ın sonuna kadar devam eden süreçte, devleti oluşturan bürokrasi ve ordunun kuruluşu ile yeniden sağlanmaya başlanmıştır. Bu süreçte kentsel yaşama dönüş ve kamusal alanın yeniden inşası da başlamıştır. Özellikle kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesiyle birlikte toplumsal dönüşüm kapsamında giderek güçlenen tüccar ve sanayicinin ihtiyaç duyduğu yeni türden bir kamusal alan oluşmuştur (Timur, 2008, s.40-47; Pirenne, 2000). İmalat sanayinde sağlanan gelişmeler, imalathanelerin, pazarların ve panayırların yaygınlaşması, kredi piyasalarının ve ortaklıkların oluşması, üretimde ve ulaşırmada rüzgarın daha etkin kullanımı (yel değirmeni, yelkenli gemi vb.) gibi gelişmeler de

kentlerin ve kentsel hayatın canlanmasına önemli katkı yapmıştır. Kentler, kentsel yaşamın canlılığı arttıkça, daha fazla nüfus ile ekonomik ve ticari faaliyetleri, imalatçılığı kendi bünyesinde toplamaya başlamıştır. Sanayinin ölçeğinde artış yaşanmış, üretim genişlemiş ve emeğe talep artmıştır. Oturma izni verme yetkisi sahibi kentler, tüccarların yansı sıra, serflikten kurtulup kenttaş olmak ve özgürce iş yapmak isteyen işçi sınıfına da yaşam alanı sunmuştur (Kleniewski, 1997, s.61).

Sanayi Devrimi'nin ürünü olan modern kentler, materyal üretim ve akış sistemlerindeki konumlarıyla tanımlanmış, tüccar ya da sermayedar, emek ve enerji girdisine ve onlara ilişkin dinamiklerce şekillendirilmiştir. Sanayi kentinde kent meydanı sosyoekonomik, kültürel ve siyasal etkileşim merkezi olmuştur. Sanayi kentlerinin simgesi ve kent merkezlerinde yer alan saat kuleleri, işçilerin kol saatini karşılayacak ekonomik gücünün olmadığı o dönemde, iş yaşamının düzenlenmesinde çok önemli bir işlev görmüştür. Sanayi kentlerinde, zanaatkârlığın yerini o dönemin yeni teknoloji bilgisine sahip olanlar (mühendis, mimar, bilim insanları, araştırmacılar vb.), kapitalist girişimci sınıf ile sayıca çok büyüyen işçi sınıfı almıştır. Ulaşım olanakları iyileşmiş ve sanayi kenti nüfus ve mekân olarak çok büyümüş ve tüm bunların sonucunda modern kentsel planlama anlayışı doğmuştur.

Sennet (2010, s.36), Avrupa toplumlarının 18.yy şehrinde kamusal düzen için verdikleri mücadelenin ve kamusal-özel alan arasında yaşanan gerilimlerin, bütünlüklü bir kültürün şartlarını oluşturduğunu söyler. Ayrıca 18.yy sonunda patlayan büyük devrimler ile daha modern zamanlardaki ulusal sanayi kapitalizminin yükselişi sonrasında, kamusal ve özel olana dair fikirlerde temel değişiklikler olduğunu da belirtir.

## 2. Günümüzde Kamusal Mekân

Literatürde mekân (space) ve yer (place) kavramları ayrıştırılır (Harvey, 1999; Lefebvre, 2014; Sennet, 1992) Mekân toplumla arasındaki sürekli bir etkileşimin ürünüdür ve Shields (1991) bu durumu "Mekânı sosyal etkilerin olduğu mekânsallaştırmanın dışında nedenselliklerin gerçekleştiği bir yer olarak fetişleştirmek yanlıştır. Mekânsallık, sosyal ve ekono-

mik güçlerin olası ortaya çıkışlarının, toplumsal organizasyon şekillerinin ve doğanın çeşitli elemanlarının da bir açıklamasıdır." şeklinde ifade etmiştir. Yer ise, insanların yaşam deneyimleriyle ilgisi olmayan bir alana, lokasyonlara ve noktalara denk düşmektedir (Yıldız ve Alaeddinoğlu, 2007, s.849). Bu durumda mekânla yer arasındaki en temel farklılık içerisinde sosyal, ekonomik, psikolojik vb. yönleriyle etkileme ve etkilenme özelliği olan insanın varlığıdır. Özellikle 1970'lerden sonra, toplum ve mekânın ayrı ayrı kavramsallaştırılması mantığına (yapısalcı mekân mantığı) getirilen eleştiriler bu ikisinin eşzamanlı şekilde kavramsallaştırılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Işık, 1994, s.16-21).

Kamusal mekânlar, ya da Lefebvre'nin (2014) ifadeyle toplumsal mekânlar, toplumsal birer üründür. Bu sebeple de zaman içerisinde toplumların yaşadığı modernleşme ve postmodern durumların dışında, onlardan kopuk değildir. Mekân düşünceye ve eyleme aygıt olarak hizmet ettiği için üretim aracı olmanın yanında bir denetim dolayısıyla tahakküm ve güç aracıdır. Lefebvre'ye göre (2014) devlet (toplumsal ve politik güç) mekâna hâkim olmaya çalışsa da bunu başaramaz çünkü mekânın kendisi kullananlarından kısmen özerktir. Lefebvre bu hipotezini onaylamak için mekânın toplumsal karakterini ortaya koymaya çalışmıştır. Lefebvre'nin belirttiği üzere toplumsal mekân; şeyler dizisinden, olgular toplamından, bir paket gibi içine çeşitli maddeler doldurulmuş bir boşluktan ibaret olmayıp, aynı zamanda fenomenlere, şeylere, fiziksel maddeliğe dayatılmış bir biçime de indirgenemeyen başka bir şeydir. Toplumsal mekân; daha sonra Harvey ve ekonomi politik yaklaşımlar geliştiren diğer düşünürlerce de ele alındığı gibi, "toplumsal yeniden üretim" ilişkilerini ve bunlara uygun yerleri içermektedir. Bu noktada Işık'ın da (1994) belirttiği gibi, günümüz toplumlarının gelişim ve dönüşümünün anlaşılması ve hatta modern ve postmodern proje ve durumların sorgulanması açısından da "kamusal mekân ve yaşadığı dönüşüm" önemli bir analiz unsurudur.

Günümüzde kamusal yaşamın formel bir yükümlülüğe dönüştüğünü belirten Sennet (2010, s.16), aralarında aile bağı ya da yakın bağlar olmayan insanlar arasındaki birliktelik ve karşılıklı taahhüt bağları olarak ele aldığı "Res publica" çevrildiği şekliyle "kamusal insanın çöküşü" adlı eserinde kamusal mekanlarda yaşanan dönüşüm ile kamusal insanın çöküşü

arasındaki bağı kurmaya çalışmıştır. Kamusal insanın çöküşünü açıklamada kamusal yaşam ve özel yaşam ayrımının oluşması ve dönüşmesine vurgu yapan yazar, insanların özel yaşamına yapılan vurgu ve verilen önemin artmasıyla, kamusal insan ve dolayısıyla mekânsal yapının dönüştüğünü belirtir. Kamusal alanın boşaltılıp terk edildiği oranda, mahrem ilişkileri temel alan bakış açısının çekim gücünün arttığını iddia eder. Ancak günümüzde gerçek (somut) kamusal alanların içinin boşaltılması ve anlamsızlaştırılması, kamusal alanın yok olmasından ziyade yeni bir forma kavuşarak kendini devam ettirmeye yönündeki bir isteği görünür kılmaktadır. Günümüzde gerçek (somut-mekânsal) kamusal alanların, sanal (soyut) boyutta kendini dönüştürerek yeniden üretme çabası içinde mi olduğu tartışılması gereken bir sorudur. Böyle bir gelişimin olası sonuçlarının da çok yönlü düşünülerek (mekânsal, politik, psikolojik vb.) geleceğin planlamasında dikkate alınması gerekir.

Örneğin; internetin yarattığı sanal ortamda yüz yüze bir ilişki kurmadan farklı gerçekliklerde modern agoralar, kahvehaneler hatta postmodern kamusal alanların varlığından söz edebilmektedir. Peki, yeni iletişim ve ilişki yöntemleri oluşturan insanlar sadece özel mekânları ve geçiş mekânları ile kısıtlı ve toplumsallıktan uzak bir alanda mı hayatını devam ettirecektir? Bunun sakıncaları neler olabilir? Bunlar kamusal mekânlar konusunda üzerinde durulması gereken farklı boyutlar olarak karşımızda durmaktadır. Bu ve benzeri problematikler tartışılıp, incelenmeden önce kaybolan (ya da biçim değiştiren) kamusal mekânların ahlaki, insani, ekonomik, toplumsal çöküntüler-çözümlere gibi farklı nelere sebep olabileceği üzerinde durulması gerektiği ayrı bir gerçekliktir. Giderek bütünleştiğinden dem vurulan ancak küçük kabileler şeklinde gittikçe kutuplaşan ve ayrışan bir dünyada toplumsal mekânların, kuralların önemi bir kez daha karşımıza çıkmaktadır.

Dünyada soyut, somut her türlü dönüşümün sebebi olarak ortaya atılan küreselleşme, Harvey'in (1996, s.65) deyimi ile zaman-mekân sıkışmasına sebep olan gelişmeler incelenmesi gereken temel noktalardan birisidir. İletişim, ulaşım imkân ve araçlarının hızlı bir şekilde kendini yenilemesi ve mekânsal sınırlılıkların bilimsel teknolojik ilerlemelerle aşılmaya başlanması Harvey'in bahsettiği zaman-mekân sıkışmasına sebep olan temel gelişmelerdendir. Bu zaman-mekân

sıkışması içerisinde mekân olgusu somut ve soyut anlamda değer farklılaşması yaşamış ve yaşamaya da devam etmektedir. Mekânsal sınırlılıkların aşılması aslında farklı mekânsal ayrışmaları beraberinde getirmektedir. Evden iş yapan ya da çalışan, evinde kalıp uzaktan eğitim alan, ortak bir kamusal mekânı paylaşmadan, sanal âlemde iletişim kuran, tanışan, oyun oynayan, ticaret, yazarlık, arkadaşlık vb. yapan bireyler olarak yeni bir mekânsal kopuşu yaşamaktadırlar. Kimin yaşadığına göre seçilen güvenli siteler de farklı bir sosyolojik ayrışmayı beraberinde getirmektedir. Mekânın kullanımındaki bu dönüşümün kamusal mekânlara etkisini Sennet (2010, s.29-30) şöyle ifade etmiştir: "Artık kamusal alan belli bir kullanım için değil yalnızca geçip gitmek içindir; yani kamusal mekânlar artık 'hareketin' bir türevi haline gelmiş ve kendine has bağımsız deneyim olma anlamını kaybetmiştir."

Günümüzün küresel kapitalist sisteminde kentler, yeni ekonomi ve yerleşme nedeniyle, dünya ölçeğinde hizmet için, mekânsal anlamda yeni düzenlemeler (kentsel dönüşüm, küresel şirketlere hitap edecek gökdelen ofisler ve lüks apartmanlar, hızlı internet ağı ve ulaşım bağlantıları gibi) yapmaktadır. Küresel sermaye çevrelerinin kentin mekânsal dönüşümünde çok önemli etkileri vardır. Küresel kentler, hizmet sektörü ağırlıklı, esnek, kolay hareket edebilir ve akışkan bir ekonomiye sahiptirler. Küresel kentte kentsel hizmetlerin sunumu küresel rekabete açıktır. Küresel kent çok geniş bir mekâna yayıldığı için otomobil bağımlılığı artmıştır. İnsan ve aile ilişkilerinde ve biçimlerinde, sanal mekânın ve sosyal medyanın egemen hâle geldiği ve ilişkileri dönüştürdüğü görülmektedir. Ayrıca, kamusal alan kullanımında, küresel kentlerin tüketim toplumu özellikleri nedeniyle, ticari mekânlar ve alışveriş merkezleri öne çıkmaktadır. Bilgi ve teknoloji yoğun, yüksek ücretli sektörler ile bu sektörler hizmet üreten düşük ücretli (tezgâhtarlık, garsonluk, temizlikçilik vb.) işler arasında ikili bir yapılanma vardır. Mekânsal, toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel ayrışmışlık ve kutuplaşmalar belirginleşmiştir. Parklar, kent sokakları gibi klasik kent mekânları sistem dışına itilmişlerle ya da düşmüşlerle suçluların yaşam alanına dönüşmüştür. Bu nedenle de, güvenlik hizmetlerinin önemi artmış ve biçimi değişmiştir. Kişisel ve özel güvenlik hizmetleri önem kazanmıştır.

### 3. Modernliğin ve Post-modernliğin İç İçeliğinden Kamusal Mekânın Dönüşüm İzlerini Sürmek

Kapitalizmde, kapitalizm öncesinden kesin çizgilerle ayrı bir zaman-mekân kavrayışı olduğu temel kabul görmektedir (Işık, 1994). Bu değişen zaman-mekân kavrayışı son dönemin en çok incelenen kavramlarından biri olan küreselleşme kavramı ve olgusunu ortaya çıkarmıştır. Kapitalizmin zamanı, çizisel geri dönüşü olmayan, sürekli ileriye doğru akan, homojen bir zaman, buna denk düşen mekân da homojen, sürekliliği olan ve içi boşaltılmış soyut bir mekândır (Işık, 1994, s.25). Ancak ekonomik, politik bu gerçekliğe rağmen insanlar kendilerini ait hissettikleri mekânlarda yaşamlarını sürdürme eğilimi taşırlar. Yıllar sonra geri döndükleri yeri hala memleketi olarak kabul edebilmesi için kentsel hafızaları, kentsel aidiyetleri sadece sosyal çevresinin orada olması ile ilişkili olmayıp önemli ölçüde mekânsaldır. Lefebvre'nin (2014) yapmış olduğu değerlendirmelerde de görüldüğü gibi mekân; algılanan mekân, tasarlanmış olan mekân ve yaşanmış-yaşanan mekân gibi farklı derinliklere sahiptir ve insan toplumsal düzeyde mekânın her bir derinliğinden ayrıca etkilendiği gibi onu etkilemekte ve yeniden üretimi sürecine dâhil olduğu sürece onu sahiplenebilmekte onu toplumsal bir mekân haline dönüştürebilmektedir. Bu gibi özelliklerinden yola çıkarak Lefebvre (2014, s.112) toplumsal mekânların iç içe geçtiklerinden ve toplumsal mekândan bariyerlerle ve duvarlarla ayrılan parçalarının da toplumsal birer mekân olduğundan bahsetmektedir.

18. yy'a kadar önemli bir yere sahip olan kamusal hayat bu dönemden itibaren sönümlenmeye başlamış ve ancak özel hayatın gerektirdiği oranda önemli olmaya başlamıştır (Fırat, 2002, s.52). 19. yy'ın ortasına doğru ortaya çıkan "sanayileşme" ve "siyasal iktisadi ilişkiler" ve sebep olduğu dönüşümleri mekânsal açıdan analiz eden Lefebvre (2014, s.106-107), hem toplumsal emek zamanı ve üretken emeği hem de toplumsal tahakküm ilişkilerini gizleyen gelişmelerin yaşandığını söyler. Bu durum ürün ve üretim faaliyetlerini de kapsayarak gerçeklikten daha gerçek bir hal alarak, küreselleşmeyle birlikte uç noktaya varmıştır.

Işık da (1994, s.25) Harvey ve Giddens'in analizlerini temel alarak modernitenin zaman-mekân kavrayışına olan etkisini 3 aşamalı olarak ele alır. İlki, zaman ve mekânın yerel bağlamlarından koparılıp homojenleştirilmesi; ikincisi hem zamanın hem mekânın içinin boşaltılarak, zamanın bölümlenebilmesine ve mekânın da üzerinde nesnelere istenildiği şekilde yerleştirilebileceği pasif bir yüzey olarak görülmesine olanak tanıyan zaman-mekân kavrayışına ulaşması ve son aşama olarak da zaman ve mekânın bir birinden koparılması şeklinde gerçekleşmektedir. Günümüzde bu ve benzeri tartışmalarda olduğu gibi mekânın nesneleştiği yani bir anlamda toplumsallığını kaybettiği yönünde eleştiriler çoğalsa da Lefebvre (2014, s.113-116) bu durumu hiçbir mekânın ve yerel olanın yok olmayacağını; bölgesel, ulusal ve dünya çapında olan tarafından emileceğini söylemektedir. Günümüzde uzmanlıklar (mühendislik, planlama vb.) mekânları bölüp parçalara ayırıp, zihinsel engeller ve pratik toplumsal çitler yerleştirerek mekânın üzerinde etkili olabilmekte ve ikamet mekânları, işyeri, boş vakit mekânları, alışveriş mekânları, spor mekânları vb. şekilde mekânsal yeniden üretilerek karşımıza çıkmaktadır. Yani günümüzde artık toplumsal mekân olarak tek bir alan değil, farklı fonksiyonları ile iç içe girmiş toplumsal mekânlardan söz edilmektedir.

Modernitenin gelişimi ile mekânlar çok uzaklardaki toplumsal ilişkilerin de etkisi altına girdiğinden (Işık, 1994, s.24), içinde yaşayan topluma hitap etmeyen ondan bağımsız toplumsal mekânların da olduğundan bahsedilebilir. Bu gelişmeyle birlikte yine Işık'ın (1994, s.24) belirttiği gibi yerel içeriğinden kopmuş toplumsal ilişkiler yerel zaman ve mekândan bağımsız başka boyutlarda devam etmekte olduğundan ayrıca incelenmesi gerekmektedir. Çok farklı bağlamlarda incelenen ve tartışmaya açılan "postmodern" kavramı ise modern sonrası tanımından daha fazlasını içermektedir. Modernleşmenin getirdiği ayrıntılar üretiminin problemleri sebebiyle, varlığını devam ettiren farklılıkları kavramsallaştırma ihtiyacından ortaya çıktığı söylenmektedir (Işık, 1994, s.23). Bu anlamda modernizmden bambaşka bir şey değil, modernizmin eleştirel yaklaşımda yeniden üretilmesi olarak da kabul edilebilmektedir. Bu durumda modern olanı anlama, eleştirme ve kavrama çabası içerisinde kamusal mekânların postmodern olarak da sorgulamaya tabi tutulduğu söylenebilir. Harvey de (1996, s.375) modernizm ve postmodernizm arasında keskin kategor-



ik bir ayırım olmadığını, bir bütün olarak kapitalizmin içsel ilişkilerindeki sürekli değişimden kaynaklanan bir farklılaşma olduğunu söylemektedir. Bu iki akım arasında farklılıktan çok bir süreklilik görmekte ve postmodernizmi, modernizm bağrında özgül bir kriz olarak görmenin daha anlamlı olduğunu belirtmektedir (Harvey, 1996, s.137). Modern dönemin mantığında mekânın zaman tarafından yok edilmesi olgusunun öne çıktığını söyleyen Harvey (1996, s.394), post-modern söylemde zamanın mekânlaşması ön plana çıkarılarak yerel kimliklerin örtülü bir şekilde de olsa güçlendiren söylemlere sahip olduğunu söylemektedir (Harvey, 1996, s.305).

Fırat'ın (2002, s.56) Portogeshi'den aktardığı şekliyle modernizm; geçmişten ve onun sembollerinden bağımsız bir süreç başlatma projesiydi; mimarlığı da adalet ve eşitliği sağlamak, toplumu değiştirmek, daha doğrusu düzene sokmak için bir araç olarak görüyordu. Yaşanan bu süreçte kamusal mekânda

yaşanan dönüşümü Sennet (1992) kentin açık olan dışsal yaşamının artık içsel yaşamın bir yansıması olmadığını belirterek vurgulamaktadır. Bu sebeple de insanlar açılma korkusu yaşamaktadır. Açılma denen olgu kalabalıklar içerisinde ve birbirini tanımayanlar arasında olmalıdır ancak, kentlerde artık öznel yaşam ile dünyasal yaşantı arasında büyük farklılıklar olması, kentlerin yaşam sahnelerine indirgenmesi ve fiziksel çevrenin anlamsız hale gelmesinin nedenleri yaşanan bu dönüşümlerin içerisinde aranmalıdır. Kentlerin Sennet'in ifadesiyle "nötr kentler" haline gelmesinin arka planında kamusal mekânın yaşadığı bu dönüşüm ve bu dönüşümün etmenleri yatmaktadır. Sennet (1992, s.46-47), 19.yy'da modern sanayi düzeninde emeğin gelişiminin insanlar arasında yarattığı eşitsiz ve yalıtılmış bölünmelerin çok hızlı bir şekilde mekânlara yansıdığını eşitsiz ve yalıtılmış kamusal niteliği gittikçe azalan mekânlar oluşmasına yol açtığını söylemektedir. Sennet (1992, s.72-73), mekânın nötralize edilmesiyle, ekonomik gelişme arasında çok yakın bir



ilişki kurar. Bu noktada kapitalizm ile 5. yy'ın ortalarında ilk kent plancısı olan Hippodamos'un ortaya çıkardığı ızgara kent planlaması arasındaki ilişkiyi, toprağı alınıp satılacak birimler olarak soyutlayarak daha basite indirgeme ve bu araçla da toplumsal alanları şekillendirme mantığına hizmet ettiği şeklinde değerlendirir. Zaman geçtikçe daha nötr, simgesel, değerlerden uzak bir amaç için ızgara planlamanın, "dikey ızgara" olma rolü oynadığını belirtmektedir. Yazarın burada belirttiği dikey ızgaralardan kastı gökdelenler olup bu yöndeki gelişmelerin mekânda yaşayanların kentsel alandaki ilişkileri görme ve değerlendirme yeteneklerini körelterek boyun eğdirdiğini belirtmektedir (Sennet, 1992, s.80-81).

Fırat'ın (2002, s.56-57) da belirttiği gibi modernizm postmodern bakış açısıyla yorumlanacak olursa çirkin çağdaş kentler, beton bloklar ortaya çıkarmış ve Krier'den ödünç aldığı kelimelerle ifade edilecek olursa

modernizm çirkinlik, zavallılık ve kamu alanlarının yitirilmesine yol açmıştır. Günümüzde kentlerin bu yöndeki dönüşümü kamusal yaşantı, mekân ve insan açısından sorgulanamayacak bir hızda devam etmektedir. Bu hızlı ve anlamdan uzak yaşanan dönüşüm ilk modern dönemlerin özelliğini yansıtmakla birlikte sebep olduğu ve olabileceği olumsuzluklar üzerinde kafa yorulmadan devam etmektedir. Özellikle Türkiye'de kentsel kamusal mekânlarda yaşanan bu gelişmelerin kentlerin mekânsal yeniden üretiminden çok mekânsal kayıplarla sonuçlanabileceği ve bununda toplumsal ahlak, kural ve bütünlük çöküntüleriyle kendini gösterebileceği gözden kaçırılmamalıdır.

Aslında modern dünyada kentleri inşa tarzının özelliği insanlar arasındaki farklılıkların oluşturduğu duvarları kentsel mekanlarda da duvarlarla ayırmak, nötralize etmek, kişisiz ve sosyal iletişimi ortadan kaldıran mekanlar üretmektir. Bu durum net bir şekilde kamusal mekânların alansal olarak kaybettikleri ağırlıklarından

ve kamusal mekânları çağın gerektirdiği iletişimsel mekânlara dönüştürülememesinden anlaşılabilir. Mekânların ve hatta evlerin bile tasarımları gittikçe insanları kendilerine bırakan ve diğerlerinden uzaklaştıracak şekilde geliştirildiğini söyleyen Sennet bu kaçışların sebebini olarak modern toplumun yarattığı ikilikte aramaktadır (1992, s.62-63). Weber'in de modern dönemde ortaya çıkan bu dünyaya nötr davranmanın sonucunda kişinin boşluk hissedebileceği, nötr ve kişilik dışı mekanlarda aile ve toplumsal değerlerin kaybolabileceği korkusundan bahsetmiştir (Sennet, 1992, s.80-81). Günümüzde kentsel yaşamdan uzak alanda oluşturulan yerleşmelere verilen isimlerdeki "kentlilik" vurgusu çok net şekilde hissedilmekteyken (koru kent, konut kent vb. isimler) yine bu alanlarda bile kentle simgelenen kamusal alanların yaratılmadığı ya da böyle bir gereksinim duyulmadığı görülmektedir (Fırat, 2002, s.65). Bu sebeple kamusal alanlar konusu farklı pek çok açıdan önemini korumaya devam edecektir.

Belki de temel problemlerden biri Sennetin Le Courbusier'i suçladığı gibi bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde yapılan "mekânlardan tarihi zamanın izlerini silme" girişimidir (Sennet, 1992, s.196). Bu noktada mekânlardaki dönüşümü tarihsel bağlarından koparak yeniden inşa etme, tüketme şeklinde ele alma eğiliminden vazgeçilmesi gerektiği söylenmelidir. Yaşamı miras olarak devralmak yerine, yaratma gereğine duyulan modern inanç sadece toplumsal bağlamdan değil kişisellikten de kopmuş mekânlar yaratmak suretiyle kişi ve toplumda farklı tepkilere sebep olmaktadır. İnsanın öncelikle sosyal bir varlık olması sebebiyle Sennet de bu durumu kişilerin açılmaya ihtiyaç duyması ile açıklamaktadır (Sennet, 1992, s.217-218). Kişinin bu ihtiyacını giderecek önemli yerlerden birisi de toplumsal mekânlar olarak, kamusal alanlardır.

Modern dönemle birlikte artan gelip geçicilik ve mekân üzerinde anında iletilirlik kapitalistlerin kendi amaçları için sahiplenecekleri mekânlar haline gelse de, insanlar bu gelip geçicilik arasında sığınabilecek bir liman arayışı içerisinde ve bunun en önemli sonuçlarından biri aile ve cemaat gibi kurumlara olan ilginin artmasıdır (Harvey, 1996, s.321-326). Geçmiş muhafaza etme güdüsü, insanın kendi benliğini muhafaza etme güdüsünün bir parçasıdır ve geçmiş bireysel ve kolektif kimliğin zemini (Harvey, 1996, s.107). Bu durumda hızla akıp giden zaman içerisinde insanın geçmişini arayıp tutunabileceği

önemli mekânlar olan kamusal mekânların durumu pek çok açıdan da oldukça önemlidir.

Kamusal mekânlardan bahsedebilmek için kendini önceleyen bir durum olarak kamunun oluşması ve bunun özelliği önem taşımaktadır. Fırat'ın da (2002, s.65) belirttiği gibi bireyciliğin öne çıktığı bu dönemlerde kamu edilgen, sessiz ve tepkisiz bir görünüme bürünmektedir. Kamusal mekânların kaybı aynı zamanda toplum olma özelliğini yitirme anlamına gelebilir mi? ya da toplumsal yapıdaki ne tür değişimler kamusal mekânlarda bu dönüşüme sebep olmuş olabilir? Gerçekten bireyselleşme, özgürlük ve tercihler sebebiyle mi kamusal mekânlarda bu dönüşüm yaşanmakta yoksa kamusal mekânlara modern ya da postmodern ideolojik müdahaleler sonucunda mı bireyselleşmeye çalışan toplumsal yapı ortaya çıkmaya başlamıştır? Bu bireyselleşme nasıl özellikler göstermekte? Banliyöler insanların bireysel kamusal alanlar yaratmaya çabasıyla ilgili olabilir mi? İçi doldurulmadan dönüştürülmeye çalışılan kamusal mekânların yalnızlığın yeni toplumsal mekânları olması gibi bir durum oluşabilir mi? Yaşanılan dönüşümlerin bize gösterdiği yeni kamusal mekânlar kalabalıkların içerisinde yalnız kalınan mekânlar mıdır?

Gittikçe homojen parçaların oluşturduğu bir bütün görünümü sergileyen kentlerde, heterojenliğin mekânları olarak kamusal mekânların önemini ve yerinin tekrardan sorgulanması gerekmektedir. Zira Işık'ın da Keith ve Pile'den aktardığı gibi (1994, s.28) mekân, toplumdaki çelişkilerin normalleştirilip, sıradanlaştırıldığı gündelik yaşamın içinde eritildiği bir alandır. Sosyo-politik güçlerin arasındaki çatışmaların çözümlenebilmesinin, mekânsal çelişkilerin izinin sürülmesiyle mümkün olabileceğini söyleyen Lefebvreyi (2014) de dikkate alacak olursak, bu çözümlemeyi yapmakta en başta ele alınması gereken mekânlar olarak kamusal mekânlar karşımıza çıkmaktadır.

## SONUÇ

Kamusal mekânlarda fiziksel ve kültürel olarak yaşanan dönüşümlerle eş zamanlı olarak kamusal alanda yaşayan insanın tavır, davranış ve beklentilerinde ve hatta yaşayışlarında da değişimler olduğu görülmektedir. Ancak bu durum kamusal alanın yok olmasından değil; biçim değiştirmesinden kaynak-

lanmaktadır. Sennet'in deyimiyle "yeni kamusal alanlar" artık kendine has bağımsız deneyim alanı olmaktan çıkarak; içinden geçilen, hareketin mekânı haline dönüşmektedir. Bu yeni kamusal alanların incelenmesi yeni kamunun ve kamusal hayatın anlaşılabilirliği, toplumsal yaşam, ahlak, siyaset, sosyal-psikoloji vb. pek çok farklı açıdan oldukça önemlidir. Kamusal alanda yaşanan dönüşümlerin incelenebileceği en uygun ölçüğün ise, tarih boyunca farklılıkları, farklı kültürleri ve düşünceleri bir araya getiren özgürlük alanları olan kentsel alanlar olduğu da çalışmada ayrıca vurgulanan bir başka husustur. Zira kamusal alanın doğduğu ilk yerler Antik çağın Yunan kentleri iken, modern dönemde, kapitalizmin gelişimi ile dönüşen kamusal alanlar yine en iyi şekilde kentsel mekânlardan izlenebilmektedir.

Günümüzde küreselleşme rüzgârı altındaki kentler; ulaşım, iletişim ve üretim teknolojilerindeki gelişmeler karşısında birbirleriyle gelişmiş bir telekomünikasyon ve ulaşım ağı kurmak, havaalanı ve limanlar, sanayi bölgeleri, serbest ticaret bölgeleri, çok merkezli ofisler, alışveriş merkezleri, lüks oteller ve konut alanları oluşturmak için yarışmaktadır. Kentlerin kendilerini uluslararası sermaye için çekici kılma çabaları, kimi zaman o kentlerde yaşayan kesimlerin iş ve yaşam alanlarından uzaklaşmak zorunda bırakabilmekte ve kent sakinlerinin yaşantılarının göz ardı edilmesine sebep olabilmektedir. Bu durum büyüyen, kalabalıklaşan, teknoloji ile donatılan ama sakinlerine yabancılaşan ve kamusal alanları boşalan kentler doğurmuştur. Oysa kentlerin öncelikli işlevi kent sakinlerine yaşam alanları sunmak ve yaşam kalitelerini artırmaktır.

Sonuç olarak küresel dünyanın yerel içeriğinden kopmuş toplumsal mekanlar; günümüzde toplumsallıktan uzak "nötr kentler" meydana getirmenin yanında, sosyal iletişimi ortadan kaldıran ve tarihsel belleğin silindiği kamusal alanları ortaya çıkarmaktadır. Bu şekilde dönüşen kamusal mekânların sadece mekânsal değil, toplumsal, sosyo-kültürel ve siyasal açıdan taşıdığı önem sebebiyle kamusal alanda yaşanan bu çelişkili gelişmelerin izinin sürülmesi oldukça önemli görülmektedir. Çünkü her ne kadar günümüzün toplumsal ve ekonomik yapı ve ortamı itibarıyla klasik anlamda kamusal alana olan ihtiyaç azalmış gibi görünse de, kamusal alanlar kent yaşamının vazgeçilmez parçaları olmaya devam etmektedir.

## KAYNAKÇA

- Fırat, S. (2002), *Kentsel Mekânlarda Kamusal Alan, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 11(4): 41-72.
- Gökgür, P. (2008), *Kentsel Mekânda Kamusal Alanın Yeri, İstanbul: Bağlam Yayıncılık*.
- Habermas, J. (2010), *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü, Çev.: Tanıl Bora, Mithat Sancar, İstanbul: İletişim Yayınları*.
- Harvey, D. (1996), *Postmodernliğin Durumu, çev. S. Savran, İstanbul: Metis Yayınları*.
- Herodotos (2014), *Tarih, Çev. Mümtekin Ökmen, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları*.
- Homeros (2014), *Odysseia, çev. Azra Erhat-A. Kadir, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*
- Hölkeskamp, K. J. (1997), *Agorai bei Homer" Walter Eder, Karl-Joachim Hölkeskamp (ed.), Volk und Verfassung im vorhellenistischen Griechenland, Beiträge auf dem Symposium zu Ehren von Karl-Wilhelm Welwei in Bochum, 1.-2. März 1996. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1-19.*
- Hölscher, T. (1999), *Öffentliche Räume in frühen griechischen Städten, Heidelberg: Winter Verlag*.
- Işık, O. (1994), "Değişen Toplum/Mekân Kavrayışları: Mekânın Politikleşmesi, Politikanın Mekânsallaşması", *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı: 64-65: 7-38.
- Kedik, A. S. (2011), "Kamusal Alan, Kent ve Heykel İlişkisi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Anadolu University Journal of Social Sciences), Cilt/Vol.: 11, Sayı/No: 1: 229-240.*
- Kleniewski, N. (1997), *Cities, Change, and Conflict: A Political Economy of Urban Life, Belmont, CA: Wadsworth Publishing Company*.
- Lefebvre, H. (2014), *Mekânın Üretimi, çev. I. Ergüden, İstanbul: Sel Yayıncılık*.
- Mertens, D. (2006), *Städte und Bauten der Westgriechen. Von der Kolonisationszeit bis zur Krise um 400 vor Christus. München: Hirmer*.
- Sennet, R. (1992), *Gözün Vicdanı, çev. S. Sertabiboğlu ve C. Kurultay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları*.
- Sennet, R. (2010), *Kamusal İnsanın Çöküşü, çev. S. Durak ve A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları*.
- Sennet, R. (2014), *Ten ve Taş Batı Uygarlığında Beden ve Şehir, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayıncılık*
- Timur, T. (2008), *Habermas'ı Okuma, İstanbul: Yordam Kitap*.
- Tuna, K. (2011), *Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri, İstanbul: İz Yayıncılık*.
- Yıldız, M. Z. ve Alaeddinoğlu, F. (2007), "Küreselleşme Çağında Değişen Mekân Algılamaları", *İCANAS 38 Kültürel Değişim, Gelişim ve Hareketlilik, Cilt 2: 845-862*.
- Yükselbaba, Ü. (2012), *Habermas ve Kamusal Alan: Burjuva Kamusal İlkesinden, İletişimsel Kamusalığa Geçiş, İstanbul: On İki Levha*.
- Ward-Perkins, B. (2005), *The Fall of Rome and the End of Civilization, Oxford. Oxford University*

# MARDİN MEZAR TAŞLARINDA KÜLTÜREL ETKİLEŞİM

Interaction in Mardin Tombstones

*Yrd. Doç. Ayşe Acar*

*Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi  
Antropoloji Bölümü*

*Yrd. Doç. Dr. Evindar Yeşilbaş*

*Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi  
Sanat Tarihi Bölümü*

## ÖZET

Mezar taşları bir toplumun inanış ve kültürel değerlerini taşıması açısından oldukça önem taşımaktadır. Güneydoğu Anadolu'nun önemli merkezlerinden biri olan Mardin'in tarihi dokusunda farklı dönemlere ait mezar taşları ve mezarlar, kentin dini ve kültürel değerlerini anlama konusunda etkin bir rol oynamaktadır. Çalışmanın temel amacı; farklı etnik yapılardan oluşan şehrin kültürel etkileşimini mezar taşlarından okumaktır. Ayrıca mezar yapısının farklılığı ve üzerindeki desen ve motiflerin hem ikonografik hem de antropolojik çözümlemesi hedeflenmektedir. Bu amaç doğrultusunda Mardin kent merkezindeki iki adet Müslüman ve iki adet Süryani mezarlığından mezar taşları incelenmiştir. Sonuç olarak, Müslüman (Türk, Kürt, Arap) ve Süryani mezarlarında sanatsal ve kültürel anlamda ortak bir anlatım dilinden söz etmek mümkündür.

**Anahtar Kelimeler:** Mezar taşları, Mardin, Ölüm Antropolojisi, Sanat Tarihi, Güneydoğu Anadolu, Süryaniler, Süsleme, Etkileşim,

## ABSTARCT

Tombstones is an essential in terms of moving the belief and cultural values of a society. Mardin one of the most important centers in Southeast Anatolia that is historic texture, different periods from gravestones and tombs to have a role in understanding the city's religions and cultural values. The main purpose of this study, different ethnicity of city's cultural interaction to read from gravestones. In addition that tomb of the differences and on paterns and motifs are aimed both iconographic and anthropological analysis. Two Muslims and Surian tombstones from cemetery in the center of the Mardin were examined for this purpose. As a result, Muslim (Turk, Kurd, Arab) and Syrian graves possible to mention common language in artistic and cultural sense.

**Key Words:** Tombstones, Mardin, Antropology of death, Art History, Southeast Anatolia, Surians, Ornament, Interaction

# GİRİŞ



Tarihsel ve kültürel belgeler olarak mezar taşları yapıldıkları dönemlerin toplumsal ve kültürel yaşantısını yansıtırlar. Ölümü hatırlatıcı niteliğine sahip olan bu taşlar, yöresel özellik taşıdığı kadar dini birer hüviyetin de temsilcisidir. Mezar taşı, insanların ebedi hayata göçerken bu dünyada yaşadıklarına tanıklık eden birer belge, damga, kanıt bırakma isteğinin sonucudur. Mezar taşları kişinin kutsalla olan bağını, aidiyetlerini açıklayan dini temelli birer sanat ürünü şeklinde değerlendirilmelidir.

Mezarların büyük taşlarla kapatılmasının asıl amacı istenmeyen müdahalelerden korumak olsa da ölen kişinin adına anıt oluşturma isteğinin de bir sonucu olarak insanlık kültürünün ilk zamanlarına kadar uzanır .

Mezar kültürü ve ölü kültü dünyadaki değişik uygarlık ve kültür çevrelerinde farklı gelişmiş, dinler de bu konuya farklı biçimlerde yaklaşmışlardır. Ölü gömme törenleri ve ihtişamlı mezarlar değişik kültürlerde bazen dini inançların bir gereği olmuş, bazen de insanın kendini beğenmişliğinin sembolü sayıldığından ya ayıp görülmüş ya da hoş karşılanmamıştı (Laquer, 1993, s.1). Anadolu'da ilkçağlardan beri dini inançlar çerçevesinde farklı ölü gömme adetlerinin olduğu bilinmektedir. Nitekim ilkçağ uygarlıklarına ait kültür varlıklarının çoğunu kaya kabartmalarına sahip kaya mezarları oluşturmaktadır (Akurgal, 1997, s.160.). İlkçağ uygarlıkları dönemine ait kazı ve yüzey araştırmalarında standart mimari olmayıp coğrafi özelliklere göre şekil alan ve bölgesel özellikler gösteren yeraltına yapılan oda mezarların yanı sıra taş sanduka mezarlar da karşımıza çıkmaktadır (Çilingiroğlu, 1997, s. 93; Konyar, 2011, s. 206)

Mezar geleneği açısından köklü bir kültüre sahip Anadolu'da İslamiyet'in yayılması ile birlikte İslami mezar geleneğinin de buna bağlı olarak geliştiği söylenebilir. İslam dininin yerel geleneklerle karışması sonucu tek tip mezar kültüründen söz etmek yerine, özgün Mısır, İran ya da Türk geleneklerine göre biçimlenmiş mezar kültüründen söz etmek zorunluluğu ortaya çıkmıştır (Laquer, 1993, s.2).

İslam inancında mezarlıklar, yaşam alanları ile iç içe olarak, ölümün her an yanı başımızda olabileceğini hatırlatan alanlar olarak görülmüş. Bu sebeple insana dünya hayatının geçiciliği vurgulanmış, hayattayken ölümü hatırlayarak kötü hareketlerden sakınılması hedeflenmiştir. Ancak şehirlerin büyümesine bağlı olarak mezarlık alanlarının şehir dışına taşınması ihtiyacı doğmuştur. Fakat bu durum bir zamanlar şehrin dışında kalan mezarların kent gelişimi sebebiyle tekrardan şehir merkezinde yaşam alanlarıyla iç içe geçmesine sebep olmuştur. Süryani mezarları ise dini ritüellerin gerçekleştirildiği kiliselerin avlularında karşımıza çıkmaktadır. Süryani demografik hareketlere bakıldığında son yıllarda göç sebebiyle nüfusun azaldığını ve farklı mezar alanlarının kurulmadığını görmekteyiz.

Hıristiyan inancını benimseyen Süryanilerde de ölüm inancı Müslümanlarınkinden farklı değildir. Ölümü sonsuz yaşamın bir başlangıcı olarak kabul ederler (Şimşek, 2005, s.3). Dünyadaki yaşamın acı, sıkıntı, özlem, zorlukla dolu olduğuna inanılır. Hayattayken inançlı bir şekilde yaşam sürdürenlerin ölümden sonra daha iyi bir sonla karşılaşacağı inancı hakimdir.

Mezarlık alanları, bir şehrin geleneksel, kültürel ve tarihi yapısını oluşturan veri kaynağı niteliği taşırlar. Mezar taşlarının üzerindeki tarih, simge, sembol ve desen bulunması mezar taşlarına sanat eseri niteliği verir. Antropolojik araştırmalarla mezarlıklardan, toplumun kültürel kimlik yapısının bir bölümünü anlamamız kolaylaşır. Ölü gömme, gömü geleneği, mezar taşlarına yazılan yazılar, süsleme ve semboller toplumun ölüm ve ölüm sonrasına bakış açısını yansıtır (Altuntek, Erdal, 2014, s 73). Bir dönem bu topraklarda yaşayan insanların yaşadıkları dönemin geleneksel ve dini inanışının sembolü özelliğinde olan mezar taşları toplumun sosyal yapısını barındırır.

Mezarların büyük önemi ya da değişik halkların tarihsel mezarlarının önemi, mezarların bulunduğu yerden, biçiminden ve üzerindeki yazılarla birlikte süslemelerinden kaynaklanmaktadır. Yalnızca dinsel inançları değil, bir halkın kültürünü genel olarak yansıttığı için mezarlar ilginç ve güvenilir kaynaklardır. Özellikle de yazılı belge bulun-madığında mezar kalıntıları güvenilir kaynaklar arasındadır.

Mezar taşı yazıları, kişiyi yaşatmak ve onun hatırasını diri tutmak, ölenin veya yakınlarının çeşitli duygularını (kederini, üzüntüsünü, acısını, pişmanlığını, ümidini) dile getirmek için tercih ettiği sözlerdir. Bu yazılar şiir, öğüt, türkü, ayet meali gibi çeşitli ifade ve biçimlerde yazılı kültür örnekleri olarak mezar taşlarında kullanılırlar. Anadolu'daki mezar taşı ile ilgili çalışmaların daha çok bölgesel nitelikli veya hazire niteliğine sahip mezarları konu edindiği görülmektedir. Farklı kültürlerin bir arada yaşadığı coğrafyalarda, kültürlerin birbirlerini belli oranda etkiledikleri düşünülmektedir. Mezar taşları üzerinden bu etkileşimi tespiti yönelik çalışmalar sayıca yok denecek kadar azdır.

Mardin mezar taşları üzerine daha önce detaylı bir araştırma yapılmamış olması bu konuyu inceleme sebebi- ni oluşturmaktadır. Mardin'deki mezar taşları incelemelerinde farklı etnik ve dine mensup insanların birlikte yaşadıkları bu coğrafyada ortak unsurların olup olmadığı ve mezar süsleme geleneğinde ortak bir dilin kullanılıp kullanılmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın amacı, Müslüman ve Süryanilere ait mezar taşlarının incelenerek, bu mezar taşlarındaki, farklı kültür kodlarını göz önünde bulundurarak kültürel ve sanatsal etkileşimin izlerini, yazı, desen, motif özellikleriyle ele alıp antropolojik, sanatsal ve tarihsel bir okumayla ortaya koymaktır. Çalışmada mezar taşlarını katologlamadan ziyade geçmişten günümüze kadar bir arada yaşam süren etnik grupların birbirlerinden etkileşiminin mezar taşlarına yansımaları incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada, müslüman mezarlığı için Mardin şehir merkezindeki Mardin Belediyesi Hamed Zırrar Asri Mezarlığı, Sımak Asri Mezarlığı, Süryani Mezarlığı için de Mort Şimoni ve Mor Mikail kilisesi mezarlık alanları seçilmiştir. Her iki dini kökene ait mezar taşları incelemenin kapsamını oluşturmaktadır. Mezarlıklardaki bütün mezar taşları genel hatlarıyla incelenmekle beraber, araştırma konumuzun kapsamını geçmişten günümüze kadar farklı dönemlere ait 100 adet mezar taşı oluşturmaktadır. Dönem olarak 13. Yüzyıldan başlayarak farklı yüzyıllara ait (70 adet müslüman mezartaşı, 30 adet süryani mezartaşı) örneklerle birlikte günümüz özelliklerini gösteren mezartaşları da incelenmiştir. Müslüman mezartaşlarından 20 adet 13. yy. ile 19. yy.'lar arasında, 50 adet ise 20. yy. ile 2011 yılları arasındadır. Süryani mezartaşlarından 30 adet 15. yy. ile 2013 yılları arasındadır. Bu seçimin sebebi her iki dinde de kültürel süreklilikle günümüze ulaşan mezar taşı özelliklerinin hangi oranda yaşatıldığını tespit etmektir. Müslüman mezar taşlarından yetmiş adet ve Süryani mezar taşlarından otuz adet olmak üzere, yazılar (unvan, ağıt, mani, meslek, vb.), şekil ve desenler (ölüm şeklini belirten çizimler) her iki grup için defotoğraflanıp üzerindeki yazılar, unvan, ölüm sebebi tespit edilmeyle çalışılarak detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bunların arasından 11'i müslümanlara, 9'u Süryanilere ait toplam 20 adet mezar taşı şekil, desen ve motif özellikleri bakımından teknik çizimi yapılarak kaydedilmiştir.

Bu çalışma ile tarihi kimliğe sahip ve farklı etnik ve dini inançlara sahip insanların bir arada yaşadığı kentlerde yaşamın her alanında olduğu gibi ölümle ilişkilendireceğimiz mezar taşı gibi sanatsal alanlarda da etkileşimin tespiti amaçlanmaktadır. Dolayısıyla araştırmamızın benzer özelliklere sahip tarihi kentlerde kentsel bir mekan olarak karşımıza çıkan mezarlıklarda ortak ve farklı bileşenlerin tespiti açısından Türkiye'de benzer çalışmalara örnek teşkil edeceği düşünülmektedir.

## 2. Mardin Müslüman ve Süryani Mezar Taşları

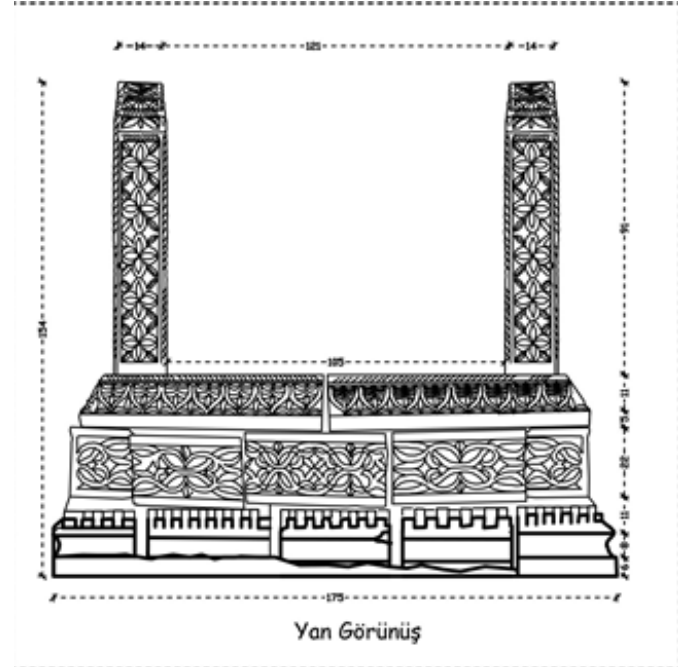
Hem Müslüman hem de Süryani mezar taşları için seçilen malzeme, Mardin ve çevresinde yoğun olarak bulunan açık sarı kalker taşının geleneksel taş işçiliği örneklerinden oluşur. Dayanıklılığından dolayı tercih edilen bu taşlar, oksijenle teması arttıkça sertleşmekte olup ilk anlarında taş işlemeciliğini kolaylaştıran yumuşaklıktadır (Altun, 2011, s.6). Bunun yanı sıra mermer taş işçiliği de gözlenmiştir. İncelediğimiz mezar taşları belli bir döneme ait olmayıp, aralarında tarihi niteliğe sahip olanların da bulunduğu ve yaklaşık 20 adet mezar taşının da günümüze yakın olanlardan tercih edilmesi bilinçli bir tercihtir. Bu tercihin temel sebebi tarihsel süreklilikle günümüze kadar ulaşan mezar geleneğinin (mezar tipi, kitabe ve süsleme açısından) hangi oranda devam ettiğini anlamak ve her iki dinin yaşam bulduğu bir coğrafyada kültürel ve sanatsal etkileşimin olup olmadığı, varsa hangi oranda sürdürüldüğünü anlamaktır.

Müslüman ve Süryani mezarlıklarından incelediğimiz mezartaşlarının özelliklerini, “Mezar Tipleri ve Mezar Taşları”, “Kitabeler”, “Süslemeler” başlıkları altında genel hatları ile vermeye çalışacağız.

### 2.1. Müslüman Mezar Tipleri ve Mezar Taşları

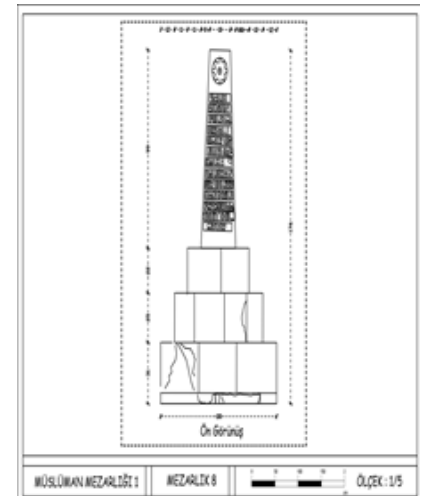
Sanat Tarihi terminolojisinde şahide (mezar taşı), ölünün gömüldüğü yeri göstermek amacıyla dikilen simge olmakla beraber baş şahidesi ve ayak şahidesi diye ikiye ayrılmıştır. Bazı mezarlarda bunların her ikisi de bulunurken, bazılarında yalnızca bir tanesi yer almaktadır. Baş şahideleriyle ayak şahidelerinin ölçüleri her zaman farklılık göstermesinin yanında özellikle ayak şahidesi sade bir görünümle, bazı örneklerde tezyin edilmeden bırakılmıştır. Mezarda en önemli kısmı oluşturan bu şahideler, kişiye ait zaman, mekân ve aidiyet temsiliyetlerini göstermenin yanında kutsal olan bağına taşlar üzerinden kurmaktadır.

Müslüman mezarlıklarında sayıca en fazla olan mezar tipini sanduka mezarlar ve şahideli mezarlar oluşturur (Çizim 1). Müslüman mezarlıklarında sandukanın daha yüksek bir ölçüyle ve üzerine şahidelerin otur



Çizim 1: Sanduka tipi mezar ve yan yüzey süslemeleri

tularak abidevi bir görüntüyle kurgulandığını görmekteyiz. Sanduka tipi mezarlarda şahidelerin bu şekilde sanduka üzerine oturtularak kullanıldığı örnekler, Mardin Müslüman mezarlarında karşılaştığımız bölgesel bir özellik olarak karşımıza çıkmıştır. Sanduka mezar tipi ile taş ustasına özgürce süslemesi için geniş bir alan bırakılmış olur. Mezarın bitimini belirleyen ayak şahidelerinin ölçüleri baş şahideleri ile aynı olup Anadolu’da süsten uzak daha küçük ölçülere sahip örnekler karşısında farklılığını ilk bakışta ortaya koymaktadırlar. Anadolu’da örneklerine rastladığımız bir diğer mezar taşı tipi tek bir parçadan oluşan anıt mezar tipidir (Çizim 2). Bu tipteki örnekler özellikle şehit düşen veya askeri bir vazifeye sahip olup vefat eden kimseler için 1945-1965 yılları arasında en çok tercih edilen tip olmuştur. İki yüzünde yazıların bulunduğu anıt mezar yaklaşık 1.30 m. ölçülerinde olup mezarın ortasına yerleştirilmiş düzene sahiptir.



Çizim 2: Anıt mezar ve ölüm sebebini belirten mezar taşı çizimi

Anadolu'da yaygın Müslüman mezar geleneğine uygun olarak erkekler için daha büyük hacimde, kavuk veya sarık biçimli baş şahideleri dikilirken hanımlara daha mütevazı, üçgen alınlıkla biten şahideler yapılmıştır (Uluçam, 2000, s. 57; Çal, 2003, s. 307) (Fotograf 1). Bazı ayak şahidelerinin üstündeki alınlık kısmı ise dilimli kemerle sonlandırılarak ve bu dilimlerin uç kısımlarına birer nokta yerleştirilerek bir taç görünümü verilmiştir. Ölenin sosyal ve mesleki konumu, mezar taşına konan başlık ile görsel olarak somutlaştırılmıştır. Mardin mezar taşlarından Müslümanlara ait olan örneklerde şahidelerin baş kısmında dini bir hüviyete sahip olduğu anlaşılan kişilerin mezar taşı başlıkları oldukça dikkat çekicidir. Başlıkların iki bölümlü sade kullanımıyla beraber dilimli bir kubbeyi andıran süslü kullanımı da dikkat çekmektedir. Dilimli kubbe detayı, Mardin'in geleneksel mimari dokusundan izler olarak değerlendirilebilir. Artuklu Dönemi kubbe geleneğinin tarihsel süreklilikle günümüze kadar mimariyle bütünleşerek ve beğenilerek kullanıldığını söylemek mümkündür (Çizim 3). Böyle bir detay, taş süsleme ürünlerinden olan mezar taşlarında da damgasını vurur şekilde yerini aldığı tespit edilmiştir.

Şahideli mezarlar, dikdörtgen veya dairevi formla kurularak ve farklı kemer formları (yarım daire, sivri ve dilimli) ya da başlıklar kullanılarak sonlandırılmıştır. Geç dönem özelliği olarak "S" ve "C" kıvrımlarıyla biten kemer biçimleri de özellikle günümüze yakın mezarlarda dikkati çekmektedir. Müslüman mezarlığındaki şahidelerin bir kısmında kemerlerin içte profilli sütüncelere oturduğu dışta ikinci bir kemerle çerçeveselendirildiği örneklerle de karşılaşılmıştır.

### 2.1.1. Müslüman Mezartaşı Yazıları

Kitabelerde alfabe olarak Arap alfabesinin nesih, sülüs karakterleri tercih edilmiştir. İncelediğimiz Müslüman mezarlarından 20 tanesinde, şahidelerin bir yüzeyinde Arap alfabesi yazı karakterleri, diğer yüzeyinde ise Latin alfabesi kullanılarak aynı anlamı taşıyan metnin yazıldığı görülmüştür. Yazılar nesih karakterde taksimatlandırılmış bir düzenle yazılmış olup en alt kısımda birkaç sıra halinde daire veya damla motifi

şeklinde konturlanarak sonlandırıldığı da görülmüştür. Mezar yazılarında kullanılan hat terkinin özenli, düzgün bir şekilde ve yanlışsız yazılması ile yazıyı yazan bireyin ustalığının veya ölen kişinin maddi durumunun iyi olduğuna yönelik bir fikir oluşturmaktadır. Müslüman mezarlarında kişinin Müslüman olduğunu belirten Kur'an-ı Kerim'den ayet, ya Allah, ya Muhammed, ya Mevla, el Fatiha terkipleri bulunmaktadır. Kişinin kimlik bilgileri başta ölen kişinin baba adı olmak üzere ölen kişinin adı soyadı, doğum ve ölüm tarihlerinin yazıldığı görülmektedir.

Mezar taşlarında şiir, methiye, öğüt, türkü, ayet meali gibi çeşitli ifade ve biçimlerde yazılı kültür örnekleri kullanılmıştır. Yazı örneklerinde ölen kişinin fiziksel özelliklerinin yanı sıra, manevi özelliklerine vurgu yapan ifadeler bulunmaktadır.

Ölen kişiye ait olduğunu düşündüğümüz şiir örnekleri de bulunmaktadır.

*"bir sabah uyandıgımda  
bir de bakmışım yapayalnızım  
caddeler bomboş  
ne ömrünü bana adayan annem yanımda,  
ne dert ortağım, dostlarım,  
herkes kaybolup gitmiş,  
etrafımda soğuk bir sessizlik,  
sessizliği bozan nefesim, anlatılması zor bir korku  
işte o zaman anlıyorum ki, yaşıyorum ölüm denen acı sonu"*

*"Anneme ithafımdır,  
Bu taşındır diyerek Kabe'yi diksem başına  
Ruhumun vahyini duysam da geçirsem taşına  
Mor bulutlu gökyüzünü çatsam da tavan  
Yedi kandilli Süreyyayı uzatsam oradan  
Tüllenen mağribi akşamları sarsam da yarana  
Yine bir şey yapabildim diyemem hatıranı"  
(Saadet Özdemir)*

"Dürüstlük için genç yaşta hayatını feda eden Nalin'in biricik babası sen her zaman gönüllerimizdesin."

Mezarların büyük bir bölümünde beklenmedik ve aniden gelen bir ölüme veya hastalığa bağlı kişiye ıstırap veren, çaresi bulunmayan rahatsızlıklardan kaynaklı ise kişinin ya da yakınının feryadını dile getiren örnekler rastlanmaktadır. Bu mezar taşlarında kişinin çocukluk, erken yaşlarda hastalıktan öldüğünü belirten ifadeler kullanılmıştır (Çizim 2, Fotoğraf 2).



Fotoğraf 2: Bireyin nereli olduğunu ve neden öldüğünü

*“Bir trafik kazasında genç yaşta göçtü ahirete Bayraktar Ömer’in kabri bir ravza olsun cennette.”*  
*“Polis memuru Konyalı .....iki hırsızın kuşunu ile 1942’de şehit edilmiştir.”*  
*“Polis memuru Urfalı .....halka saldıran bir delinin hançeri ile 1936’da şehit edilmiştir.”*  
*“Genç ruhum durmadı geçti Allah’ın affını almaya.”*  
*“Ya Baki ömrünün baharında bulamadığı saadeti öbür dünyada aramaya giden saadetin ruhuna Fatıha.”*

Bazı mezar taşı örneklerinde, mezar taşını okuyan bireylere öğüt vermek, ölüm nedeni söylemek, varsa kırgınlığı, özlemine veya sitemini dile getirmek, özlemine söylemek, yaşarken işlediği günahlar için af dilemek, bazen de geride kalanları teselli anlamında örnekler de rastlanmaktadır. Kişinin affedilmesini istemek için

mezar taşını okuyan bireyden kendisine dua edilmesi istediğinin ifade edildiği mezar taşı örnekleri de bulunmaktadır (Fotoğraf 3-4).



Fotoğraf 3: Öğüt vermek, kırgınlık, sitem, özlem, af dileyen yazı örneği



Fotoğraf 4: Öğüt vermek, kırgınlık, sitem, özlem, af dileyen yazı örneği

*“Mümin için ölüm rahmettir.”*  
*“Dünya darülfenadır, ben öldüm bekaya gittim. Allah rızasını kazanmaya çalışın fırsat sizde iken.”*  
*“Adem oğlu iyi bak demek hiç solmaz yaprak ben de senin gibiydim şimdi bir avuç toprak.”*  
*“Ey zairim dünya seni aldatmasın bir hayaldir. Beni unutma.”*

Ölüm sebebi olarak en sık kullanılan kader, takdiri ilahi, ecel gibi kelimeler seçilmiştir. Erken gelen ölümlerde zalim sözcüğü seçilmekte, yaşamın sonlanmasını talihsizlik olarak vurgulanmaktadır.

Eğer bir dönem görevi nedeniyle kentte bulunması esnasında vefat eden biri varsa mezar taşına nereli olduğunu belirten bir ifade (... yerli öğretmen vb.) bulunmaktadır (Fotograf 2).

Mezarda yatan kişinin cinsiyetine yönelik bilgi mezar taşlarında merhum veya merhume sözü ile anlaşılmaktadır.

İslam inancında her alanda olduğu gibi mezar taşında da bir ayrıcalıktan sakınılma inancı mevcuttur. Dünyaya ait şaşaaadan kaçınan, şatafatlı, abartılı terimlerden arınmış ifadeler kullanılmaktadır. Bu yüzden Müslüman mezar taşı örneklerinde kişiye ayrıcalık katan unvan, lakap, terimleri beklenmez, fakat yine de bazı mezarlarda toplumsal kimlik taşıyan (vali, öğretmen, polis, vb.) ifadeler bulunmakta, şeyh gibi unvan belirten terimlere de rastlanmaktadır (Fotograf 5).

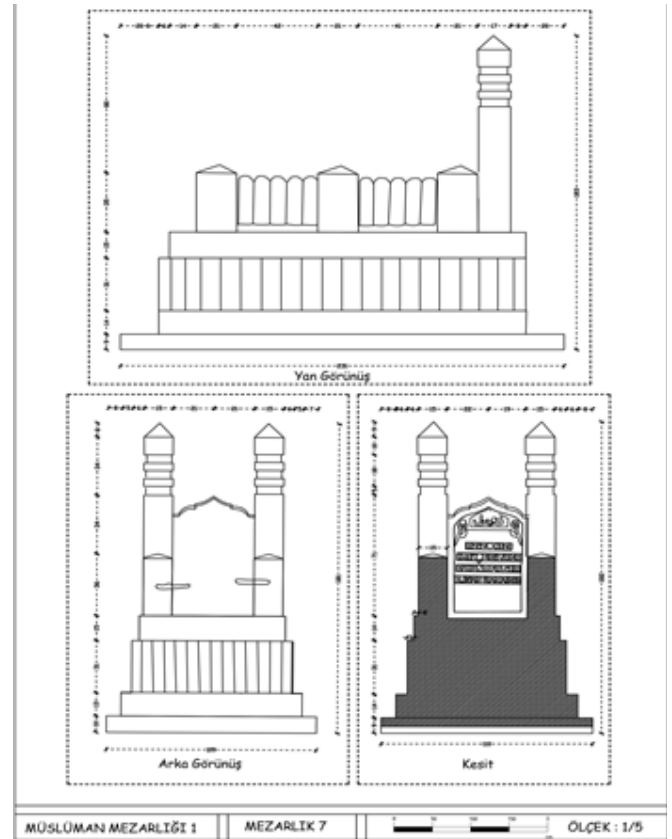


“Öğretmen...”  
“Mardin Valisi....”

Aynı zamanda Mardin’in etnik yapısı gereği kişilerin ait olduğu etnik kimliğe vurgu niteliğinde terimler (Kürt....., Arap....) bulunmaktadır. Birkaç yıl öncesinde gerçekleşen Kürtçe yazının yaygınlaşması ile bu kimliği vurgulama adına Kürtçe yazılar mezar taşında bulunmaktadır (Fotograf 6-7). Arap veya Kürtlerde kendi dillerinin yanında latin harfleri ile de kimlik bilgileri ayrıca belirtilmiştir.

Müslüman mezarlığı içerisinde ayrı bir yere konumlanan Türk mezar alanı bulunmakta ve bir ihata duvarı ile çevrili olan bu alan yazılı olarak da belirtilmektedir.

Araştırma yapılan mezarlarda yetişkinlerin yanı sıra çocuk bireylere ait mezarlar da bulunmaktadır. Yetişkinlerden ayrı bir yerde gömülenler yanı sıra daha küçük yaşta ölenlerin yetişkinlerle aynı mezarda gömüldüğü gözlenmiştir (Fotograf 8). Genellikle anneleriyle aynı mezarda olan bebek ve çocuklar bulunmaktadır. Müslüman mezarlarında aile mezarlıklarına da rastlanmıştır. Karı koca aynı mezar formuyla yan yana konumlanan mezarlara gömülmüştür. Müslüman mezarlarında görülen bir diğer özellik aynı aileden bireylerin aradan en az on yıl geçtikten sonra aynı cinsiyetten bireylerin aynı mezara gömülmesidir (Çizim 4).



Çizim 4: Yan yana gömülü eşlerin mezar taşı, gül motifinin kullanımı

## 2.1.2. Müslüman Mezartaşı Süslemeleri

Anadolu sanatının en temel süsleme öğeleri şahidelerin yüzeylerine özenle işlendiği ve insanoğlunun bu geçici dünyada dahi kalıcı olma arzusunun ne derece ciddi bir işe dönüştürüldüğü görülmektedir. Motifler ve bunların oluşturduğu kompozisyonlar; biçimlerinden kaynaklanan sembollerini ile, mezar taşının kimliğini tanımlayan ona manevi derinlik ve öz kazandıran bir ayrıntıdır.

Mardin Müslüman mezartaşlarında karşılaştığımız süslemeleri, bitkisel, geometrik ve nesnel süslemeler başlıkları altında değerlendirmeye çalışacağız.

### Bitkisel Süslemeler

Süsleme kompozisyonlarında stilize edilmiş bitki motiflerinin yanında çiçeklerin natüralist tarzda tasvirlerine de rastlanmaktadır (Fotograf 9-10). Bitki motifleri genellikle çok güçlü bir stilizasyona uğrayıp, süslemeyle de yabancılaşırlar. Son şekli ile süslemenin kökeni, sembolize ettiği şeyden çok, yerel sanat geleneklerinde aramak gerekir (Laqueur, 1993, s. 131). Yoğun bir stilizasyondan geçen ve kaynağı konusunda farklı görüşler olan rumi motifi şahidelerin ön ve arka yüzünde ağırlıklı olarak kullanılmasıyla beraber, süsleme kompozisyonunun konturlarında da sıkça karşımıza çıkmaktadır.



Fotograf 10: Bitki ve çiçek motifi

Müslüman mezarlığında, mezar taşları üzerinde damla motifi içerisinde bitkisel karakterli çiçek, kıvrımdal motifleriyle birlikte büyük çoğunlukta hayat ağacı motifi de kullanılmıştır (Çizim 5, Fotograf 11). Bir vazodan çıkan hayat ağacı motifinin etrafı natüralist çiçeklerle bezenmiştir. Bu motif, daha çok şahidelerin arka yüzünde dışa bakan kısımda karşımıza çıkmaktadır.

Palmet motifi, dik bir eksen üzerinde uçları aşağıya kıvrık, karın kısımları şişkince iki yan yaprak şeklinde, bu yaprakların dik eksenindeki birleşim yerlerinde küçük bir tepe yaprağından ibarettir. Doğu sanatına Helenistik etkiyle gelen palmet Anadolu Selçuklu-larından itibaren Türk sanatında özellikle lotusla birlikte kullanılmıştır. Palmetler çoğu zaman rumilerle de görülmektedir. Palmet motifi, şahidelerin tepe noktasında, şahidelerin arka yüzünde damla motiflerinin alt kısmında karşımıza çıkmaktadır (Uluçam, 2000, s. 19). Palmet ve ruminin beraber kullanılarak oluşturulduğu bitkisel kompozisyon tarihi mezar taşlarında şahidelerin ön ve arka yüzlerinde oyma tekniği uygulanarak tercih edildiği, üzerine sonradan yeşil renkli boyanın sürülmesi ile günümüz mezarlıklarında dikkati çeken unsur haline gelmiştir.

Müslüman mezar taşlarında natüralist süslemelerden lale, karanfil, ve sümbülün yanı sıra gül motifi de sık kullanılan bir motiftir. İslam düşüncesinde gülün, Hz. Muham-med'in terinden meydana geldiği ve bu nedenle de peygamberin sembolü kabul edilip ahirette peygambere yakın olabilmek amacı ile kutsal sayılması konusunda bazı görüşler olmasıyla birlikte birliğin çokluk halinde görünüşünü veya ömrün kısalığı yüzünden hayatın geçiciliğini ifade ettiği görüşü de yaygındır (Ayvazoğlu, 1992, s. 95-99; Çal, 2003, s. 308). Daha çok baş şahidelerinin tepe noktalarında karşılıklı iki motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Simetrik esasa dayalı yerleştirilmiş bu motif tek yaprak ve dallarla mezar taşlarının kenarlarındaki küçük boş alanları süslemek için kullanılmıştır (Çizim 6).

Şahidelerde kullanılan diğer bir motif, üzüm salkımı ve asma yaprağı motifidir (Fotograf 12). Üzüm, simgesel olarak sonbaharı ve ecel şerbetini içmek gibi kavramları ifade eder (Yeşilbaş, 2012a, s. 956). Asma yaprağı aynı zamanda ölümsüzlüğü sembolize etmektedir. Natüralist çiçek motiflerinden lalenin şahidelerin taç kısmında karşılıklı iki aksta kullanılma-



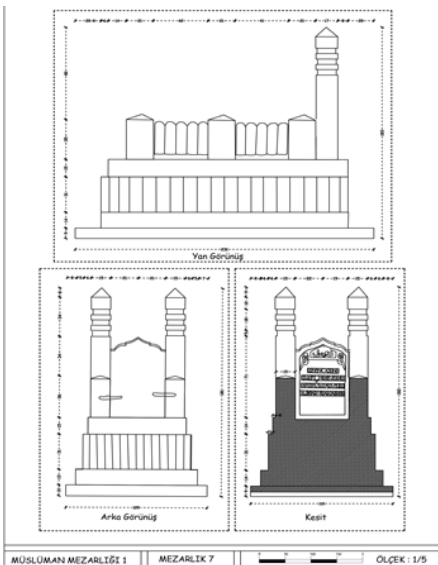
Fotoğraf 13: Bordür şeklindeki çiçek motifi

sının Allah'ın tevhidini simgelediğini söyleyebiliriz. Müslüman mezarlarında kullanılan bu motif, Anadolu topraklarında hemen her kültür tarafından süslemede kullanılan en eski motiflerdendir (Yeşilbaş, 2012b, s. 997). Mezar taşlarında sanduka tipinde olanların alt seviyelerinde veya şahidelerin dışa bakan ince kenarında bir bordür halinde kullanılmıştır.

Mezar taşlarında karakter olarak birbirine yakın, bazı durumlarda aynı özellikleri arz eden dört yapraklı motiflerin yan yana konularak oluşturduğu süsleme düzenini de görmekteyiz. Kıvrım dallar içerisinde natüralist çiçek motiflerinin lalelerin sandukaların alt kısımlarında şerit (bordür) halinde kullanımına rastlanmıştır (Fotoğraf 13).

Mezar taşı kitabelerinde kullanılan “merhume” ifadesi ile kadınlara ait olduğu öğrenilen mezarların süslemelerinde de daha çok çiçek, dal, yaprak gibi desenler kullanılmıştır Yan yana gömülen eşlerde kadına ait mezarlarda da çiçek desenine rastlanmaktadır. (Çizim 4).

Çizim 4: Yan yana gömülü eşlerin mezar taşı, gül motifinin kullanımı



## Geometrik Süslemeler

Müslüman şahidelerinde geometrik süsleme örneklerinden değişik sayıda köşeli yıldız formları ile yıldız kollarından oluşan geometrik süslemeler Anadolu Selçuklu Çağından itibaren tarihi eserlerde sürekli karşılaştığımız bir süsleme detayıdır (Pektaş, 2001, s.85). Mezarlarda ise geometrik kurgulu rozet ve madalyonların yanı sıra, birkaç girift kompozisyona rastlamak mümkündür. Ay, yıldız motifini şahidelerin tepe noktasında bitkisel süslemenin veya damla motifinin bittiği noktada görmek mümkündür (Çizim 2, Fotoğraf 12). Geometrik süsleme motiflerinden gül bezekler; daire içerisinde iç bükey veya dış bükey yaprakların ışınal düzende dizilmeleriyle oluşturulmuştur. Şahidelerin alt kısmında ve mezar yüzeyinde görülen geometrik asıllı geçemedüğüm motifleri ölümsüzlüğü, sonsuzluğu simgelercesine sıkça kullanılmıştır (Uluçam, 2000, s. 57).

İncelediğimiz mezarlarda Şeyh Muhammed El Türki ailesine ait kabristanda, Türklere ait olduğu tespit edilen mezarlarda, dini bir göreve sahip olduklarını gösteren başlıklar ve ayyıldız motifi karşımıza çıkmaktadır. Bu kabristanda dikdörtgen sanduka tipi mezarların gövde kısımları küçük boyutlu sütunceleri birbirine bağlayan yay şeklinde kemerler ile kompozite edilmiştir. İki örneğine rastladığımız bu tipin alt sıralarında da yumurta dizileri yer almıştır (Çizim 3, Fotoğraf 14).

Müslüman mezarlığında Türklere ait olan bazı mezar taşlarında iç ve dış yüzeylerde ay ve yıldız motifinin iki dalın oluşturduğu düğümlerle damla motifine bağlandığı örneklerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bazı örneklerde de damla motifinin hemen üzerinde

sadece ay motifinin kullanıldığı görülmüştür. Ay motifinin mezar taşlarında kullanılıyor olmasının bir diğer ikonografik anlamı ebedi hayata göçen kişiye ışık olması amacıyla da kullanılmış olmasıdır.

Müslüman mezarlarında karşımıza çıkan bir diğer süsleme unsuru ise ikili veya üçlü şeritlerin birbirini alttan ve üstten takibiyle atlayarak oluşturduğu süslemelerdir. Sandukaların ve şahidelerin belli noktalarında bu kompozisyonla karşılaşılmıştır.

## Nesneli Süslemeler

Nesneli süslemelere sahip mezartaşları sayıca az olup, kişinin hangi sebepten öldüğünü belirten mezar süslemeleri (bıçak, tabanca vb.) olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu semboller daha çok ölüm sebebini belirtirken sembollerin erkek bireylerin mezarlarında karşımıza çıkması toplumda silahın erkeklik unsuru olarak görülmesi ile bir temsiliyet vurgusu yapıldığı düşünülebilir.

Müslüman mezarlığında bazı şahidelerin dışa bakan yüzeylerinde saç örgüsü motifi düğümlendikten sonra üç kolun ucunda daireler taşıyacak şekilde sonlanmıştır. Kitabeden edindiğimiz bilgiler doğrultusunda cinsiyet açısından kadının temsiliyetini ifade eden bu motif karşılaştığımız ilginç örneklerdendir (Fotograf 15). Yine kadın temsiliyetini en iyi yansıtan örneklerden biri de aynı aileden ve eş oldukları anlaşılan mezarlarda bütün özellikleri ile benzerlik gösteren kurgu, sadece kitabenin etrafındaki çiçek motifleri ile görünür kılınmaktadır (Çizim 4).

Diğer önemli bir benzerlik ise sandukaların alt seviyesinde süsleme kuşağının profilli silmeden sonra belli aralıklarla yerleştirilmiş dış sırası ile çerçevelenmiş olmasıdır.

Müslüman mezarlarında kuşların su içmesi amacıyla küçük su teknelerinin sandukaların veya doğrudan mezarın üzerine konulduğu görülmüştür. Su tekneleri, yıldız, kare, daire veya dikdörtgen formlara sahiptir (Çizim 7).

## 2.2. Süryani Mezar Tipleri ve Mezar Taşları

Süryani mezarlarında ise yerden fazla yükseltilmemiş sandukaların baş ve ayak kısmına şahidelerin yerleştirilmediğini, ancak sandukanın görünen yüzeylerinde baş ve ayak bölümünü ayırt edici şekilde süsleme motiflerinin kullanıldığını görmekteyiz. İncelenen kilise mezarlıklarında duvara gömü geleneği de görülmüştür. Bu gömüler genellikle kilisede görev yapan din alimlerine veya kent in ileri gelenlerine ait olmaktadır (Çizim 8).

Mezarlıklarda karşılaştığımız şahideli mezarlar, dikdörtgen veya dairevi formla kurgulanarak ve farklı kemer formları (yarım daire, sivri ve dilimli) ya da başlıklar kullanılarak sonlandırılmıştır. Geç dönem özelliği olarak "S" ve "C" kıvrımlarıyla biten kemer biçimleri de özellikle günümüze yakın mezarlarda dikkati çekmektedir. Süryani mezarlarında bazı örneklerde kare mezar taşı yüzeyine dilimli, sivri veya yarım daire kemerler, oyularak işlenmiştir (Çizim 8).

Süryani mezarlarında çoklu gömü geleneği yetişkin bireyler arasında görülmüştür. Bireylerin aynı cinsiyetten olduğu gözlenmiştir. Süryani mezarlarındaki bir diğer özellik aynı aileden bireylerin aradan en az on yıl geçtikten sonra aynı mezara gömülmesidir (Çizim 9). Bu mezarlarda aynı cinsiyetten bireylerle birlikte, ölen kişinin çocuk veya bebek olması cinsiyet farkını ortadan kaldırdığı düşüncesiyle farklı cinsiyetlerin de bir arada gömüldükleri görülmektedir.

### 2.2.1. Süryani Mezartaşı Yazıları

Bu bilgiler Süryanilere ait mezarlıklarda haç deseni, İncil'den ayetler, ölen kişinin adı soyadı, veya mensup olduğu ailenin ismi, ve ölüm tarihlerinden oluşmaktadır.

Süryani mezarlarında Arap alfabesi ve Latin alfabesi kişinin kimlik bilgilerini belirten ifadeler bulunmaktadır. Süryanilerin farklı bir alfabeyle sahip olmalarına rağmen, bazı mezar taşlarında Arap alfabesi kullanılarak metnin mezar taşına yazılması, mezar taşı ustasının hakim olduğu ve en iyi bildiği alfabe sanatında kullandığını gösterir. Etnik kimliği Arap olan ust-

aların sahip oldukları kültürel kodları somut verilerle mezar taşına yansıtması ile bir geçişkenlik alanı yaratmıştır . Arapça dilinin konuşma diline yansımaları bir mezarda yazı harflerinin Süryanice, anlatımın Arapça olan, Gerşuni olarak da bilinen yazı çeşidi ile karşımıza çıkmıştır. Kültürler arası bu geçişkenliğin her iki kültür tarafından kabulü olağan karşılanmış ve günümüze kadar süre gelen zamanda kullanım alanı bulmuştur.

Süryani mezar taşlarında kişinin çocukluk, erken yaşlarda hastalıktan öldüğünü belirten örnekler şu şekildedir.

*“Ey mezarımdan geçenler ölümümün sebebini sormayın. Babamın büyük oğluydum ve gençtim. Dünyadan koptum. Rabta vefat eden merhum.....”*

*“Sefanın en hoş döneminde (gençliğinin baharında) bu haber en yukarıya ulaşmış.”*

*“Güzel bir bahçenin içinde ay aydınlık vermiş. Allahın selamı kilisesinden cennete mutlu olması ve yerleşmesi içindir.”*

*“Nefsim senin rahmetini özlemiş ve sözünü beklemiş.”*

İncelenen Süryani mezarlarında sadece birinde kişinin mesleğine ait unvana rastlanmıştır. Bunun yanında kişinin dini hüviyetini ifade eden, hac ibadetini yaptığını belirten tabirler de kullanılmıştır.

*“Nalbant İlyas Rabta vefat etti”*

*“hacla gururum”*

*Ölümün bir son olmadığını belirten ve mezar taşını okuyan kişiye öğüt verme niteliği taşıyan örneklere Süryanilerde şu şekilde rastlanmıştır.*

*“Ölüm bütün varlıkların üzerinde bir sultandır. Toprak üzerinde hayatın bir anlamı yoktur ve herkes ölecektir.”*

*“Dünyada gariban idim orada tabip göremedim. Biri soracak olursa bu mezarda merhum.....yatmaktadır.”*

Süryani mezarlarında Süryanice dili ile birlikte Arapça kullanımında merhum ve merhume vurgusu yapıldığından ölen kişinin cinsiyetine yönelik bilgiler tespit edilebilmektedir.

## 2.2.2. Süryani Mezartaşı Süslemeleri

Mardin Süryani mezartaşlarında yoğun süslemelerle karşılaşmadığımız için, alt başlıklar halinde değerlendirilmemiştir.

Şahidelerde kullanılan üzüm salkımı ve asma yaprağı motifi, simgesel olarak sonbaharı ve ecel şerbetini içmek gibi kavramları ifade eder (Yeşilbaş, 2012a, s.956). Asma yaprağı aynı zamanda ölümsüzlüğü sembolize etmektedir . Süryani mezarlarında kullanılan bu motif, Anadolu topraklarında hemen her kültür tarafından süslemede kullanılan en eski motiflerdendir (Yeşilbaş, 2012b, s. 997). Mezar taşlarında sanduka tipinde olanların alt seviyelerinde veya şahidelerin dışa bakan ince kenarında bir bordür halinde kullanılmıştır.

Mezar taşlarında karakter olarak birbirine yakın, bazı durumlarda aynı özellikleri arz eden dört yapraklı motiflerin yan yana konularak oluşturduğu süsleme düzenini de görmekteyiz.

Geometrik süsleme bakımından ikili veya üçlü şeritlerin birbirini alttan üstten katederek oluşturduğu bordürlerin sanduka tipi mezarların alt kısımlarında ve duvara gömülerde mezartaşı kitabesinin etrafında kitabeyi sınırlayan kontur halinde karşımıza çıkmaktadır (Fotograf 16).

Süryani mezarlarında, sandukanın en üstteki parçasında içi oyuntuya sahip küçük bir pencereyi anımsatan bölüm bulunmaktadır (Çizim 10). Bu parça üstte hafif yuvarlatılarak sonlandırılmıştır. Bazı sandukaların bu bölümünün dışa bakan kısımlarında şematik insan yüzleri veya bir örnekte olduğu gibi elinde bir asa tutan erkek figürü işlenmiştir (Çizim 11,12,13). Ayak taşında yer alan ve çoban asası figürüyle Hristiyan ikonalarında çizilen Tanrı'nın kuzusu motifi (Laqueur, 1993, s.62) arasındaki benzerlik gözden kaçırılmayacak kadar belirgindir. Diğer yüzünde ise daha çok haç motifinin değişik varyasyonlarla kullanıldığı görülmüştür. Haç motifinin etrafında kıvrım dallar ve yaprak motifleri de dikkati çekmektedir. Şematik insan figürlerine günümüz mezar taşlarında da görmekteyiz (Çizim 14,15)

Mezar taşlarının dışı bakan yüzeylerinde saç örgüsü motifi düğümlendikten sonra üç kolun ucunda daireler taşıyacak şekilde sonlanan motifler, Süryani mezarlığında görülmüştür.

Yine sandukaların bu bölümünde melek figürlerine ait sembolik iç içe geçmiş kanatların ortasında yüzeysel oyma tekniği ile şematik insan sureti çizilmiş örnekler de mevcuttur (Fotograf 17).

Süryani mezarlarında kuşların su içmesi amacıyla küçük su teknelerinin sandukaların veya doğrudan mezarın üzerine konulduğu ve bazı örneklerde bu teknelerin bazı yüzeylerinde kuş figürleri ile tasarlandıklarını görülmüştür (Fotograf 18).

### 3. Sonuç ve Değerlendirme

Mezar taşlarının benzerliği taş işlemeciliği yapan Süryani ustaların zamanla sayılarının azalması ve günümüzde bu sanatı icra edenlerin geleneksel taş işleme sanatını Süryani-lerden öğrenmiş olmaları etkileşimin sebeplerinden biri olduğunu söyleyebiliriz. Süryanice dilinde ancak Arap alfabesi kullanılarak metnin mezar taşına yazılması, mezar taşı ustasının hakim olduğu ve en iyi bildiği alfabeyi sanatında kullandığını gösterir. Bu da çok dilli ve kültürel yapısı zengin olan Mardin'deki yaşamın birbirlerinden esinlendiğini göstermektedir. Kültürler arası bu geçişkenliğin her iki kültür tarafından kabulü olağan karşılanmış ve günümüze kadar süre gelen zamanda kullanım alanı bulmuştur.

Müslüman ve Süryani mezar taşlarında bitkisel, geometrik ve yazı bakımından (kullanılan alfabe) büyük benzerliklerin olduğu tespit edilmiştir. Kurgusal açıdan farklılıklar olmakla birlikte, desen ve motif açısından birçok detayda benzerlikler fark edilmektedir. Mezar taşlarında tespit edilen bu benzerlikler, çok kültürlü kentlerde, yaşama dair bir çok alanda etkileşimin kaçınılmazlığı, sanatta ve ölüme dair ontolojik kaygı sebebi sayılacak mezarlarda da kendini göstermektedir. Hem Müslüman (Türk, Kürt, Arap) hem de Süryani mezarlarında sanatsal ve kültürel anlamda derinliği fazla olmazsa bile ortak bir anlatım dilinden söz etmek mümkündür.

Çocuk bireylerin her iki inanışta da yetişkinlerle aynı mezarda gömüldüğü örneklerin yanısıra daha büyük yaştaki çocukların ise farklı bir yere gömüldüğü örnekler de vardır. Müslümanlarda çoklu gömü geleneğinde cinsiyet farklılığı gözetilirken, Süryanilerde bu ayrım farklılık sergilemektedir. Çocuk ve kadınların aynı mezarda gömülmesi toplumdaki kadının yerinin annelik olarak konumlanması ve cinsiyetçi bir ayrımın bulunması olarak yorumlanmıştır. Cinsiyet ayrımı kullanılan dile de yansımış olup her iki inanışta da "Merhum" veya "Merhume" ibareleri kullanılmıştır (Süryanilerde kullanılan alfabenin Arap alfabesi olması halinde bu ayrım gözlemlenebilmiştir). Yine mezar taşı süslemelerinde kadın bireyler için tercih edilen çiçek, dal, yaprak gibi desenler tercih edilmiştir. Erkekler için kavuk, sarık biçimli baş şahideleri seçilirken, kadınlarda daha mütevazı, üçgen alınlıkla biten şahideler yapılmıştır. Sarık biçimli baş şahideleri aynı zamanda kişinin dini hüviyete sahip olması halinde de kullanılmıştır. Anadolu coğrafyasının farklı bölgelerinde benzer özelliklere sahip mezar taşlarının varlığı çeşitli araştırmalardan anlaşılmaktadır.

Her iki dine ait mezar taşlarındaki yazılar, ölüm anı ile sonsuz hayata göçü yansıtan ve ahirette bağışlanma ve ödüllendirilme ümidi taşıyan metinlerle donatıldığı gibi aynı zamanda ölen kişi hakkında temel bilgiler içermektedir. Hem Müslüman hem de Süryani mezar taşlarının kimi örneklerinde ölen kişinin ağzından yazılmışçasına bir anlatım bulunurken kimi örneklerde de ölenin bir yakını veya üçüncü bir şahsın ağzından dökül-müş ifadeler karşımıza çıkmaktadır. Bu ifadelerde insanı ölümün soğukluğundan uzaklaştıran ve bu dikili taşlara anlam katan özlem, acı, hüznün, isyan ve öğüt dolu cümleler taş ustasının elinde şekillenmektedir.

Sonuç olarak, Mardin'deki Müslüman ve Süryani mezarları incelenerek mezarlıklardan toplumun sosyal ve dini yapısı ile ölümün nasıl algılandığı görülmektedir. Mezar taşı yazılarında her iki inanışta da benzerlikler gözlenmiştir. Meslek, unvan, gibi toplumsal ayrıcalık belirten ifadelerin yanı sıra, her iki inanışta kendi inançlarının kutsal kitaplarından ölüm, ahirete yönelik tavırda olmasına yönelik öğüt, teselli, umut verici tabirler kullanılmıştır. Çok kültürlü yaşamda gördüğümüz yansıma her iki dine yapılan mezar taşlarına da gerek şekilsel, gerekse motifsel anlamda yansımaları gözlenmiştir. Anlatılarda kullanılan di-

lin benzerliği kültürler arası geçişkenliğin varlığını günümüze taşımaktadır. Kadın ve çocuğun toplumda ki sınıflaması her iki inanışta da varlığını göstermiştir. Mezar taşlarındaki bu benzerliklerin kültürel zenginliğe katkısı tartışılmaz bir katkıdır.

Mardin Artuklu Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Proje Koordinatörlüğü tarafından MAU-EF-015-003 nolu proje maddi olarak desteklenmiştir. Mezar taşlarının çözümlenmesinde Arapça metinleri Yrd. Doç. Dr. Ahmet Abdulhadioğlu'ndan, Süryanice metinleri Kırklar Kilisesi Papazı Gabriel Akyüz'den yardım alınmıştır. Mezar taşlarının Ali Acar ve Araştırma Görevlisi Mahir Mak tarafından fotoğraflanmıştır. Mezar taşı çizimleri MNK proje müşavirlik tarafından yapılmıştır.

Mezarların dıştan gelen müdahalelerle tahrip edilmesi kaygısıyla, Yahudilerde de mezarlara küçük taşlar koyma geleneği ortaya çıkmıştır (Böcher, 1987, s.9). İslamiyet'te ise daha çok ölen kişinin adına anıt oluşturma düşüncesi geçerlilik kazanmış ve ilk Müslüman din adamlarının her çeşit mezar yapımına karşı çıktıkları bilinmektedir. Ancak inançlı birinin cesedinin vahşi hayvanlardan korumak için mezarın üzerine taş yığmayı hoş görmüşlerdir. Daha ılımlı olanlar ise belli ölçüleri aşmaması koşuluyla basit bir mezarın yapılmasına izin vermişlerdir. Dayanıklı malzeme ve mezara yazı yazılmasına kesinlikle izin verilmemiştir (Karamağaralı, 1972, s.1).

Türk mezarları ve mezartaşlarının genel özelliklerini konu alan çok sayıda yayın yapılmıştır, bkz., (Barthold, 1947; Çal, 1999; Çal, 2003; Yalgın, 1943; Saraçoğlu, 1950; Tanyu, 1968; Diyarbakirli, 1972; Haseki, 1976; Tunçel, 1989; Başkan, 1990; Karamağaralı, 1972; Karacağ, 1994). Karamağaralı, Haseki ve Laqueur dışındakilerin genel tarihi gelişim çizgisi verdikleri söylenemez. Mezar ve mezar taşları ile ilgili yapılan yayınların tamamını burada yazmak mümkün olamayacağından yeri geldikçe yararlandığımız kaynaklar dipnot olarak belirtilecektir.

Gül motifinin durumuna göre mezarda yatan kişinin yaş tahmini de yapılabilmektedir, örneğin gonca biçimindeki gülün çok genç yaşta ölen birini sembolize ettiği görülmüştür.

Farklı din ve kültürlerde değişik ikonografik tanıma sahip bu motif Yahudi mezarlarında kutsanmış dünya işlerini sembolize eder (Anstett (Pace), 1984, s.50)

Osmanlı Dönemi mezar taşlarında kullanılan alfabe Arap alfabesi olmasına rağmen, tamamı Arap alfabesi ile yazılmış değildir. Nitekim yapılan araştırmalarda Osmanlı Türkçesi ile yazılan çok sayıda mezar taşı olduğu bilinmektedir.

Farklı din ve kültürlerde değişik ikonografik tanıma sahip bu motif Yahudi mezarlarında kutsanmış dünya işlerini sembolize eder (Anstett (Pace), 1984, s.50)

#### KAYNAKÇA

- Akurgal, Ekrem. *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara, 1997.
- Altun, Ara. *Mardin'de Türk Devri Mimarisi*, İstanbul, 2011.
- Altuntek, Nejla Serpil, ve Erdal, Yılmaz Selim. "Bediüzzaman Mezarlığı'nda Ölüm: Toplum-al/Kültürel Görünümler." *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 31. 1 (2014):71-100.
- Ayvazoğlu, Beşir, *Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme Güller Kitabı*, İstanbul 1992.
- Barthold, Wilhelm. "Türklerde ve Moğollarda Defin Geleneklerine Dair." *Bellekten XI* (1947): 334-535.
- Başkan, Seyfi. *Türk Sanatı Üzerine Denemeler*. İstanbul: Stad, 1990.
- Böcher, Otta. *Der alte Judenfriedhof in Worms, Rheinische Kunststätten 146*. Köln:1987.
- Çal, Halit, "Kastamonu Mezarları Mezar Taşlarının Genel Durumu", *İkinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri 18-20 Eylül 2003*, Ankara, 611-626.
- Çal, Halit, "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezartaşlarında Başlıklar". *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler 28-30 Mayıs 1999*, İstanbul, 226-241.
- Çal, Halit, "Göynük ( Bolu) Şehri Türk Mezar Taşları", *Vakıflar Dergisi*, S.30, Ankara 2007, 295-285.
- Diyarbakirli, Nejat Hun Sanatı, İstanbul: M.E.B, 1972.
- Çilingiroğlu, Altan. *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir, 1997.
- Haseki, Metin. *Plastik Açından Türk Mezar Taşları*. İstanbul: İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, 1976.
- Karacağ, Demet. *Bursa'daki 14-15. Yüzyıl Mezar Taşları*. Ankara: Eryılmaz Ofset, 1994.
- Karamağaralı, Beyhan. *Ahlat Mezartaşları*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1972.
- Konyar, Erkan. "Urartuda Mezar Tipleri ve Gömü Adetleri" *Urartu Doğuda Değişim, Yapı Kredi*, İstanbul, 2011.
- Laqueur, HansPeter. *Hüve'l-Baki (İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları)*. Çev: Dili-düzgün, Selahattin, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.
- Pace, W.;Anstett, R. "Placement decisions for the elderly: A family crisis" *Journal of family Practice* 18, 1, 31-39, 1984.
- Pektaş, Kadir. *Bitlis Tarihi Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Ankara 2001.
- Saraçoğlu, Necibe. *Türk Mezarlarına Dair Araştırma*. İstanbul: İstanbul, 1950.
- Şimşek, Mehmet, "Süryanilerde Ölüm", *Süryaniler ve Süryanilik III*, Ankara 2005, s.226- 241.
- Tanyu, Hikmet *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1968.
- Tunçel, Gül, *Batı Anadolu Bölgesinde Camii Tasvirli Mezar Taşları*. Ankara: Mas, 1989.
- Uluçam, Abdüsselam,. *Eski Erciş-Çelebibağı Mezarlığı ve Mezar Taşları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Yalgın, Ali Rıza. *Anadolu'da Türk Damgaları*. Bursa: Bursa Halkevi, 1943.
- Yeşilbaş, Evindar, a " Sanatsal Göçün Son Taşı: Şahide," *Halk Kültüründe Göç Uluslararası Sempozyumu (28-30 Mayıs 2010)* 2012: 952-959.
- Yeşilbaş, Evindar. b "Midyat Dini Mimaride Taş Süsleme." *Uluslar Arası Midyat Sempozyum ( 7-9 Ekim 2011) Bildirileri* 2012: 991-1009.

Turgutreis Akçaalan  
(Akçalı Köyü)Aşağı Mahalle Mezarlığı  
**Mezar Taşlarından  
Örnekler-II**

*Yrd.Doç.Dr.H. Kamil Biçici,  
Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,  
Sanat Tarihi Bölümü*

*E-mail:hurkamil@gazi.edu.tr*

## ÖZET

Bu makalede Akçalı Köyü Mezarlığında bulunan 14 mezar taşı yer almıştır. Aşağı Mahalle mezar taşları içerisinde tarihi bilinen bütün örnekler XVIII.yüzyılın ilk çeyreği ile XX. yüzyılın ilk çeyreği arasındadır. 14 örnekten 5 tanesi XVIII.yüzyıl, 8 tanesi XIX.yüzyıl, 1 tanesi XX.yüzyıla aittir. Mezar taşlarının hepsi mermer malzemeden yapılmıştır. Mezar taşlarının büyükten küçüğe doğru boyları 121 cm. ile 53 cm., genişlikleri 36 cm. ile 15 cm., kalınlıkları ise 16.5 ile 6.5 cm. arasında değişmektedir. Örneklerin hepsi dikdörtgen gövdelidir. 2 mezar taşında ayak taşı bulunmaktadır. 14 mezar taşında bir çeşidi kadın başlığı olmak üzere kavuk, sarık, fes gibi başlıklar bulunmaktadır. Genel olarak ele aldığımız bütün mezar taşları kitabelidir. 4 örneğin kitabe dizilişi diagonal, 10 tanesi de yatay şekilde verilmiştir. Baş ve ayak taşlarının 14 tanesi sağlamdır. 14 mezar taşından 9 tanesi erkek mezarı, 5 tanesi kadınlara ait mezarlardır.Şahidelerin yapım ve süsleme tekniği olarak oyma ve kazıma görülmektedir. Kazıma tekniği daha çok ayak taşlarında karşımıza çıkmaktadır. Süsleme konusu olarak bitkisel, nesnel, geometrik bezeme unsurları ve yazı kullanılmıştır.

**Anahtar Kelimeler: Mezar taşı, mezarlık, süsleme, bitkisel, geometrik**

### *Examples of Gravestones which are in the Turgutreis Akçaalan Aşağı Mahalle Cemetery-II*

## ABSTRACT

This article concerns some information about 14 gravestones which are in the Akçalı Village Graveyard. The dates of the gravestones are between the first quarter of 18. century and 20. century. 5 samples of 14 examples were from 18. century, 8 samples from 19. century, 1 sample from 20. century. All gravestones were made by marble. In descending order the lengths of the stones are between 121 cm-53 cm, their widths are between 36 cm-15 cm, their thicknesses are between 16.5 cm-6.5 cm. All of the samples have rectangular body. Two of them have foot stone. 16 gravestone have caps like quilted turban, turban and fez and one of them is woman cap. Generally, all gravestones have inscriptions. The sequence of the inscription of the 4 sample are diagonal, 10sample are linear. 14 of the head and foot stones are good condition.9 sample of 14 gravestones are men's and 5 sample are woman's. The gravestones embellishing and making techniques were carving and excavation. The technique of excavation was used especially on the foot stone. Herbal, geometric adornment factors and writing were the objects of embellishing.

**Key Words: Gravestone, Cemetery, Embellishing, Herbal, Geometric**

# GİRİŞ



Ege Bölgesinin birçok uygarlığa ev sahipliği yaptığı gibi çağları aşan bir geçmişe sahip olan Bodrum yarımadasının Turgutreis Beldesi, bu beldenin geçmişteki uygarlıklarına da ev sahipliği yapmıştır. Antik Çağın çeşitli medeniyetleri bu bölgeyi yerleşim yeri olarak seçmiş ve yaşamışlardır. Şüphesiz Turgutreis'in muhteşem doğası insanlara rehber olmuştur.

14 ada manzarasının rahatlıkla görülebildiği, gün batımının keyifle izlendiği bir yer olan Turgutreis Beldesi (Harita 1, Fot.1-2) ile ilgili olarak; (tr.wikipedia.org/wiki/ Turgut-reis,\_Bodrum;)Turgutreis Belediyesinin Web sayfasında şu sözler yetkililerce ifade edilerek; “ Ege – Akdeniz buluşma noktasında bulunan bu topraklarda, tarihin her döneminde çeşitli uygarlıklar var olmuş ve yerleşim birimleri oluşmuştur. Turgutreis Beldemiz de bu süreçleri yaşamış çok eski bir yerleşim yeridir. Beldemizin önceki adı Karatoprak idi. 1970'li yıllarda yapılan yerleşim yerleri ad değişiklikleri ile beldemizin adı (Amiral Turgut Reis'ten esinlenmeyle) Turgutreis olmuştur. Türk tarihinin önemli amirallerinden olan Turgut Reis (1485 – 1565) bu topraklarda, Beldemizin bugün bir mahallesi olan Karabağ Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Osmanlı deniz kuvvetlerinin Akdeniz'de kurduğu egemenlikte, katıldığı savaşlarla ve kazandığı zaferlerle büyük rol oynayan Turgut Reis, 1565 yılında 80 yaşında iken Malta Kuşatması sırasında şehit olmuştur. Mezarı Trablusgarp'tadır. Halkın geçim kaynağı da büyük oranda turizm sektörüne kaymıştır” (Turgutreis Bel.Web Sitesi) denilmektedir.

Turgutreis Beldesine Akçaalan Muhtarlığına bağlı Aşağı Mahalle'nin mezarlığına bitişik olan Cuma Camisi bir internet sitesine göre (Google Maps) 7143 no.'lu sokak ile Gümüşlük caddesinin kesiştiği yere yakın bir yerdedir. Mezarlık Turgutreis Beldesinin merkezine yaklaşık olarak 2-2.5 km. kadar mesafededir. Mezarlıkta Osmanlı



dönemi mezarları ile birlikte günümüz mezarları da yer almaktadır. Turgutreis, Bodrum'a 18 km, Akyarlar'a 8 km., Gümüşlük'e 6,5 km. ve Milas-Bodrum Havalimanı'na 50 km. mesafededir.

Bodrum yakınlarında bulunan Ortakent mezar taşları proje konusuyla ilgili çalışmayı yaparken başka beldenin belediye sınırları içerisinde kalan Turgutreis Beldesinde ve Akçalı Köyü mahallelerinde bulunan mezar taşlarını değerlendirme yoluna gidilmiştir. Akçaalan yani eski adıyla Akçalı'da yer alan Aşağı Mahalle Mezarlığından toplam 14 mezar taşı, incelenerek, katalog çalışmasında yer almıştır. Bu inceleme ile Akçaalan mevkiinde Aşağı Mahalle denilen yerde bulunan, kimlik belgesi olan mezar taşlarına eğilerek kime ait olduğunun bulunması, dönemin insanların sosyal durumlarının ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Bu araştırmadaki örnekler taşların üstündeki kitabelerden yola çıkılarak ve zaman içinde taşlardaki değişimi takip edebilmek amacıyla kronolojik bir sistemle dizilmiştir.

Bu çalışma ile Aşağı Mahalle mezarlığında yer alan, XVIII. yüzyıl ile XX. yüzyıl arasına ait örnekler incelenmiştir. Bu konu üzerinde durulmasının sebebi, bugün var olan fakat kısmen zarar görmüş taşların kaybolmadan özelliklerini ortaya çıkarmak, Ege Bölgesinin Türk mezar taşları içerisinde hak ettiği yere koymaktır. Zaman içerisinde her yerde olduğu gibi Turgutreis mezar taşları gerek doğa, gerek insan ve gerekse hayvanlar tarafından gün geçtikçe tahribata uğramaktadır. Geçmişle gelecek arasında bir köprü vazifesi gören bu tür sanat eserlerimizi korumak, tanıtmak, insanlarımızı bilinçlendirmek gerekmektedir. Turgutreis'in sosyal-ekonomik yaşamını ve sanatını araştıranlar içinde yol gösterici bir bilgi olabileceği düşünüldüğü için bu konu incelenilmiştir.

Aşağı Mahalle mezarlığında yaklaşık olarak 40-50 civarında, bütün veya parça halinde Osmanlı dönemine ait mezar taşları bulunmaktadır (Fot.3-7). İncelediğimiz mezar taşları XVIII ile XX. yüzyıl arasındaki dönemlere tarihlenen mezar taşlarıdır (Tablo I). Akçalı Köyü'nün Yukarı Mahalle Mezarlığında yer alan mezar taşlarından bir grubu (10 tane) başka bir makalede (Biçici, 2009a:87-109) değerlendirildiği için bu makalede yer verilmemiştir. Mezarlıkta yer alan mezar taşlarının bazıları toprak altında veya taşların arkasında duvara dayalı vaziyettedir. Görünüm olarak iyi durumda olmadığı saptanmış, üzerleri genellikle yosunlarla kaplı veya doğa koşullarından dolayı kararmış parça ve bütün durumdaki mezar taşları incelemeye dahil edilmemiştir. Çoğunlukla süslemeli, başlıklı ve iyi durumda olan mezar taşları bu çalışma kapsamına alınmıştır.

## 3. 2. Turgut Reis Akçaalan Aşağı Mahalle Mezarlığı Mezar Taşları:

### **Mezar Taşı No: A-1**

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
A-1	H.1135 M.1722	Abdurrahman	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Erkek	105-22-15

A=Akçaalan Aşağı Mahalle Mezarlığı

### **Fotoğraf No : 8**

Kitabesi : Merhum ve mağfur, Abdurrahman Ağa, -Ruhuna Fatiha, Sene 1135

Konu : Nesneli (başlık), geometrik (yürek) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Mezar taşının gövdesi dikdörtgene yakın gövde formu olarak ele alınmıştır. Boyun kısmı yüksek yapılmış olup, hemen altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Taşın üst kısmı sarık şeklinde başlıklıdır. Bu başlığın etrafı tamamen iri kumaş dilimleriyle sarılmıştır. Sol köşeden çıkan dilim başlığın üst kısmınca ilerleyerek sağ alt bölüme doğru gitmektedir. Diğer dilimler sağ üst köşeden sol alt köşeye doğru diagonal biçimde eğimli vaziyette işlenmiştir. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir şekilde 4 satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. Kitabenin son satırı yürek şeklinde bir pano içine betimlenmiştir.

### **Mezar Taşı No: A-2**

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
A-2	H.1146 M.1733	Ayşe	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Kadın	83-15-12

### **Fotoğraf No : 9**

Kitabesi : Merhume, Ve mağfure, Ayşe kadın, Ruhuna fatiha, Sene 1146

Konu : Nesneli (başlık) ve geometrik (yürek) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgene yakın gövde formudur. Boyun kısmının altında kitabe dizileri bulunmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, 5 satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. Kitabenin son satırı yürek şeklinde bir

pano içine işlenmiştir. Taşın üst kısmı sarık şeklinde başlıklı yapılmıştır. Sarığın etrafı tamamen iri kumaş dilimleriyle öne ve yanlara doğru sarılmıştır. Sol üst tepeden çıkan dilimler başlığın üst kısmından giderek sağ alt kısma doğru ilerlemektedir. Diğer dilimlerin ise, sağ üst köşeden sol alt kısma doğru diagonal biçimde sarılıp, atıldıkları görülmektedir.

### **Mezar Taşı No: A-3**

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
A-3	H.1194 M.1779	Fatma	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Kadın	108-31,5-8

### **Fotoğraf No : 10-11**

Kitabesi : Hüve'lhayyü'lyemun, Merhum Hacı Ömer, Ehli merhume Fatma, Hatun ruhuçün, El-fatiha, Sene 1194

Konu : Bitkisel (akantus, kır çiçeği, menekşe) ve geometrik (yürek) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Mezar taşı üstten alta doğru gidildikçe daralan, dikdörtgene yakın gövde formu yapılmıştır. Tepe kısmı sivri kemeri andırır biçimde ele alınmıştır. Taşın tepeliğinde üste doğru çıkan, yanlara doğru kıvrılan akantus yaprak demeti betimlenmiştir. Akantus yapraklarının aralarına kır çiçekleri ve menekşeyi hatırlatan bitkisel bir motif yerleştirilmiştir. Tepelik ile gövde kısmını yatay bir profil ayırmaktadır. Profilin altında sıralanan taşın kitabesi yer almaktadır. Kitabeler silmelerin oluşturduğu çerçeveler içinde 6 satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. Kitabenin son satırı yürek şeklinde bir pano içine betimlenmiştir.

### **Mezar Taşı No: A-4**

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
A-4	H.1195 M.1780	İsmail	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Erkek	75-26-14

### **Fotoğraf No : 12**

Kitabesi : Hüve'l baki, Merhum ve mağfur leh, -El muhtac....., -El-gaffur el-Hac, İsmail Ağa, Ruhuna fatiha, Sene 1195

Konu : Nesneli (başlık), geometrik (yürek) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Taşın üst kısmı sarık şeklinde erkek başlığı taşımaktadır. Bu sarığın etrafı tamamen iri kumaş dilimleriyle üstten, önden ve ark-

adan sarılmıştır. Sol köşeden çıkan dilim başlığın üst kısmınca ilerleyerek sağ alt köşeye doğru inmektedir. Diğer dilimler üst köşeden sol alt köşeye doğru diagonal biçimde eğilimlidir. Alttan üste doğru genişleyen şekilde ele alınmış mezar taşının gövdesi, dikdörtgen gövde formludur. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Kitabeler son satır hariç dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, 7 satır halinde, kabartma görünümünde verilmiştir. Kitabenin son satırı yürek şeklinde bir pano içine işlenmiştir.

#### **Mezar Taşı No: A-5**

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
A-5	H.1198 M.1783	Hatice	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Kadın	53-17-8

#### **Fotoğraf No : 13**

Kitabesi : Süleyman Efendi'nin, Kerimesi merhume ve mağfure, Hatice'nin ruhuna, El-fatiha sene 1198

Konu : Nesneli (başlık) ve geometrik (yürek) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Taşın üst kısmı kadın başlığını andırır bir şekilde verilmiş olup, ovale yakın formludur. Boyun kısmından sonra yanlara ve yukarı doğru genişleyerek devam eden başlık bölümünün üstünde hafif kavisli bir tabla kısmı bulunmaktadır. Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgene yakın gövde biçimlidir. Boyun kısmının altında kitabe şeritleri sıralanmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, 4 satır halinde, kabartma görünümünde verilmiştir. Şahide diğer taşlara dayalı ve bütünü topraktan çıkmış vaziyettedir. Kitabenin son satırı yürek şeklinde bir pano içine işlenmiştir. Şahide topraktan çıkmış, diğer şahidelere dayalı vaziyette yer almaktadır.

#### **Mezar Taşı No: A-6**

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
A-6	H.1215 M.1800	Mustafa	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Erkek	114-25,5-16,5

#### **Fotoğraf No : 14**

Kitabesi : - Ziyaretten murat duadır, Bugün bana ise yarın sana, dir. Merhum el-Hac, Zamer Mustafa, Ağa ruhuna fatiha, Sene 1215

Konu : Nesneli (başlık), geometrik (yürek) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Alttan üste doğru devam edildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgene yakın formlu ele alınmıştır. Boyun kısmının altındaki şeritlerde kitabe dizileri sıralanmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir şekilde 6 satır halinde kabartma görünümünü andırır şekilde verilmiştir. Kitabenin son satırı yürek şeklinde bir pano içine işlenmiştir. Taşın üst kısmı katibi kavuk şeklinde başlıklıdır. Başlığın sarılı kısım ile başlık arasında fazla belli olmayan yatay biçimli ince düz bir kuşak göze çarpmaktadır. Başlık uzun dikey çubuklu biçimde yapılmıştır.

#### **Mezar Taşı No: A-7**

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
A-7	H.1225 M.1810	Zehra	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Kadın	B.T.77-20-10 A.T.80-17,5-8

#### **Fotoğraf No : 15-17**

A.T.= ayaktaşı

Kitabesi : Hüve'l bâki, Ziyaretten murat, Bir duadır bugün, Bana ise yarın, Sanadır, Ba (o) rfe'den? Halil, Kerimesi merhume, Zehranın ruhuna, Fatiha, Fi 13 Receb sene 1225

Konu : Bitkisel (rozet, servi), geometrik (madalyon) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Mezarın mevtanın yakınları tarafından, koruma amaçlı kademeli olarak, lahit görünümünde yakın bir dönemde yapılmış olabileceği düşünülebilir.

Baştaşı: Mezar taşı alttan üste doğru gidildikçe genişleyen, dikdörtgene yakın gövde formlu yapılmıştır. Tepe kısmı kaş kemeri andırır biçimde ele alınmıştır. Taşın üst kısmında bir madalyon içerisinde stilize edilmiş rozet çiçeğini andırır bitkisel bir motif betimlenmiştir. Madalyonun altında eğimli bir şekilde sıralanan taşın kitabesi yer almaktadır. Kitabeler 10 satır halinde kabartma görünümünde işlenmiştir. Kitabenin son satırının altında bir servi ağacı tasvir edilmiştir.

Ayaktaşı: Üst kısmı sivri kemer şeklinde, gövdesi dikdörtgene yakın biçiminde yapılmış olan ayaktaşının ön yüzünde üç adet rozet çiçeği ve çiçeklerin altında bir servi ağacı tasvir edilmiştir.

**Mezar Taşı No: A-8**

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
A-8	H.1229 M.1813	Hasan	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Erkek	121-27.5-16

**Fotoğraf No : 18**

Kitabesi :- El bâki, Ah ile zar kılalım, Doymadım çün ecel...., -Fani cihanda tülü ömür sürmedim, Firakta takdir bu imiş....bilmedim, -.....  
....., Hacı Bey oğlu merhum, Hasan Bey ruhuna fatiha, Sene 1229

Konu : Nesneli (başlık), geometrik (yürek) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Alt kısımdan üst kısma doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgen gövde formu ele alınmıştır. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıra-lanmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, 9 satır halinde kabartma görünümünde işlenmiştir. Kitabenin son satırı yürek biçiminde bir pano içine işlenmiştir. Taşın üst kısmı sarık şeklinde başlıklıdır. Sarığın üst kısmının etrafı iri kumaş dilimleriyle öne, üste ve yanlara doğru sarılmıştır. Sol üst tepeden çıkan dilim başlığın üst kısmından giderek sağ alt köşeye doğru ilerlemektedir. Diğer dilimler sağ üst köşeden sol alt köşeye doğru diagonal biçimde verilmiştir.

**Mezar Taşı No: A-9**

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
A-9	H.1238 M.1822	Muhammed	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Erkek	80-24.5-13

**Fotoğraf No : 19**

Kitabesi : Hüve'l bâki, Fenadan bekaya eyledi rihlet, -Ede kabrimi....., Nimetullah oğlu merhum, Ve mağfur Muhammed Ağa, Ruhuçün el-fatih, Sene 1238

Konu : Geometrik (yürek), nesneli (başlık) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Üstten alta doğru gidildikçe daralan mezar taşı dikdörtgen gövde formudur. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, 7

satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. Kitabenin son satırı yürek şeklinde bir pano içine işlenmiştir. Taşın üst kısmı sarık şeklinde başlıklıdır. Başlık basık ve yatay şekilde ele alınmıştır. Sarığın tepesinin bir kısmı görülmekte, sarığın çevresinin çoğu yatay kuşaklarla sarılmasının yanında bir kısmı da sağ üstten sol alta doğru düz kuşaklarla sarılmıştır.

**Mezar Taşı No: A-10**

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
A-10	H.1254 M.1838	Fatma	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Kadın	74-27-6.5

**Fotoğraf No : 20**

Kitabesi : Hüvel bâki, Hacı İsmail Ağa'nın, Kerimesi merhume ve mağfure, Leharabbü'l gaffur Fatma, Kadın ruhuna fatiha, Sene 1354

Konu : Bitkisel (akantus) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Mezar taşı alttan üste doğru gidildikçe genişleyen, dikdörtgene yakın gövde formudur. Tepe kısımları sivri kemeri andırır biçimde ele alınmıştır. Taşın tepeliğinde üste doğru çıkan, yanlara doğru kıvrılan akantus yaprak demeti betimlenmiştir. Tepelik ile gövde kısmını iki yandan ucu kıvrık yarım yuvarlak kemer biçimli bir profil ayırmaktadır. Profil alt iki yan köşede birer stilize edilmiş akantus yaprağına oturmaktadır. Taşın ön yüzünde eğimli bir şekilde sıralanan taşın kitabesi yer almaktadır. Kitabeler silmelerin oluşturduğu çerçeveler içinde 6 satır halinde kabartma görünümünde işlenmiştir.

**Mezar Taşı No: A-11**

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
A-11	H.1277 M.1860	Mustafa	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Erkek	82-29-10.5

**Fotoğraf No : 21**

Kitabesi : Hüve'l hayy sene 1277, -.....  
....., Yeni Akçalı merhum, -Mustafa'nın ruhuna, -Fatima

Konu : Bitkisel (gül), nesneli (başlık), geometrik (yürek) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Alttan üste doğru mezar

taşının gövdesi dikdörtgen gövde formu yapılmıştır. Boyun kısmının altında kitabe şeritleri sıralanmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir şekilde 5 satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. Kitabenin en alt satırı yürek şeklinde bir pano içine işlenmiştir. Taşın üst kısmı sarık şeklinde başlıklıdır. Sarığın etrafı tamamen kumaş dilimleriyle yanlara doğru yatay şekilde sarılmıştır. Sol kısımdan çıkan gülü hatırlatan bir motif başlığın üst kısmından alt köşeye doğru sallanmaktadır.

#### **Mezar Taşı No: A-12**

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
A-12	H.1285 M.1868	İsmail	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Erkek	96-25-8

#### **Fotoğraf No : 22**

Kitabesi : Hüve'l bâki, Bu dünyada bulmadım hiç rahatı, İhtiyar idim onun için rihleti, Kimse gelmez kimse dahi gülmeye, -....., -Akçalıdan Kara Yaklı oğlu, Merhum İsmail Ağa'nın ruhuna fatiha, Sene 1238

Konu : Nesneli (başlık), geometrik (yürek) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgen gövde formudur. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir şekilde 8 satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. Kitabenin son satırı yürek şeklinde bir pano içine işlenmiştir. Taşın üst kısmı sarık şeklinde başlıklıdır. Sarığın etrafı kumaş dilimleriyle sağ üstten sola veya yanlara doğru diagonal şekilde sarılmıştır.

#### **Mezar Taşı No: A-13**

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
A-13	H.1301 M.1883	Hüseyin	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Erkek	71-24-9

#### **Fotoğraf No : 23**

Kitabesi : Hüve'lhayy sene 1301, Şeker oğlu Hüseyin'in, Oğlu Hüseyin, Ruhuna fatiha

Konu : Nesneli (başlık) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Taşın gövdesi dikdörtgene yakın biçimde ele alınmıştır. Taşın boyununun altında kitabe sıralanmaktadır. Kitabeler eğimli bir şekilde 4 satır halinde, kabartma görünümünde verilmiştir. Şahide Hamidiye denilen fes türü bir başlık taşımaktadır.

Bu örnekte fesin üst kısmı alt kısmından dar görünümüdür. Fesin boyunla bitişen kısmından devam eden alt kenarları iç bükey vaziyette yapılmıştır. Fes türü başlıklı olan taş, alttan üste doğru daralan bir forma sahiptir.

#### **Mezar Taşı No: A-14**

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
A-14	H.1320 M.1902	Hüseyin	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Erkek	B.T.89-25.5-7 A.T.70-36-8

#### **Fotoğraf No : 24-25**

Kitabesi : Ah mine'l-mevt sene 1320, Emr eyledi hûda eyledi ferman, Emretti ecel vermedi aman, Dünyada erdim murada heman, Cennette vere muradım halık rahman, Ağa Efendi mahdumu Hüseyin

Konu : Bitkisel (servi), geometrik (yürek), nesneli (başlık) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon Baştaşı: Fes türü başlıklı olan baştaşının, Hamidiye tipi denilen fesin üst kısmı alt kısmından küçük boyutludur. Fesin alt kenarları iç bükeydir. Şahide alttan üste doğru dikdörtgene yakın gövde biçimlidir. Gövdesi alttan üste doğru genişlemektedir. Kitabe şeritleri eğimli bir şekilde, silmelerin oluşturduğu çerçevelerin içerisinde 7 satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. Kitabenin toprağa gömülü durumda görülen son satırı yürek şeklinde bir pano içine betimlenmiştir.

Ayaktaşı : Üst tepe kısmı sivri kemer biçiminde olan mezar taşının ön yüzünde alttan üste doğru giden ve ucu üstte sağa doğru kıvrılan bir servi ağacı konu edilmiştir. Taşın kenarları bir profille çevrilmiştir.



Fot. 8,A-1,1722



Fot. 9,A-2,1733



Fot. 10,A-3,1779



Fot. 12,A-4,1780



Fot. 13,A-5,1783



Fot. 14,A-6,1800



Fot. 15,A-7,1810,baştaşı



Fot. 18,A-8,1813



Fot. 19,A-9,1822



Fot. 20,A-10,1838



Fot. 21,A-11,1860



Fot. 22,A-12,1868



Fot. 23,A-13,1883



Fot. 24,A-14,1902,baştaşı



Fot. 25,A-14,1902, ayaktaşı

### 3. Değerlendirme ve Karşılaştırma:

Muğla ilinin Bodrum ilçesinin Turgutreis Beldesinin Akçaalanmevki denilen yerin, (Akçalı) Aşağı Mahalle Mezarlığında bulunan toplam 14 mezar taşı incelenmiştir. Çoğunlukla başlıklı olan mezar taşları çalışmasında tablodaki dökümler ve kitabeler doğrultusunda aşağıda bilgiler verilmiştir.

Mezar taşlarında incelediğimiz örneklerin hepsi XVIII. yüzyılın ilk çeyreği ile XX.yüzyılın ilk çeyreği arasındadır. 14 örnekten 5 tanesi XVIII.yüzyıl, 8 tanesi XIX. yüzyıl, 1 tanesi XX.yüzyıl, ilk çeyreği içindeki zaman diliminde yapılmıştır. Aşağı Mahalle Mezarlığında yer alan mezar taşlarının hepsi kitabelidir. 5 taşın kitabelerdeki yazı şeritlerinin dizilişi diagonal eksendedir (A-7,11,12,13,14). 9 mezar taşındaki kitabelerin verililişi yatay eksendedir. Ayaktaşılarıyla birlikte 15 mezar taşı sağlamdır. İki mezar taşı devrik durumdadır (A-4,5). Dokuz tane mezar taşı erkek, beş tane mezar taşı da kadınlara ait mezar taşıdır. Kadın mezar taşlarından birine başlık (A-2) olarak yanlışlıkla sarık biçiminde erkek başlığı oturtmuşlardır. Muhtemelen mezarlık düzenlemeleri sırasında yanlışlıkla bir karışıklık ve hata olmuştur. Ortakent Mezarlığında bulunan bir şahide de (Biçici, 2012b:1071,1080) ve İstanbul Üsküdar Şemsi Paşa Cami Haziresinde, 1620-21 tarihli bir kadın mezar taşında da, burada yer aldığı gibi sarık şeklinde bir erkek başlığının takılı olduğu anlaşılmaktadır (Laquer, 1997:191). Aşağı Mahalle Mezarlığı mezar taşlarının büyükten küçüğe doğru yükseklikleri 121 cm. ile 53 cm., genişlikleri 36 cm. ile 15 cm., kalınlıkları ise 16.5 ile 6.5 cm. arasında değişmektedir. Aşağı Mahalle mezarlığında yer alan örnekler arasında taş malzeme ile yapılan mezar taşı örneği bulunmamaktadır. Araştırılan ondört örneğin hepsinde mermer malzeme kullanılmıştır.

Turgutreis Akçaalan (Akçalı Köyü) Aşağı Mahalle mezar taşları içerisinde bütün örneklerin hepsi dikdörtgene yakın gövdelidir. Dikdörtgen gövdeli mezar taşları başlıklı olanların dışında kendi arasında tepelik biçimine göre ikiye ayrılmaktadır. Baş ve ayak taşları da dahil olmak üzere dikdörtgen gövdeli başlıklı mezar taşı ondört, sivri kemere yakın biçiminde mezar taşı ayaktaşları ile birlikte dört örnekte (A-3,7a,10,14a), kaş kemer biçimine yakın tepelikli taş bir (A-7) örnek-

te karşımıza çıkmaktadır. Mezar taşlarında rastlanılan bezeme örnekleri çoğunlukla geometrik, nesneli olmak üzere, bitkisel ve yazı bezemelidir. Dört mezar taşı (ayaktaşları da dahil olmak üzere) bitkisel bezemeli (A-3, 7,10,11), ondört tanesi yazı ve oniki tanesi nesneli bezemeli ve oniki tanesi de (çerçeveler hariç) geometrik bezemelidir.

#### 3.1. Süslemede Seçilen Motifler:

Bitkisel motifler içerisinde akantus, gül, kır çiçeği, melekşe, rozet, servi karşımıza çıkmaktadır. Geometrik motifler içerisinde bezemenin çoğunu yüreği andıran, kitabenin son satırında yer alan şekiller ile madalyon şeklindeki birer motif meydana getirmektedir. Onbir mezar taşında yürek veya su damlası şeklinde motif dikkat çekmektedir. Nesneli bezemeleri ise, fes, kadın başlığı, kavuk ve sarık gibi onbir mezar taşında yer alan başlıklar oluşturmaktadır. Mezar taşları içerisinde ülkemizin bir çok yerinde en çok tasvir edilen bir bitkisel motif olan akantusbu mezarlıkta yalnızca iki örnekte ele alınmıştır (A-3,10). Akantus yaprağı, Osmanlı Dönemi mimari süslemelerinde, gerek duvar resimlerinde, el sanatlarının birçok kolunda ve gerekse mezar taşlarında, barok ve rokoko döneminin stilize edilmiş biçimde ortaya çıkmaktadır. Stilize edilmiş akantus yaprakları genellikle mezar taşlarını bir kemer gibi alınlığı çeviren bir kuşak şeklinde, kitabenin üstünde, üçgen alınlıkta, gövdenin köşeliklerinde, taşın tepeliğinde C ve S kıvrımları oluşturacak biçimde yer almaktadır. Akantuslarla oluşturulmuş benzer kompozisyonlar Alanya'da (Yardım, 2002:187,207,208,225,228,249, 258, 270, 282, 283, 284, 286, 288, 295, 345, 346,348), Göynük 'te (Barışta, 2002: 126-135; Çal, 2007:310), Balıkesir Şeyh Lütfullah Cami Haziresinde (Ülker, 1991:457-476), Gördes mezar taşlarında (Biçici, 2004: 768-769; Biçici, 2005:2,3,7,14), İstanbul Eyüpsultan'da (Çoruhlu, 1998: 107-109,12-13; Torun, 2010:154,157), Yenikapı'da (Tibet vd., 1996:235,243, 259) ve Üsküdar'da (Kucur, 2007:361-362,366-368), İzmir Birgi'de (Önkal, 1993:136-137) ve Tire'de (Biçici, 2009a :131 ; Biçici, 2009b :491-495 ; Ülker, 1994 :102,res.6,19), Kastamonu'da (Çal, 2008:34-35), Balkanlardan Niğbolu ve Rusçuk'ta (Kiel, 1996:325), Kocaeli Ereğli Beldesi'nde (Galitekin, 2001:55,57,61), Konya'da (Kara ve Danışık, 2005:174-177), Manisa'da (Biçici, 2008a:67-70), Safranbolu Yörük Köyünde (Biçici,

2008b: 313), Yozgat'ta (Acun, 2005: 375, 380, 383, 385, 427, 458) görülmektedir. Dik, yatık gövdeli, dikenli, çiçekleri kokulu ve çiçekleri çeşitli renklerde olan, hoş kokulu kıymetli bir süs bitkisi olan gül bir örnekte işlenmiştir (A-11). Gül sarık şeklindeki başlık üzerindedir. Bitkisel motiflerden rozet çiçeği bir örnekte yer almaktadır (A-7). Şahidenin baştaşının tepeliğinde ve ayaktaşında stilize edilmiş bir biçimde işlenmiştir. İznik'te (Biçici, 2012a:647), İzmir'de (Ülker, 1985: 12, 13; Biçici, 2009a:132) benzer tasvirler görülmektedir. Servi mezarlıkta bir baştaşında (A-7) ve iki ayaktaşında (A-7,14) işlenmiştir. Edirne Musevi Mezarlığındaki taşlar üzerinde (Oğuz, 1983:29) de serviler göze çarpmaktadır. Denizli'de (Pektaş, 2005:353), Eyüp'te (Barışta, 2000: 259; Çetintaş, 2000:376), Kayseri'de (Sağır, 2005:364) ucu sağa ve sola kıvrık serviler betimlenmiştir. Serviler şekil itibarıyla düz ve sade olabildikleri gibi, başka bitkisel motiflerle, nesnelere beraber mezarlıklarda tasvir edilmiştir (Çulpan, 1961:145-158). Servi ağaçlarının iki yanlarından çıkan çıkıntılarının ay, doğurganlık ve bolluk simgesi olan boynuz olarak yorumlandığını Burhan Oğuz ifade etmektedir (Oğuz, 1983:31). Amasya mezar taşları içerisinde altı örnekte servi göze çarpmaktadır. Servilerin uçları düz, içleri yarım yuvarlak, eğik ve dik çizgilerle taranmıştır (Aydoğdu, 1997:244). Geometrik motiflerden biri olan, yürek veya su damlasını andırdığı düşünülen bu motif onbir mezar taşında bulunmaktadır (A-1,2,3,4,5, 6,8, 9, 11, 12,14). Gövde de kitabenin alt kısmını yürek veya damla şeklinde kuşatan biçimde taşın yüzeyi oyularak verilmiştir. Gördes'te (Biçici, 2004:786-787) ve Tire'de (Biçici, 2009a:134) yürek veya su damlası biçimli motifler şahideler olduğu gözlenmiştir. Madalyonu andırır şekilde ele alınan dairesel geometrik motif mezarlıkta bir örnekte görülmektedir (A-7). Benzer örnekler İznik'te (Biçici, 2012a:647), Eyüp hazirelerinde karşımıza çıkmaktadır (Barışta, 2000:264, 265, 270,271, 273; Çoruhlu, 1997:43-59; Çoruhlu, 1998:113, 116; Doğanay, 1998:260,267).

### 3.2. Başlıklar:

Aşağı Mahalle mezar taşlarında kavuk, sarık, fes ve kadın başlığı şeklinde onbir tane başlıklı mezar taşı görülmektedir. Bunlardan en çok kullanılan sarık (A-1,2,4,8,9,11,12) olmak üzere diğerleri; kavuk (A-6), fes (A-13,14) ve kadın başlığıdır (A-5). Başlıklar ger-

ek Osmanlı öncesi ve gerek Osmanlı döneminde devlet ve toplum içinde statü ve sosyal farklılıklarına da belirleyici bir özellik taşımaktaydı (Bkz. AhmedCevad, 1882; Ahmed Rasim, (Tarihsiz):1826-1830; Anonim 1887:24-25; Arif Ahmed Paşa, 1846; Atasoy, 2000;Burak, 1975:9-15; Çal, 2000:206-225; Koçu, 1969:113,148-151; Koloğlu, 1978:7,11,23; Kumbaracılar, (Tarihsiz); Laquer, 1997:138-160; Mahmut Şevket Paşa, 1327/1907:27,30; Menzel, 1932; Pakalın, 1983:217-218; Salih-El İstanbullu, 2002; Tapan, 1977: 99-107; Ünver, 1987).Bu başlıklardan biri olan kavuk, Osmanlı mezarlıklarında XVII. yy. sonrasında çok görülen fakat Aşağı Mahalle mezarlığında az görülen bir başlık türüdür. Dış yüzü çuhadan, içi bez astarlı ve arasında pamuk olan bu başlıkların üzerlerine geometrik (yıldız, baklava, düşey çubuk) şekiller oluşturacak biçimde dikilmesiyle kavuk oluşturulmaktadır (Laquer, 1997:150; Çal, 2000:209-210). İncelediğimiz Aşağı Mahalle başlıklı mezar taşları içerisinde kavuk bir örnekte bulunmaktadır (A-8).Başlığın büyük kısmının görüldüğü, alt kısmının sade ve düz kumaşla sarıldığı tipte olup, üstü dikey uzun çubuklar halinde verilmiştir. Aşağı Mahalle Mezarlığında en çok görülen başlık türlerinden biri olan sarıktır. İncelediğimiz örnekler içerisinde yedi tane sarık şeklinde örnek vardır.Aşağı Mahalle mezar taşı başlıkları içerisinde sarık şeklinde üç tip başlıktan söz edebiliriz. İlk tipte başlığı saran destarlar kalın dilimler halinde, önde sol üstten sağ alta doğru diagonal şeklinde sarılmış olup, başlığın arkasında ise dilimler daha çok sağ üstten sol alta doğru verilmiştir.

Bu tipten üç başlık bulunmaktadır (A-1,4,8).İkinci tipte ise; destarlar başlığı tepede görünen az bir bölüm haricinde kuşatmıştır. Destar dilimleri önden sol sağ üstten başlığın altına doğru diagonal şekilde atılarak, arka taraflara gidildikçe kuşakların çapraz verildiği görülmektedir (A-2). Üçüncü tipte de, takkenin etrafı düz, diagonal ve geniş destarla sarılmıştır. Başlığın tepesinde çok az bir kısım görülmektedir (A-9,11,12). Erkeklerle ait diğer bir başlık olan fes türüne gelince, 1832 yılından itibaren Osmanlı toplumunda başa takılmaya başlanıp, mezarlıklarda en çok rastlanılan başlık biçimlerinden biri olmuştur. Sultan Abdülaziz döneminde kullanılan feslere Azizi, Sultan II.Abdülhamid devrinde giyilen feslere de Hamidi fes denilmiştir. Türkiye'deki mezarlıklarda en çok görülen fes Azizi fesidir. Mezarlıkta bir örnekte göze çarpmaktadır (A-13). Hamidi fes türü başlık ise, Aşağı Mahalle Mezarlığında

bir mezar taşında ele alınmıştır (A-14). Kadınlara ait başlığa gelince; Osmanlı döneminde kadınlar başlarına yemeni, yazma, tülbent gibi örtülerle etrafını sarmışlardır.

Mezarlıktaki kadın başlığı bir mantarı hatırlatan formuyla boyun kısmı alttan yukarıya doğru daralır ve üst kısmı kavisli kaplumbağa sırtını andırır (Çal, 2008:25). Mezarlıklarda bu tipi andırır bir tane kadın başlıklı örnek göze çarpmaktadır (A-5). Kadın başlığı şeklinde şahideler Manisa Nişancıpaşa Cami haziresinde (Biçici, 2004:812), Kastamonu'da da (Çal, 2008:24-25) ve Göynük'te de benzer formlarda kadın başlıklı örnekler vardır (Çal, 2007:307-308).

### 3.3. Yazılı Bezemeler:

XVIII ile XX. Yüzyıllar arasındaki döneme ait Turgutreis Aşağı Mahalle mezarlığında bulunan, çalışmamıza ait mezar taşlarının hepsi kitabelidir. Kitabeli olan mezar taşlarında çoğunlukla sülüs kullanıldığını, nesih ve ta'lik yazı çeşidinin de şahidelerde yer verildiğini görüyoruz. Nesih bir (A-5) sülüs onbir (A-1,2,3,4,6,7,8,9,10,11,13), ta'lik iki (A-12,14) mezar taşında göze çarpmaktadır. Katalogdaki mezar taşlarına göre yazı çeşitlerinin yüzyıllara göre dağılımı şu şekildedir: Nesih yazı XVIII.yüzyılda 1; sülüs yazı XVIII. yüzyılda, 4; XIX.yüzyılda 7; ta'lik yazı XIX. yüzyılda 1, XX. yüzyılda 1 mezar taşında görülmektedir. Bu dökümlere göre Aşağı Mahalle mezar taşlarında en çok tercih edilen ve XVIII-XIX. yüzyılda en çok edilen yazı türü sülüstür. En az görülen yazı nesih ve taliktir.

Yazı çeşitlerinin çoğu XVIII-XIX. yüzyıla ait mezar taşlarda, yoğun olarak örnekler sunmaktadır. Kitabelerdeki yazı şeritleri baş taşında yer almaktadır, ayaktaşlarında yazı bulunmamaktadır. Kitabenin ilk veya ikinci satırı genellikle isim, merhum-merhume ve mağfur-mağfure, hüve'lhayy, hüve'l -bâki, ah mine'l mevt, ziyaretten murad olan duadır ile başlamakta ve son satırları da merhum ve magfur, isim, ruhuna veya ruhiçün el fatiha veya sene şeklinde diye bitmektedir. Kitabelerde geçen başlıkların yüzyıllara göre dağılımı aşağıdaki tabloda görüldüğü şekildedir.

KİTABE BAŞLIKLARI	XVIII. YY	XIX. YY	XX. YY
Merhum-merhume ve mağfur-mağfure (isim)	2 Şahide	-	-
Hüve'l Bâki	1 "	4 Şahide	-
Ah mine'l -mevt sene	-	-	1 "
İsim (mevtanın veya yakınının)	1 "	-	-
Ziyaretten murad olan duadır	-	1 "	-
Hüve'lhayyü'lvevun	1 "	-	-
Hüve'lhayvsene	-	2 "	-
El Bâki	-	1 "	-

### 3.4. Kitabelere Göre Turgutreis'de Sosyal ve Dini Yaşama Ait Bilgiler:

İncelediğimiz Turgutreis Aşağı Mahalle mezar taşlarında yer alan şahideler üzerindeki çalışmalarımızda, mezar taşı kitabelerinde tekke veya tarikat gibi dini oluşumlarla ilgili ibare geçmediği görülmüştür. Fakat bunun yanında genel olarak lakap veya sülale adı, eşlerinin hacı gibi ölünün hayattayken yaptığı dini ünvanlar kitabelerde göze çarpmaktadır. Dini ve sosyal meslek grupları yakın yerleşim bölgelerine ait mezarlıklarda ortaya çıkarken, incelenen örneklerde karşımıza çıkmamaktadır. Beş mezar taşında hacı (aynı isimli hacı lakabı geçenlerin bazıları mevta yakınıdır) lakabına (A-3,4,6,8,10) rastlanılmaktadır.

Katalogdaki mezar taşlarında yer alan kadın isimleri 5 tane, erkek isimleri 10 tanedir. Kadın ve erkek isimlerinin bazılarında taşlarda çokça rastlanılmaktadır. En çok geçen kadın ve erkek isimleri şunlardır: Fatıma, Ahmed, Hüseyin, İsmail, Mustafa, Ömer'dir. Bu adlardan bazıları yakın akrabalık münasebetiyle mezar taşlarında çokça geçmektedir. Aile lakapları yazı şeritlerinde Zamer, Kara Yakıoğlu, Şekeroğlu sülaleleri şeklinde geçmektedir. Sülale isimlerinin çoğu XIX. yüzyıla ait mezar taşlarında karşımıza çıkmaktadır. Mezar taşlarındaki incelemelerimizde; tarih satırlarının kronolojik olarak sıralanmasıyla ele geçen bulgulardan aynı yıl içerisinde çok fazla ölüm vakası olan mezar taşları yoktur. Ayrıca mezar taşının kitabesinde adı geçenler ve onların yakınlarına ait yer isimleri Akçalı (A-11,12) ve neresi olduğu anlaşılmayan Barfe veya Borfe (A-7) gibi yerleşim yerleridir.



#### 4. Sonuç:

TurgutreisAkçaalan (Akçalı Köyü) Aşağı Mahalle denilen yere ait bu katalog çalışması kapsamına alınan ondört mezar taşı bulunmaktadır. XVIII ile XX. yüzyıl arasındaki zaman dilimine ait örneklerin sergilendiği bir mezarlıkta yer alan şahideler, süsleme ve başlık özellikleri, bu taşların öğrettiği yazılı bilgiler ile önem kazanmaktadır. Geçmişin taş sanatını göstermesi yanında, Akçaalan mevkiindeki (Akçalı Köyü) yerleşik hayatı ve toplumsal dokuyu gösterme açısından bizleri bilgilendirmektedir. Mezar taşlarında gözlenen, hepsinin dikdörtgene yakın gövde formlu olarak ele alınmış olduğudur. Mezar taşlarından iki tanesinde ayak taşı bulunmaktadır. Malzeme olarak hepsi mermerdir. Barok ve rokoko etkili Türkiye'nin birçok yerinde oldukça detaylı süsleme programına sahip mezar taşı örnekleri karşımıza çıktığı gibi (Barışta, 2000:252-253; Barışta, 2002:123-136; Çulpan, 1961; Tüfekçioğlu, 2002:759-774; Ülker, 1985:1-20; Ülker, 1986:5-34; Ülker, 1988:11-42; Ülker, 1989:19-34; Ülker, 1999:230-237; Yardım, 2002). Geçmiş dönemlerde Turgutreis'in ekonomik yönünden zayıf olduğu düşünülen yerleşim yerlerinden Akçaa-

lan denilen muhitin (Akçalı Köyü'nde) Aşağı Mahalle Mezarlığı mezar taşı örneklerinin çoğunlukla sade ele alınmış olduğu gözden kaçmamaktadır. Sadelik ve ayrıntıya kaçılmadan yapılan mezar taşı işçiliği bizlere dönemin insanların gösterişten uzak, kendi halinde insanlar olduğunu göstermektedir. Mezar taşlarında taşçı veya mermer ustası, hattat gibi taş ile ilgili bir meslek belirten yazıya rastlanılmamıştır. Başlıkların ele alınışı bakımından İstanbul başta olmak üzere, İzmir, Manisa ve kısmen Balıkesir gibi yakın bölgelerle bir benzerlik gösterdiği, dolayısıyla İstanbul, Ege ve çevresi ile yakın bir iletişim içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Aşağı Mahalle'de incelediğimiz mezar taşlarının üçü hariç hepsi başlıklıdır. Erkek mezar taşlarının başlıkları daha çok sarık olmak üzere, kavuk, fes ve kadın başlığıdır. Sarıklar kendi aralarında sarığın sarılış biçimi, başlığın uzun veya kısa olmasına göre ayrılmaktadır. Katibi adı verilen kavuk cinsi mezarlıkta bir adet örnekte rastlanılmaktadır. Başlıkların çoğu sarık şeklinde olup, sarıkların çoğunluğu oval biçimlidir. Diğer sarık tipleri de başlıktan sarkan ucuna, dilimine ve sarılış biçimine göre ayrılmaktadır. Sarıklarda tek burma dilimli destarlı tip, oval tip biçiminde gruplan-

maktadır. Fes türünde Hamidiye fesler göze çarpmaktadır.

Yazı türü olarak en çok sülüs kullanılmış olup, ta'lik ve nesih yazı az tercih edilmiştir. Sülüs onüç, ta'lik iki, nesih bir mezar taşında göze çarpmaktadır. Kitabelerdeki yazı şeritleri baştaşı veya şahide de yer almaktadır. Kitabenin ilk veya ikinci satırı genellikle merhum-merhume veya mağfure, hüve'l-bâki, isim veya unvan-lakap ile başlamakta, son satırları da merhum, mağfur, isim, ruhuna, ruhiçün el fatiha veya sene şeklinde diye bitmektedir.

Akçaalan (Akçalı Köyü) Aşağı Mahalle'de genel olarak lakap veya sülale adı, hacı gibi ölünün hayattayken yaptığı dini ünvanlar kitabelerde göze çarpmaktadır. Meslek olarak askeri, dini ve sosyal meslek gruplarının incelenen bu mezar taşlarında yer almadığı gözlenmektedir. Aşağı Mahalle Mezarlığına gömülen insanların çoğu sıradan, halktan insanlardı. İçlerinde dini, askeri ve memur gibi ünvanların incelenen örneklerde yer almayışı bu görüşü destekler niteliktedir. Ama bunun yanında kavuk ve fes tipi başlıklardan ulema ve memur sınıfından insanların da mezarlığa gömülmüş olabileceğini düşünebiliriz. Beş mezar taşında hacı lakabı yer almaktadır. Katalogdaki mezar taşlarında yer alan kadın isimleri 5, erkek isimleri 10 tane dir. Karşımıza çıkan kadın isimleri, Ayşe (1 kere), Fatıma (2 kere), Hatice (1 kere), Zehra (1 kere). Erkek isimleri ise; Abdurrahman (1 kere), Halil (1 kere), Hasan (1 kere), Hüseyin (3 kere), İsmail (3 kere), Muhammed (1 kere), Mustafa (2 kere), Nimetullah (1 kere), Ömer (1 kere), Süleyman (1 kere). Aile lakapları yazı şeritlerinde alfabetik olarak şu şekilde geçmektedir: Zamer, Kara Yakıoğlu ve Şekeroğlu'dur. Sülale isimlerinin hepsi XIX. yüzyıla ait mezar taşlarında karşımıza çıkmaktadır. Akçalı Köyü Aşağı Mahalle mezarlığında Osmanlı döneminde hastalık, kaza gibi ölümlere mezar taşı kitabelerinde rastlanılmamıştır. Mezar taşı kitabelerinde, mevtalardan ikisinin Akçalı olduğu, bir mevtanın da başka bir yerleşim yerinden gelerek vefat ettiğinden bahsedilmektedir.

Sonuç olarak Turgutreis Akçaalan (Akçalı Köyü) Aşağı Mahalle mezar taşlarında yer alan bezemeler ve formlar yüzyıllara göre incelendiğinde, sonuçların şu şekilde olduğu gözlenmektedir; XVIII. ve XIX. yüzyıla ait mezar taşlarında, sivri tepelikli şahidelerin yanında, genelde bu yüzyılda karşımıza çıkan, sarık, kavuk,

fes ve kadın başlıklı şahideler mezarlıkta dönemin karşılaşılan başlık tipleridir. Başlıklı örneklerde dik kat çeken, bezeme yönünden oldukça sade ve yalın bir şekilde ele alınmış olmalarıdır. İncelenen mezar taşları içerisinde XVIII.yüzyıldan itibaren en çok kullanılan başlık türü sarık olmuştur. Kavuk XIX. yüzyılda bir örneğin dışında tercih edilmemiştir. Aşağı Mahalle Mezarlığında fesli başlıklar 1883 yılından itibaren mezar taşlarında kullanılmaya başlanmıştır. XIX. yüzyıldan bir örnekle karşımıza çıkmaktadır. Karşımıza çıkan XIX. ve XX. yüzyıla ait fes örnekleri II. Abdülhamid dönemi Hamidi türü feslerine benzemektedir. Genel olarak incelenen mezar taşı örnekleri kesin fikir vermese de, bu dönemle birlikte yöredeki mezar taşlarının gittikçe sadeleşmeye başladığını düşünmek yanlış olmaz. Taşlar üzerinde bitkisel ve geometrik motifler karşımıza çıksa da, taşlar üzerinde yoğun şekilde bezeme kullanımı yoktur. İhtimal, bunun sebebi de köyün insanların sosyal ve ekonomik gücünün yeterli olmaması ile bağlantılıdır.

2008-2011 yılları arasında "Muğla Ortakent Mezar Taşları" konulu proje Gazi Ün. Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri birimince desteklenerek yapılmıştır (Biçici, 2012b:1063-1105; 2013:1373-1436). Akçaalan veya Akçalı Köyü proje konumuz değildir, ancak; Ortakent Beldesine yakın bir yer olduğundan Akçalı Köyü Mahallelerindeki mezar taşları ayrı ayrı değerlendirilmeye çalışılmıştır. 2009 yılında, Akçalı Yukarı Mahalle Mezarlığındaki mezar taşları başka bir yayına dönük araştırma kapsamında incelenmiştir (Biçici, 2009c:87-109). Bu çalışma birbirine yakın aynı çevrenin fakat farklı bir mezarlığın olması sebebiyle "II" diye konuların sonu adlandırılma yoluna gidilmiştir. Bu makale çalışması doğrudan proje konusu ile ilgili olmayıp, proje kapsamında ele alınan mezar taşları ile karşılaştırma ve sonrasında yayına dönük çalışma amacıyla yapılmıştır. Proje ile ilgili geçmişteki yardımlarından dolayı Gazi Ün. Rektörlüğü'ne ve kitabelerin okunmasında emeği geçen Yüksel Çiçekdal'a teşekkür eder, şükranlarımızı sunarız.

Aşağı Mahalle Mezarlığında bulunan ve bu makale konusuna dahil etmediğimiz mezar taşlarından takı tas-virli iki mezar taşı, 2013 yılında Turgutreis Sempozyumunda sunulmuş ve 2015 yılında da bildiri kitabında yayınlanmıştır (Biçici, 2015: 496-543).

## KAYNAKÇA

- Acun, H. (2005). *Tüm Yönleri ile Çapanoğlu ve Eserleri*, Ankara.
- AhmedCevad. (1882). *Tarih-i Asakir-i Osmani*, Paris.
- Ahmed Rasim. (1324). "Fes Hakkında", *İstışare*, S.6.
- Anonim. (1987). *Kıyafetü'l İnsaniye Fi Şema'ili'l-Osmaniyye*, İstanbul.
- Arif Ahmed Paşa. (1846). *AnciensCostumesOttomans*, Paris.
- Atasoy, N. (2000). *Derviş Çeyizi, Türkiye'de Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul.
- Aydoğdu, G. (1997). *Amasya Mezar Taşları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara .
- Barışta, H.Ö. (2000). "Eyüpsultan Cafer Paşa Türbesi ve Mezar Taşı Süslemeleri Üzerine", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla IV.Eyüpsultan Sempozyumu*, Tebliğler, 5-7 Mayıs 2000, İstanbul, 252-283.
- Barışta, H.Ö. (2002). "Göynük Akşemsettin Türbesi Haziresindeki Bitkisel Bezemeli Kadın Mezar Taşları", *VI.Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları Toplantısı, Sanat Tarihi Sempozyumu 8-10 Nisan 2002*, Erciyes Üniversitesi, Kayseri , 123-136.
- Biçici, H. K. (2004). *Manisa Gördes'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları*, G.Ü.Sos.Bil.Ens. (Basılmamış Doktora tezi), Ankara.
- Biçici, H.K. (2005). "Gördes'te Bulunan Mimari Bezemeli Mezar Taşı İşçiliğinden Bazı Örnekler", *Manas Üniv. Sos. Bil. Der., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniv. Yay. 66, sayı:13, Bişkek*, 1-15.
- Biçici, H.K. (2008a). "Manisa Müzesinde Teşhirde Bulunan Osmanlı Mezar Taşlarından Örnekler", *Uluçam Armağanı, Van Çevre ve Kültür Derneği Yay., Ankara, Mayıs 2008*, 55-70.
- Biçici, H.K. (2008b). "Safranbolu Yörük Köyü Mezarlığında Bulunan Süslemeli Mezar Taşları", *Manas Üniversitesi, Sos. Bil. Der., Sayı.20, Bişkek, 2008*, 298-324.
- Biçici, H. K. (2009a). "Tire Müzesinde Bulunan Süslemeli Mezar Taşlarından Bazı Örnekler (XVIII-XIX.yy.)", *A.Ü.İlahiyat Fak.Der.C.50,S.1, Ankara 2009*, 109-150.
- Biçici, H.K. (2009b). "Tire Asri Mezarlığında Bulunan Cumhuriyet Dönemi Lahitli ve Lahit Görünümlü Mezar Taşlarından Örnekler", *Genç Bilim Adamları Sempozyumu, 6 Mayıs 2009, Fen-Ed.Fak.GaziÜnv. Sos.Bil.Fak., Ankara 2009*, 487-513.
- Biçici, H.K. (2009c). "Muğla Turgutreis Akçalı Köyü Yurkarı Mahalle Mezarlığı Mezar Taşlarından Örnekler", *Fatih Üniv. CivilacademySosyal Bilimler Dergisi, 2009, S.34*, 87-109.
- Biçici, H.K. (2012a). "İznik Müzesindeki Kandil ve Şamdan Motifli Mezar Taşları", *TurkishStudies, Volume 7/3, Summer, Ankara, 637-661*.
- Biçici, H.K. (2012b). "Osmanlı Dönemi Başlıklı Ortakent Mezar Taşları", *TurkishStudies, Volume 7 Issue 4-1, s.1063-1105*.
- Biçici, H.K. (2013). "Muğla Ortakent'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları-II", *JASS, The-Journal of AcademicSocialScienceStudies International Journal of SocialScience, C.6, S. 2, Lorient/Fransa, February, s.1373-1436*.
- Biçici, H.Kamil (2015), "Turgutreis ve Ortakent'te Bulunan Takı Tasvirli Mezar Taşları", *2.Turgutreis ve Türk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu (1-4 Kasım 2013)*, Halkarnas Matbacılık-San.Tic.Ltd.Şti., İzmir, s.496-543.
- Burak, C. (1975). "Ol Tac-ı Zerrin Başına", *Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni, S.49/328, İstanbul, 9-15*.
- Çal, H. (2000). "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu*, Tebliğler, 28-30 Mayıs 1999, Eyüp Belediyesi, İstanbul, 206-225.
- Çal, H. (2007). "Göynük (Bolu) Mezar Taşları", *Vakıflar Dergisi, XXX, Ankara, 295-383*.
- Çal, H. (2008). *Kastamonu Atabey Gazi Camisi ve Türbesi Hazirelerindeki Mezar Taşları*, Kastamonu Belediyesi Yay., Ankara.
- Çetintaş, V. (2000). "İstanbul Eyüpsultan Hazreti Halid Türbesi Haziresinde Yer Alan Mezar Taşları Konulu Tezlerin Değerlendirilmesi", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III.Eyüpsultan Sempozyumu*, Tebliğler, 28-30 Mayıs 1999, Eyüp Bel., İstanbul, 372-379.
- Çoruhlu, T. (1997). "Hançerli Lahitler", *I.Eyüpsultan Sempozyumu*, Tebliğler, EyüpsultanBel.Kül.Yay. 7, İstanbul, 43-59.
- Çoruhlu, T. (1998). "Eyüpsultan ve Çevresindeki Hazirelerde Bulunan Mezar Taşlarında Kase İçinde Meyve Tasvirleri", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla II.Eyüpsultan Sempozyumu*, Tebliğler, 8-10 Mayıs 1998, Eyüp Belediyesi, İstanbul, 102-117.
- Çulpan, C. (1961). *Antik Devirlerden Zamanımıza Kadar İlahiyat-Edebiyat-Tıp ve Sanat Tarihlerinde Serviler, II, İstanbul*.
- Doğanay, A. (1998). "Eyüpsultan Camii Civarındaki Bazı Mezarların Natüralist Üslupta Klasik Devir Süslemeleri", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla II.Eyüpsultan Sempozyumu*, Tebliğler, 8-10 Mayıs 1998,, Eyüp Belediyesi, İstanbul , 260-267.
- Galitekin, A.N. (2001). *Kocaeli Ereğli Beldesi Kitabeleri, Ereğli Bel.Kül.Yay.1, İstanbul*.
- Kara, H., Danişık, Ş. (2005). *Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Meram Bel.Kül.Yay., Konya.
- Kiel, M. (1996). "SomeLittle-known Otoman Gravestones-from Some Provincial Centers in theBalkans (Eğri-boz, Niğbolu and Rusçuk)", *Bulgaristan ve Yunanistan'daki Halkis, Niğbolu ve Rusçuk'ta Yer Alan Yayımlanmamış ya da Az Bilinen Birkaç Osmanlı Mezar Taşı*, *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri, T.T.K.Yay. C.I, Ankara, 319-332*.
- Koçu, R. E. (1969). *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara.
- Koloğlu, Orhan (1978), *İslamda Başlık*, Ankara.
- Kucur, S.S. (2007). "Üsküdar Nalçacı Şeyh Halil Efendi Tekkesi Haziresi Mezar Taşları", *Uluslar arası Üs-küdar Sempozyumu, 1-5 Kasım 2007, Bildiriler, C.II, Üsküdar Bel.Yay., İstanbul, 329-378*.
- Kumbaracılar, İ. (Tarihsiz). *Serpuşlar*.
- Laquer, H. P. (1997). *Hüvel Baki (İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezartaşları)*, *Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 46, İstanbul*.
- Mahmut Şevket Paşa. (1325/1907). *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, İstanbul.
- Menzel, T. (1932). "BeiragezurKenntnisdesDerwisch-tag",



**CADDE ve SOKAK  
ADLANDIRMALARININ (KENTSEL  
TOPONİMİ) KENTSEL KİMLİK  
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN DEĞER-  
LENDİRİLMESİ; AYVALIK  
ve CUNDA ÖRNEĞİ**

*The Influence of Street and Road Naming (Urban Toponymy)  
On Urban Identity; the Case of Ayvalık and Cunda*

*Doç. Dr. Hatice Ayataç*

*İTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü*

*Selime Araz*

*Balıkesir Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü/İmar ve Planlama-  
dan Sorumlu Şube Müdürlüğü*

## ÖZET

Sokaklar, kentte yaşayan insanların kamusal alana adım attıkları ilk mekân olma özelliğini taşımaktadır. Bu sebeple sokaklar; gündelik yaşantımızda, kentin kimliğinde, toplumsal bellekte önemli bir yere sahiptir. Böyle kritik öneme sahip alanlar tarihten bu yana bir takım müdahalelere maruz kalmıştır. Cadde ve sokak adlandırmaları bir müdahale olarak değerlendirilmektedir çünkü sürekli tekrar edilebildiğinden isimler dile yerleşmekte ve geçmişin yeniden kurgulandırılmasında, yapılandırılmasında ve algılanmasında aktif bir role sahip olmaktadır.

Toponimi, yer isimlerinin (toponimlerin), onların orijinlerinin, anlamlarının, kullanımlarının ve tiplendirmesinin bilimsel olarak araştırmasıdır. Dünya'da yapılan adlandırma çeşitlerine bakıldığında her ülkenin/bölgenin kendi kültürüne göre bir sistem geliştirdiği görülmektedir. Türkiye'de Sokak isimlerinin hayatımıza girmesi, Cumhuriyet'in ilk yıllarına rastlamaktadır. 1927 yılında ilk genel nüfus sayımını kolaylaştırmak için sokaklara isim verme işi başlatılmıştır. Kentsel Toponimi kavramı ülkemizde yeni tartışılmaya başlanmış bir konu olması sebebiyle önemlidir. İlk tartışmalar Türkçeleştirmek adına anlamlarını kaybeden köy isimleri üzerine yapılmıştır. Ardından birçok bilimsel çalışmada yer alan sokak adlandırmaları özellikle şehir planlama dalında halen yeterli seviyeye ulaşmamıştır.

Bu çalışmada, Ayvalık ve Cunda yerleşmesinin kimlik bileşenleri ve toplumsal bellek öğelerinin belirlenip değerlendirilmesi ve bu öğelerin cadde ve sokak adlandırmalarındaki etkilerinin araştırılması amaçlanmıştır. Araştırmada, 664 adet cadde ve sokak isminin kimlik bileşenlerine göre sınıflandırılması yapılmıştır. Elde edilen bulgular ile yapılan analizde, Ayvalık ilçesinde genel olarak beşeri çevre özelliklerinden adını alan cadde ve sokak adlandırmasının yoğun olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Beşeri çevre özelliklerinden de Kurtuluş savaşı ve cumhuriyetle ilgili adlandırmaların ilçede yapılan cadde ve sokak adlandırmalarının yarısı oluşturmakta olup beşeri çevre özellikleri içerisinde çok büyük oran kaplamaktadır. Ayvalık kent bütününde analizi yapılan kimlik bileşenlerinin cadde ve sokak adlandırmalarına yansımadağı görülmüştür. Özellikle doğal çevre özelliklerinden ve yapılaşmış çevre özelliklerinden referans alan adlandırmalar ilçede zayıf kalmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Cadde /Sokak Adlandırması, Kentsel Toponimi, Kentsel Kimlik, Ayvalık, Cunda

## ABSTARCT

Streets are the first places where urban people step into the public space. Therefore, streets have a significant value on the daily life, identity of the city and the collective memory. Streets, as critically significant areas, have been exposed to a number of interventions for a long time. One such intervention is the naming of them. Due to the fact that the street names are continuously repeated they play an active role on the re-fictioning and perception of the history.

Toponymy is the science dealing with origins, meanings, uses and types of place-naming (toponyms). Considering the world's place-naming types, every country/region has developed a system based on its own culture. In Europe, streets are mainly named to important buildings located in the surroundings. Street naming in Turkey entered our lives during the early years of the Turkish Republic. Naming streets started in 1927 to facilitate the first general census. The term urban place-naming has just been introduced and debated in Turkey and thus it is a significant concept. The first debates regarding the names of old villages which lost their meaning are done in the course of 'Turcizing'. Following, many of the scientific studies on street naming are still not sufficient enough, especially in the field of urban planning.

The aim of this study covers the evaluation of Ayvalık- Cunda District's components of urban identity and social memory elements. Moreover, it is aimed to investigate the effects of these elements on street names. In this research, 664 streets were examined for analyzing the street names in the context of urban identity. The analysis shows that the humane features are seen to outweigh in the street names. It is noted that approximately half of the street names are related to the War of Independence and the Republic concepts. The components of identity which were analyzed in Ayvalık – Cunda, have not been reflected in street names. Consequently, in street naming human features dominated and the reference to the names of natural features and built environment features are very weak in Ayvalık.

**Keywords:** Street Naming, Urban Toponymy, Urban Identity, Ayvalık, Cunda

# GİRİŞ



Sokaklar, kentte yaşayan insanların kamusal alana adım attıkları ilk mekân olma özelliğini taşımaktadır. Sokaklar, ortak bir yaşam alanı sunan, fonksiyonların birbirine bağlandığı hareket kanalları ve toplumun yapısını oluşturan, can damarlarıdır. Kentteki herkesin hiçbir çaba harcamadan bulunabildiği, zaman geçirebildiği, sosyalleşebildiği, günlük ihtiyaçlarını karşılayabildiği alanlardır.

Sokaklar, kentte yaşayanların gündelik yaşamlarında sıkça kullandığı kamusal mekânlardır. Fiziksel kullanımı yanında sosyal, kültürel, ekonomik vb. birçok kullanımı daha bulunmaktadır. Bu nedenle sokakların tek bir açıdan incelenmemesi gerekmektedir (Jacobs, 1995).

Sokakların tüm bu özellikleri tarih boyunca değişimler yaşamasına sebep olmuştur. Sokakları geliştirmek ya da etkisizleştirmek adına yapılan tüm değişimler kentleri de temelinden etkilemektedir. Özellikle sokakların kentsel dokuyu oluşturduğu düşünüldüğünde yapılan müdahaleler kent kimliğini de değiştirmektedir. Kimlik, tekil olarak varlık kabul edilebilen, ayırt ediciliği olup kıyaslamayı getirebilen, kendine özgü değildir. Kimlik; çevresinde bulunan, yaşanan her türlü olaydan malzeme kullanır. Bir yerin ruhunun olması, anlamlı gelmesi o yerin kimlikli olduğunu göstermektedir. Kentsel kimlik bir kenti diğerinden ayırt eden, akılda kalan özellikleridir. Kente kimlik kazandıran öğeler bir bütün olarak alınmalı ve bir bütün olarak tasarlanmalıdır. Değişen kent kimliği kimi zaman kentleri sıradanlaştırmakta kimi zaman da diğer kentlerden farklılaşan bir özellik yaratmaktadır. Kentte yaşayanlar için baskın bir kimlik ögesi olan sokaklar, kişilerin çevreye algılayabilmesi ve bütünle ilişki kurabilmesi bakımından önemlidir. Jane Jacobs'un da (1995) bahsettiği üzere bir kenti düşündüğümüzde ilk akla sokakları gelmektedir. Bu durum da bir kentin kimliğini önemli ölçüde etkilemektedir (Lynch, 1960). Örneğin Haussmann'ın Paris'te açtığı bulvarlar kentin kimliğini değiştirmiş, akla ilk gelen kimlik öğelerinden biri olmuştur. Bu nedenle sokağı yalnızca trafiğin aktığı bir mekân gibi görerek yapılan müdahaleler kent kimliğini doğrudan etkilemekte, kentin kimliksizleşmesi tehdidi ile karşı karşıya bırakmaktadır (Jacobs, 1961).



## 2.Kentsel Kimlik bağlamında sokak adlandırılmaları; Kentsel Toponimi

Adlandırma, çok eskilere dayanan bir eylemdir. Yaşanılan ortamın çeşitli objelerini toplumun kullandığı dille adlandırmak, coğrafi mekânla bütünleştirmektir. Adlandırma ile yerler veya nesnelere kimlik kazanır (Aliagaoglu ve Uzun, 2011). “Yerin kimliği doğal özellikleri ile kullanıcısının zamanla meydana getirdiği düzenlemelerinin bütündür”(Tuan, 2005).

Toponimi; yer isimlerinin (toponimlerin), onların orijinlerinin, anlamlarının, kullanımlarının ve tiplendirmesinin bilimsel araştırmasıdır. Toponimi sözcüğü Yunanca topos (‘yer’) ve ónoma (‘ad’) sözcüklerinden kaynaklanır. Ad biliminin bir kolu olan toponimi (topos: yer, onomia: ad), yerleşme yerleri veya herhangi bir fiziki özelliğe verilen adları farklı yönleriyle (anlam, oluşum, köken ve dağılışı gibi) ele alan bilim dalıdır.

Kentsel Toponimi coğrafya başta olmak üzere birçok bilim dalı tarafından çalışılmaktadır. Kentsel toponimi kavramı şehir plancıları için de üzerinde çalışılması gereken bir konudur ve adlandırmaların kent dinamikleri ile beraber değişen ve gelişen bir yapısı bulunmaktadır. Şehirselleşen coğrafi görünümün en az değişen elemanı olan sokak ve caddeler, “hem bir tasarım ürünü hem de sosyal yaşamın mekânıdır...” (Çelik, 2007). Sembolik olarak çevreye anlam verme sürecinin bir parçası olan yer adları, bilgi kaynağı olma, kuşaklar arasında iletişim sağlanması ve değerlerin öğrenilmesini sağlayan bir bellek işlevine sahiptirler. (Azaryahu, 2011)

Yer adları (toponimi) çalışmaları ülkemizde özellikle son zamanlarda önem kazanan bir araştırma konusu olmuştur. Ancak sokak ve cadde adları üzerinden yapılan toponimi çalışmaları genel olarak akademik olarak yürütülmektedir. Ülkemizde de tarih, edebiyat ve coğrafya gibi birçok bilim dalı tarafından ilgi duyulmaktadır. Düzenlenen etkinliklerden en önemli olanı 11-13 Eylül 1984 yılında yapılan Türk Yer Adları Sempozyumudur. Ancak bu sempozyumun devamı gelmemiştir. Bu sempozyumun önsözünde; son 40-50 yıl içerisinde Orta Asya’dan itibaren kullanılan Türkçe yer adları, Türk kültürünün adları, Boyların ve Önemli Türk büyüklerinin adlarının yok edildiğinden yerlerine köksüz, temelsiz isimler getirildiği ve getirilen bu yeni isimler resmi işler dışında orada yaşayanlarca kullanılmadığı, halen eski isimlerin kullanıldığı belirtilmektedir (Url-1).

Ülkemizde ve dünyada yer adları üzerine kurulan komitelerin çok azı sokak ve cadde adları üzerinde çalışmaktadır. Özellikle ülkemizde kurulmuş olan Coğrafi Adlar Uzmanlar Kurulu’nun Sokak ve cadde adları ile ilgili yayınlarına rastlanmamıştır. Güven Şahin 2010 yılında Türkiye’de Yapılmış Toponimi Çalışmaları adlı makalesinde Türkiye’de toponimi alanında yayımlanan toplam 284 eser olduğunu belirtmiştir. Toponimi çalışmalarının 152 tanesi kitap ve makale, 69 tanesi çeşitli bilgi şöleni ve kongrelerde sunulmuş bildiriler, 63 tanesi de bitirme, yüksek lisans ve doktora tezi niteliğindedir (Şahin, 2010).

### 3. Cadde ve Sokak Adlandırmalarında Temel Yaklaşımlar; Ülkemizde Cadde ve Sokak Adlandırmaları

Cadde ve sokak adlandırması konusunda iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan biri Fransız yaklaşımıdır. Bu yaklaşım cadde ve sokakların neyi ve niçin hatırlattıkları veya köken, oluşum, anlam ve sınıflandırılması üzerine temellendirilmiştir (Kooloos 2010). Bir başka yaklaşım daha çok Azaryahu tarafından temsil edilmektedir ve 1990'lı yıllarda önem kazanmıştır. Maoz Azaryahu cadde ve sokak adlandırmasının hatırlatıcı yanını kabul etmekle birlikte, adlandırmanın arka planındaki politik mücadele ve ortak kimlik oluşturmada sosyal süreçlerin rolü üzerinde durmaktadır. Cadde ve sokak adlandırmasının ulus-devlet ve kimlik oluşumundaki işlevine vurgu yapmaktadır. Politik rejimler ve elitler, tarihi kullanılarak egemenliklerini meşru kıldıkları gibi, otoritelerini bu yolla güçlendirmektedirler. Cadde adları mekâna hâkim olmanın veya ortak bellek oluşturmanın araçlarıdır. Sosyal olarak inşa edilen ve kültürel olarak biçimlenen kamu belleği, kültürel kodlar, sosyal değerler, ideolojik bakış açıları ve politik iktidar ilişkilerine bağlı olarak yeniden üretilir (Azaryahu 2009 alıntı Aliğaoğlu ve Yiğit, 2013).

Yer adları sadece birbirini takip eden kuşakların ve ulusal ve yerel idarecilerin politik algılarındaki değişim nedeniyle ortaya çıkan adlandırma süreci değildir. Cadde adlandırmasının uzun bir geçmişi vardır. Politik düzenin mekâna yansımından başka nedenler de adlandırma sürecini etkilemektedir. Yerleşmeler ve onlarda yaşayanların tarihi ve coğrafi kökeni, yerleşmelerin gelişiminde önemli olan kişi ve olaylar, onların doğal coğrafi özellikleri, değişen güvenlik şartları, soy bağları, cadde sokak adlandırmasında önemli olan nedenlerdir. Kentler farklı işlevsel alanlarıyla "gündelik mekânsal pratiklerin gerçekleştiği" (Juahianainen 2005: 199), dinamik, zamanla büyüyen, çevresiyle ilişki içinde olan yerleşmeler olarak tanımlanınca, cadde adlandırmasında başka nedenlerin de var olacağı kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Geçmişte ve günümüzde sürdürülen ekonomik faaliyetler, yerleşmelerin nüfus artışına bağlı olarak mekânsal büyümesi bunlar arasındadır (Aliğaoğlu ve Yiğit, 2013).

Avrupa ülkelerinde yapılan adlandırmalarda genellikle sokağın boyutu, üzerindeki önemli yapısı belirleyici olurken, Amerika'da numaralandırmanın sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Türkiye genelinde yapılan çalışmalarda da (Url-2) çoğunlukla tarihi önemi olan kişilerin ve yerlerin adlandırmalarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda ülkemizde de Kurtuluş Savaşının Cadde ve sokak adlandırmalarında etkisinin büyük olduğu söyleyebiliriz. Cumhuriyet ile ilgili kavramlar, Kurtuluş savaşında öne çıkan tarihi isimler ve Atatürk ülkemizde sıkça kullanılan adlandırmalardandır. (Url-3)

Türkiye'de Sokak isimlerinin hayatımıza girmesi, Cumhuriyet'in ilk yıllarına rastlamaktadır. 1927 yılında ilk genel nüfus sayımını kolaylaştırmak için sokaklara isim verme işi başlatılmıştır (Erim, 2013). Cumhuriyetin ilk sokak ismi düzenlemesi 20 Nisan 1927 tarihinde resmi gazetede yayınlanan Binaların Numaralanması ve Sokaklara İsim Verilmesi Hakkında Kanun ile gelmiştir. Bu kanunun 5. Maddesi ile sokaklara isim yerine Numara verilebileceği hususları bulunmaktadır. Ardından 7 Ekim 1939 yılında çıkarılan kararnamelerde sokaklara isim verilmesi ile ilgili düzenlemeler yer almaktadır. 21.03.1963 tarihinde çıkarılan Numaralama Yönetmeliğinde sokaklara isim verilmesi daha detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Türkiye'de çıkarılan kanun ve yönetmelikler incelendiğinde tarihsel kişilerin sokak adlandırmasında kullanılmasının teşvik edildiği görülmektedir. TC. İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'nün 01.03.2013 tarihli verilere dayanan istatistiğine göre, Ülkemizde en çok kullanılan cadde, sokak, bulvar ve meydan isimleri sıralanmıştır.

**Tablo 1. Türkiye'de En Çok Kullanılan Cadde / Sokak / Bulvar / Meydan (CSBM) İsimleri (2013)**

	<b>CSBM İsimleri</b>	<b>Sayısı</b>
1	Atatürk	3.618
2	Cumhuriyet	3.008
3	Fatih	1.403
4	Gül	1.331
5	Okul	1.212
6	Karanfil	1.211
7	Lale	1.200
8	Menekşe	1.197
9	İnönü	1.089
10	İstiklal	1.075

**Kaynak:** TC. İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü (Url-3)

## 4. Balıkesir, Ayvalık İlçesinde Kentsel Kimlik Bağlamında Toponimik Analiz

Ayvalık, Marmara Bölgesi'nde bulunan Balıkesir ilinin Ege Bölgesi'nde kalan bir ilçesidir. Balıkesir ilinin en batısında, Ege Denizi kıyısında bulunan ilçe, Türkiye'nin en önemli turizm merkezlerinden biridir. Tarihte çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmış olan ilçe, çeşitli açılardan Türkiye'nin önemli ilçelerinden biridir.

Ayvalık adının nereden geldiği ile ilgili çeşitli teoriler bulunmaktadır. Bazı görüşler midye türü olan ve bu kesimde bulunan ayvadan geldiğini iddia etmektedir. Filozofların görüşü ise Ayvalık'ın, Aioliki'nin (Eolya'nın) bozulmuş şekli olduğudur. Eolya mitolojiye göre Edremit Körfezinden İzmir'e kadar uzanan ve Midilli'yi de içine alan kıyı şeridinde yerleşmiş bir soyun ülkesidir. Bu soydan olanlara Eoller ya da Eolyalılar denirdi (Url-4).

Cunda Adası ya da Cumhuriyet sonrası adı ile Alibey Adasının adı Piri Reis'in 1513 yılında yazdığı "Kitab-ı Bahriye" sinde Yunt Adaları olarak bahsedilmektedir. Piri Reis adaların üzerinde başıboş gezen eşek, at ve kısraklardan esinlenerek bölgedeki adalara Yunt Adaları ismini vermiş olduğu tahmin edilmektedir (Url-5). Yunt Adaları zamanla Yunda Adası ve Cunda Adası olarak dilimize yerleşmiş olup, Cunda Adasının ismi Cumhuriyet döneminde, Ayvalık'ta Kurtuluş savaşında ordunun ilk kurşununu atan Ali Çetinkaya'nın ismi ile değiştirilmiştir. Ancak Cunda Adası ismi günümüzde halen aktif olarak kullanılmaktadır.

### 4.1. Araştırmanın Yöntemi

Ayvalık tarihi ve kültürel zenginliği olan bir ilçe olmasının yanı sıra turizm potansiyeli sebebiyle ülkemizde oldukça popüler olan bir ilçedir. Bu itibarla kentin sahip olduğu bu doğal, beşeri ve yapılaşmış çevre özelliklerinin ve tarihi ile kültürünün oluşturduğu kimliğin cadde ve sokak adlandırmalarına olan etkileri bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Ayvalık İlçesindeki sokak dokusu incelendiğinde; organik ve ızgara dokunun yer aldığı, ızgara dokunun genel olarak yeni yerleşim alanlarında organik dokunun

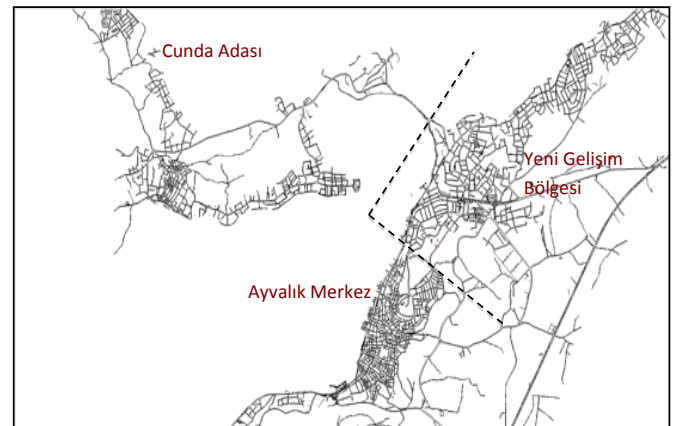
da eski yerleşim alanlarında var olduğugörülmüştür. Bu tür doku farklılıklarının olduğu alanlarda cadde ve sokak adlandırmalarında yaşanan farklılıklar incelenmiştir.

Ayvalık İlçesinde yapılan bu çalışmada 70 adet cadde ve 594 adet sokak, toplamda 664 adet cadde ve sokak analiz edilmiştir. Analiz yapılan alan aşağıdaki haritada gösterilen cadde ve sokaklar ile sınırlandırılmıştır.

Cadde ve sokak adlandırmalarında kullanılan analiz yöntemleri Ocağcı ve Southworth'un 1995'te, Suher ve diğerlerinin 1996'da geliştirdiği kimlik bileşenleri sınıflaması kullanılarak doğal, beşeri ve yapılaşmış çevre özelliklerine göre ayrıştırılarak incelenmiştir.

İncelenen cadde ve sokaklarda elde edilen bulgular hem haritalama yöntemi kullanılarak hem de grafikler ile anlaşılabilir hale getirilmiştir. Harita ve grafikler oluşturularak elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Ayrıca 150 Evler muhtarı ve Ayvalık Belediyesi Numarataj İşlerinden sorumlu personel ile cadde ve sokak adlandırmaları ile ilgili görüşmeler yapılmıştır.

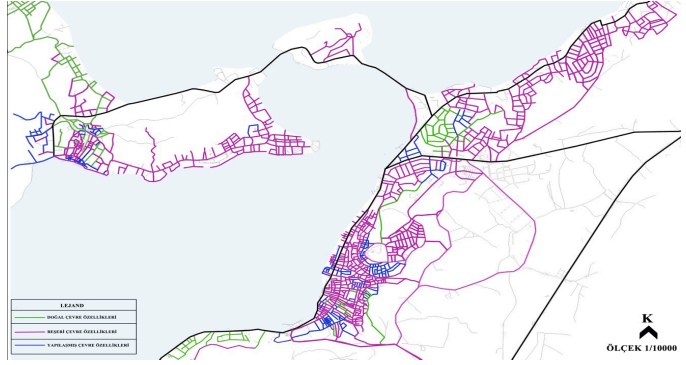
Analiz değerlendirilirken gerekli görülen durumlarda daha sağlıklı verilerin alınabilmesi için alan doğal, beşeri ve fiziki sınırlar baz alınarak 3 bölge olarak değerlendirilmiş olup, bu bölgeler Ayvalık'ın ilk yerleşim yeri olan ve cadde ve sokaklarında organik dokunun hakim olduğu Ayvalık Merkezi, Cunda Adası ve Ayvalık'a giriş yolu olan Edremit Caddesi kenarında ve ilçenin kuzeydoğusuna doğru kayan Yeni Yerleşim Bölgesi olarak belirlenmiştir (Şekil 4.1).



Şekil 4.1: Ayvalık İlçesinde Bölgeleri Gösteren Harita  
Kaynak: Ayvalık Belediyesinden alınan sayısal verilerden oluşturulmuştur (ARAZ, 2015).

## 4.2. Araştırmanın Bulguları

664 adet caddede ve sokakta yapılan adlandırmalar doğal, beşeri ve yapılaşmış çevre özelliklerini kapsayacak şekilde haritalandırılmıştır. Yeşil renk ile gösterilenler doğal çevre özelliklerinden adını alan cadde ve sokakları, pembe renk ile gösterilenler beşeri çevre özelliklerinden adını alan cadde ve sokakları ve mavi renk ile gösterilenler ise yapılaşmış çevre verilerinden adını alan cadde ve sokakları göstermektedir (Şekil 4.2). Harita incelendiğinde; analizi yapılan 664 adet cadde ve sokaktan 433 adedi beşeri çevre özelliklerinden referans almıştır.



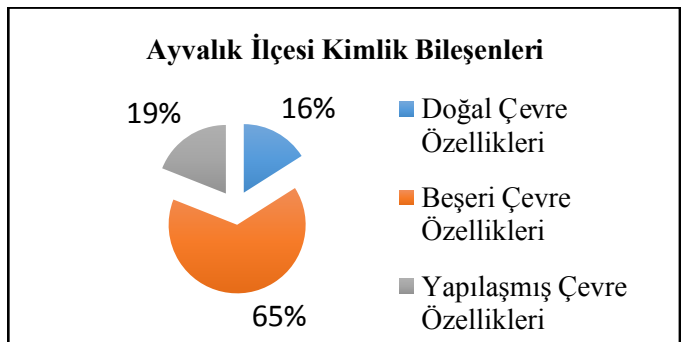
Şekil 4.2: Ayvalık'taki cadde ve sokakların kimlik bileşenleri kapsamında analizi

Kaynak: Ayvalık Belediyesinden alınan sayısal veriler ile Google Earth programından edinilen veriler kapsamında oluşturulmuştur (ARAZ, 2015)

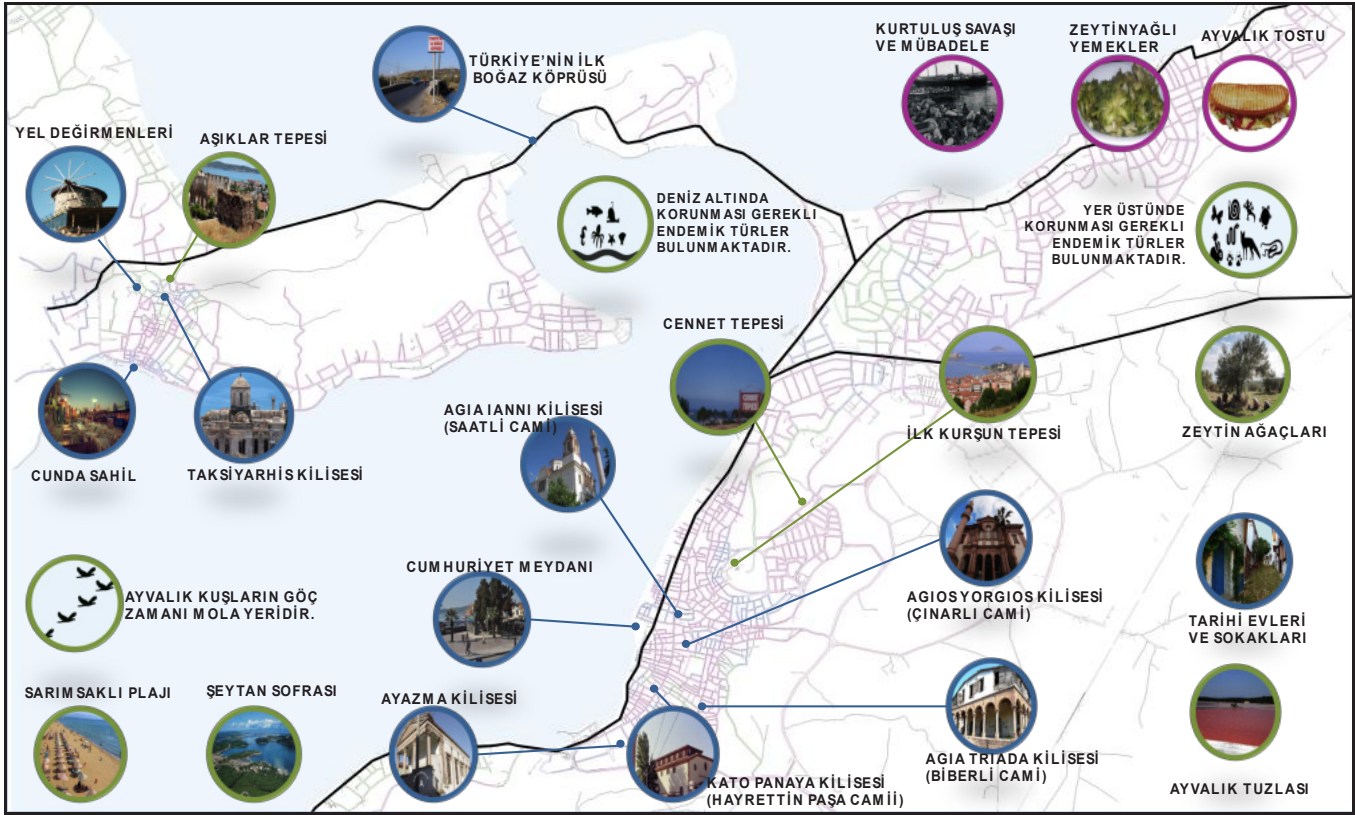
Tablo 2. Ayvalık Merkez ve Cunda Adasında 644 cadde ve sokak adının Doğal çevre, Beşeri çevre ve Yapılaşmış çevre verilerine göre açık dökümü, Araz, 2015

	Doğal Çevre Özellikleri			Beşeri Çevre Özellikleri										Yapılaşmış Çevre Özellikleri		
	Yerel Doğal Veriler	Genel Doğal Veriler	Sayı	Önemli Günler Başlamında	Önemli ve Tarihsel Kişiler	Cumhuriyetle İlgili	Kavramsal Değerler	Duygular	Yerleşim yerleri	Özel Kimlik Adlandırmaya Başlamında	Yer Yön Bildiren	Medekler	Numara	Sayı	Nirengi Noktaları	Sayı
<b>Cunda Adası</b>	Karadut Cd. Karadut Cd. 1-2.Sk., Poyraz Cd. Poyraz Cd. 1-8-16-5-3- 7-1-9-10-17-15-13-1-1-22-20-1- 18-16-31-31-1-33-32-38-60-50- 58.Sk. Amak Sk., Tarla Sk., Çayır Sk., Uzun Sk., Uzun Sk. Arası, Tepeliş Sk., Orta Sk., Maden Cd., Bayır Sk. Yukarı Çayır Sk., 2. Çayır Sk.	Bahar Sk., Güneş Sk., Ay Sk. 2. Geçidi, Ay sk. 1. Geçidi, Karanfil Sk., Karanfil Dönüşü Sk., Kiraz Sk. Geçidi, Kiraz Sk., Ay Sk.	50	15 Eylül Cd.15 Eylül Cd.6-7-8- 9-10-11-12-13- 14-15-16-19-20- 23.Sk	Mihatpaşa Cd., Mihat Paşa Cd. Orta Arası, Mevlana Cd. 1. Sk., Mevlana Cd. 1/1. Sk., Mevlana Cd. 1/2.Sk., Mevlana Cd. Mevlana Cd. 2-3-4-5- 6-7-8-9-10-12-13-14-15-17-19- 20-21-22-23-27.Sk.-27.Sk. 1. 2-3- Ar.-28-29-1-29-30-31-32-35-34- 36-36/1-37-37/1-38-39-40-42-44- 46-50.Hulusi Zafri Cd. Hulusi Zafri Cd. 3. 6-9. Sk	Cumhuriyet Cd., Cumhuriyet Cd. 1. Ana, Cumhuriyet Cd. 2. Ana, Cumhuriyet Cd. 3. Ana, Cumhuriyet Cd. 4. Ana, Zafer Sk.,	Seydi Cd., Halli Cd. Geçidi, Selamet Cd., Halk Cd., Nejat Sk., Şeref Cd., Şeref Cd. 5. Geçidi, Şeref Cd. 2. Geçidi, Letafet Sk. 1. Geçidi, Şeref Sk. 2. Geçidi, Hayat Cd., Hayat Cd. 1. Geçidi, Hayat Cd. Arası,	Hayret Sk., Hayret Sk. Geçidi, Hayret Sk. Arası, Şükran Sk., Şükran Sk. Arası, Garip Sk. Arası, Letafet Sk.,	Ayvalık Cd. Ayvalık Cd. 2. Sk.	Haclar Sk. Gülbahar Sk.				99	Belediye Sk., Çarşı Cd., Hükümet Cd., Meydan Cd., Mektep Sk., Hükümet Cd. Arka Sk., Çarşı Cd. Geçidi, Belediye Sk. Geçidi, Bayır Sk. Kuyusu Arası, Bakkal Sk., Medvenli Sk., Amal Sk., Tekkaya Sk., Tekkaya Sk. Geçidi/Üstüyükler Cd. Üçkuyular Cd. 1. Sk. Çınarlı Çeşme Cd. Çınarlı Çeşme Cd. 1-2-3-4-6. Sk. Kırmızı kaya Cd. Kırmızı Kaya Cd. 1-2-7. Sk	27
<b>Ayvalık Merkez</b>	Menekşe Sk. Mine Sk. Sandıya Sk. Sandıya Ar. Zambak Sk. Şehbuz Sk. Gelen Çeğiği Sk. Yucunm Sk. Kadife Sk. 1. Beğutay Sk., Beğutay Sk. Mirmosa Sk. Mirmosa Sk. Ar. 2. Papaya Sk. Fulya Sk. 1. Papaya Sk. Kaktüs Sk. Cambilyer Sk. Kenar Sk., Çayır Sk., Şafak Sk., Sığıntı Sk., Ar. Sk., Bayır Sk. Selvi Sk.	Bahar Sk., Güneş Ar. Güneş Sk. Ay Sk. Ay Sk. Geç.	32	13 Nisan Cd. 13 Nisan Cd. Ar- Çk., 13 Nisan Cd. 1-1. Sk. Geç-2-3- 4-5-6-8. Sk. 1. Çe-6. Sk. 2. Çe- 7-8-8. Sk. Çe-9- 9. Sk. 1. Çk-9. Sk. 2. Çk-10-11- 12-12. Sk. Çe- 13-14-15-19-20- 21-22. Sk.	Farklı Sayılar Cd., İnönü Cd., Barbaros Cd. Barbaros Cd. 1-2-3-4-5-6- 7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19- 20-21-22-23-24-25. Sk. Barbaros Cd. 1-2. Ar. Barbaros Cd. Çk. Talapaşa Cd. 1. Ar. Atatürk Biv. Atatürk Biv. 1- 2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14- 14-15-16-17. Sk., Orhangazi Cd., Çakabey Cd., Ertaşpaşazı Cd., Kaymakam Ibrahim Etembey Cd. 7. Sk. 7. Sk. Çe- Mühip Özyiğit Cd., Mühip Özyiğit Cd. 1-2-3-4-5-5.Sk., Mühip Özyiğit Cd. Çk. Mühip Özyiğit Cd. Çe. Ahmet Tamer Keleşli Cd., Dalkaran Mehmet Ağa Cd. 2. Sk., Talapaşa Cd., Dalkaran Mehmet Ağa Cd. Dalkaran Mehmet Ağa Cd. 19. Sk., Mansel Fevzi Çakmak Cd., Mansel Fevzi Çakmak Cd. 1-2-3-4-5-6-7- 8-8.Sk. 1. Ar-9-9. Sk. 1. Ar-10-11- 11. Sk. Ar-12. Sk.	Bk. Kurşun Cd., Safa Cd., Cumhuriyet Cd. Cumhuriyet Cd. 1-2- 3-4-5-6-7-8-9- 10-11-12-13-14- 15-16-17-18-19- 20-21.Sk., Damlıpınar Cd. Damlıpınar Cd. 1-2- 3-4. Sk. Zafer Sk. Falih Cd.	Seydi Sk., Hayat Sk., Gayret Sk., Fevzi Sk., Mesudet Sk.	1. Fethiye Cd. 1. Fethiye Cd. 1. 2. Sk. 2. Fethiye Cd. 15-16-17-18-19- Sk. 3. Fethiye Cd. 3. Fethiye 1-2-3- 4-5-6-7-8-20- 21-22-23-24-25- 26-27-28. Sk. 2. Fethiye Cd. 2. Fethiye Cd. 5.5. Sk. Ar-6-7-8.5.Sk. Ar-9-12. Sk., Ekemil Cd., Nurettin Sk., Ayvalık-İzmir Aşfağı	Gülşahar Sk.	4. Yol Arası	Fotoğraflar Ar. Demirler Sk. Nalbantlar Sk.	1-2-3-4-5-6-7-8- 9-10-11-12-13- 14-15-16-17-18- 19-20-21-22-23- 24. Sk.	216	Mandıya Çarşısı Cd. Cami Sk., Cami Cd. Cami Cd. 1- 1. Sk. Ar-2-2. Sk. Ar-3-3. Sk. Ar-4-4. Sk. Çk. Meydan Cd., Meydan Cd. 1-2-2. Sk. Ar-3-4. Sk.- 4. Sk. Ar. Değirmenler Cd., Değirmenler Cd. 1-2-3-4- 5-6-7-8. Sk., Boğaziçi Sk., Otlar Ar. Guzman Cd., Gümmek Cd., Gümmek Cd. 2. Sk., Mathas Sk., Karanfil Sk., Sahiböyük Sk., Hastane Çıkışı Yolu, Merkez Hastane Cd. Merkez Hastane Cd. 1-2-3-4- 4. Sk. 1. 2-3. Ar-5-6-7-8-9-9. Sk. Çe-10. Sk., Çiğir Mektep Sk., Çiğir Mektep Sk., Çiğir Fethiye Meydan Sk., Fethiye Meydan Sk. Ar. Parkın çeşme sk. Parkın çeşme ge. Fabrika Ar. Mektep Ar. Medvenli Sk., Damar Kuyu Sk., Medvenli Sk., Damar Kuyu Sk., Değirmenler Sk., Alibey Cami Cd., Eski Hamam Sk., Yeni Hamam Sk., Yeni Hamam Sk. 1. Ar-2. Ar-3. Ar. 13 Nisan Cd. 7. Kuyular Sk. 13 Nisan Cd. Çiğir Çeşme Çk. 13 Nisan Cd. Çiğir Çeşme Cd. 2. Değirmenler Cd. 2. Değirmenler Cd. 2-3-4-5-6-7. Sk., Çeşme Sk. Çiğir Kuyular Sk., Meydan Cd. Alt. Sk.	85	
<b>Yeni Gelişim Bölgesi</b>	Çalkıuşu Sk., Pelikan Sk., Kuğu Sk., Atmaca Sk., Flamingo Sk., Penguen Sk., Kırklık Sk., Bülbül Sk., Kanarya Sk., Kirlangaç Sk., Güvercin Sk., Bıldırcın Sk., Lalelik Sk., Serçe Kuşu Sk., Sahin Sk., Çulluk Sk., Keklik Sk., Karal Sk., Değirni Sk., Paçavası Sk., Öveçli Sk., Mavi Sk., Kömür Sk., Armutluk Cd., Armutluk Cd. 1- 2-3. Sk.		25	29 Mayıs Cd.29 Mayıs Cd.1-2. Sk.	Ali Sanatçı Cd., Şehit Fahri Cd., İzzet Aygünler Cd., İzzet Aygünler Cd. 1-2- 3-4-5-7-9-9.11-11-13. Sk., Ali Sanatçı Cd. 1-2-3-4-5-6.Sk., Zübeyde Hanım Cd. Zübeyde Hanım Cd. 1-2-3-4-5-6-7-8-8.Sk., Muammer Aksoy Cd. Muammer Aksoy Cd. 1-2-3-4-5-6-7-8-9-10- 11-12-13-14-15-16-17-18-19-20- 21.Sk., Şiir. Üstöğmen Komralp Cd. Şiir. Üstöğmen Komralp Cd. 3-6. Sk. Şiir. Ömür Kaban Cd., Albedi İpeki Cd.	Vatan Cd. Vatan Cd. 1-2-3-4-5-6-7-8- 9-10-11-12-13. Kuvayı Milliye Cd. Kuvayı Milliye Cd. 1- 2-3-4-5-6-7-8-9- 10-11-12.Sk., Onursal Cd. Onursal Cd. 1-2-3-4-4.Sk., Kurşun Sk., İnkılat Cd.	Bıyıklım Yığı					1. Cd. 2. Cd. 3. Cd., 4. Cd. 5. Cd. 6. Cd., 7. Cd. 1-2-3-4-5- 6-7-8-9-10-11- 12-13-14-15-16- 17-18. Sk.	118	Şehitler Cami Cd., Şehitler Cami 1-2-3-4. Sk., Cami Önü Sk., Cami Arkaşı Sk., Cami Arkaşı 1. Sk. 1. Ar., Cami Cd. 1. Sk., Santral Cd. 1. Sk., Vakıflar Yolu	12	
<b>Genel Toplam</b>	92	15	107	47	192	71	19	9	39	3	1	3	49	433	124	124

Ayvalık İlçesinde analizi yapılan kimlik bileşenleri bağlamında Tablo 2'de görülen cadde ve sokaklar, %65 oranında beşeri çevre özelliklerine göre adlandırılmıştır (Şekil 4.3) (Şekil 4.4).

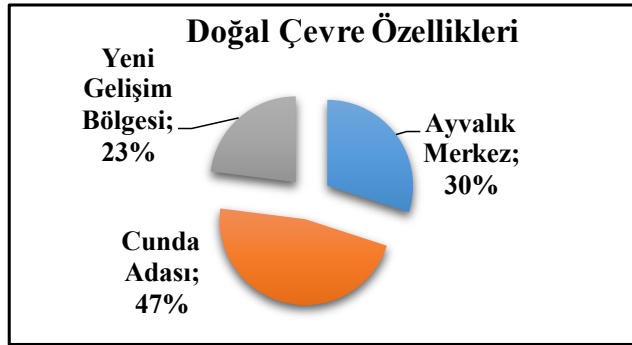


Şekil 4.3: Ayvalık İlçesi Kimlik Bileşenleri

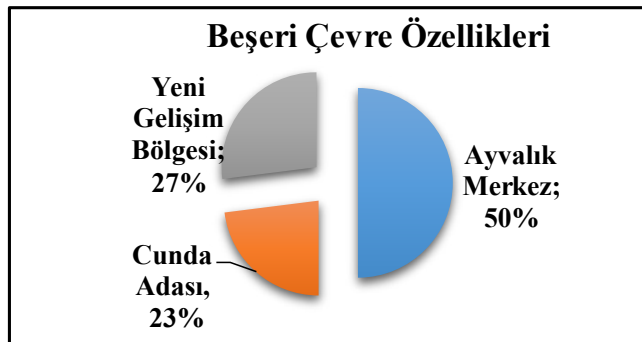


Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..4: Ayvalık Kenti kimlik bileşenleri

Kaynak: Ayvalık Belediyesinden alınan sayısal veriler ile Google Earth programından edinilen veriler kapsamında oluşturulmuştur (ARAZ, 2015).



5: Doğal Çevre Özelliklerinin üç bölgeye dağılımı



6: Beşeri çevre özelliklerinin üç bölgeye dağılımı

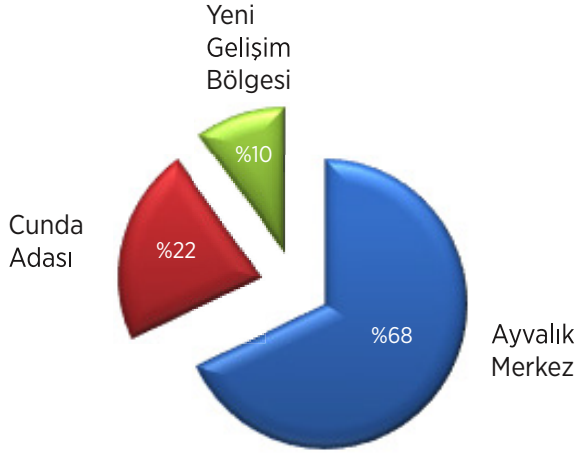
%65'lik beşeri çevre özelliklerinden adını alan cadde ve sokakların %50'si Ayvalık merkezde, %27'si Yeni gelişim bölgesinde ve %23'lük kısım ise Cunda Adasıdır (Şekil 4.6).

Ayvalık ilçesinin cadde ve sokak adlandırmalarında, tablo 2'de görüldüğü gibi, %16 oranında doğal çevre özelliklerinin, %47 oranı ile en fazla Cunda Adasında olduğu, %30 oranı ile Ayvalık Merkez ve %23'lük oran ile Yeni Gelişim Bölgesi izlemektedir. %16'lık doğal çevre özelliklerinden adını alan cadde ve sokakların, %86'sının da yerle özgü adlandırmalar olduğu görülmüştür (Şekil 4.5).

Ayvalık ilçesindeki cadde ve sokakların %29'u önemli ve tarihsel kişilere göre adlandırılırken, %44'lük oran ile Ayvalık merkezde yoğunlaşmaktadır. Ayvalık merkezden sonra bu türlü adlandırmaların %29 oranla Yeni Gelişim Bölgesinde kullanıldığı görülmekte olup; En az %8 oranla Cunda Adasında kullanıldığı tespit edilmektedir.

Cadde ve sokaklara adını veren önemli ve tarihsel kişilerin %22'sinin yerel kişilere ait olduğu, %78'inin ise ulusal öneme sahip kişiler olduğu çoğunlukla da Kurtuluş savaşı döneminde önemli başarılar kazanmış kişilerin olduğu tespit edilmiştir.

## Yapılaşmış Çevre Özellikleri



Şekil 4.7: Yapılaşmış çevre özelliklerinin üç bölgeye dağılımı

Ayvalık ilçesinde %19'luk oranla Adını Yapılaşmış Çevre Özelliklerinden alan cadde ve sokak adlandırılmalarının %68'sinin Ayvalık Merkezde yapıldığı görülmektedir. Ardından %22 ile Cunda Adası ve %10 ile Yeni Gelişim Bölgesi gelmektedir (Şekil 4.7).

### 4.3. Ayvalık'ta cadde ve sokakların adlandırma sorunları

Sokak isimlerinin dağılımı incelendiğinde çoğunlukla cadde ismi ile numara verildiği görülmektedir. Genellikle kesiştiği geniş caddenin adı verilerek sırasıyla sokaklara numaralar verilmektedir. Ancak Ayvalık merkezde bir bölgede isim ve numaranın yanı sıra parantez içerisinde başka bir numara daha verildiği de görülmektedir. Bu durum büyük bir karmaşaya yol açmaktadır. Örneğin; Birsokak "Atatürk Bulvarı"ve "3. Sokak" ismini almışken aynı zamanda yalnızca (4. Sokak) olarak da isim almaktadır.

Cadde isimleri ile birlikte numara verilmesi Ayvalık'ta sıklıkla kullanılmakta olup, yön bulmada daha yardımcı olacağı düşünülse de 150 Evler muhtarı ile yapılan görüşmede muhtar; "hem isim hem numara kullanımı adres karışıklıklarına yol açtığı bu nedenle de postaların kişilere ulaşamadığından bahsetmek"tedir. Muhtarlığın sınırları içerisindeki çoğu sokağın adını dahi bilmediğini, kesirli sayıların (İzzettin AygünerCd. 9/11 Sk. gibi) sokak isimleri olarak verilmesinden dolayı da çok sıkıntı yaşandığını belirtmektedir.





#### 4.4. Bulguların Değerlendirilmesi

Elde edilen bulgular ile yapılan analizde, Ayvalık ilçesinde genel olarak beşeri çevre özelliklerinden adını alan cadde ve sokak adlandırmasının yoğun olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Beşeri çevre özelliklerinden de Kurtuluş savaşı ve cumhuriyetle ilgili adlandırmaların ilçede yapılan cadde ve sokak adlandırmalarının yarısını oluşturmakta olup, beşeri çevre özellikleri içerisinde çok büyük orana sahiptir.

Kurtuluş savaşı ve Cumhuriyet ile ilgili kavramlardan adını alan cadde ve sokaklarda ise en fazla yüzdeyi önemli ve tarihsel kişiler almaktadır. Bu nedenlerin başında Ayvalık ilçesinde Kurtuluş savaşının ordu tarafından atılan ilk kurşunun olması ve Kuva-i milliye ruhu ile milli mücadelede aktif olarak savaşan bir ilçe olması gelmektedir. Bir diğer neden ise Cumhuriyetle birlikte yaşanan nüfus mübadelesinin ardından kentte yaşayan Rum nüfusunun yerine çevre ülkeler ve adalardan yerleştirilen Türklerin gelmesi ve gelen Türk vatandaşların geçmişlerini, yaşadıkları savaşları, kazanılan zaferleri unutmaması ve kentte var olan Rum izlerinin silinmesidir.

Kentteki önemli ve tarihsel kişilerin adlandırmasında düşük oranda yerel kişiler, çoğunlukla ulusal öneme sahip kişiler kullanılmıştır.

Doğal çevre özelliklerinden adını alan cadde ve sokaklar en fazla Cunda Adasında yer almaktadır. Zengin bir doğal çevreye sahip olan kentte çoğunlukla yerele özgü adlandırmalar kullanıldığı görülmüştür.

Kentte analizi yapılan kimlik bileşenlerinin cadde ve sokak adlandırmalarına pek fazla yansımadağı görülmektedir.

Ayvalık ilçesinin cadde ve sokak adlandırmalarının sorunlu olduğu tespit edilmiştir. Bu sorunların başında sokaklar adlandırılırken cadde ismi ile birlikte numara alması gelmektedir. Yönetmeliğe aykırı olan bu durum ayrıca birçok karışıklığa neden olmaktadır. Ayrıca sokak adlarında kimlik karmaşasının yaşanmasına ve ruhunu kaybetmesine neden olmaktadır.

Bir diğer sorun ise aynı ada sahip birden fazla cadde ve sokağın bulunmasıdır. İlçe genelinde %7'lik bir orana sahip olan cadde ve sokakların da yönetmeliğe aykırı olduğu ve karışıklığa neden olduğu görülmektedir.

## 5. Sonuç

Sokaklar kent kimliğinin önemli bir ögesi olduğundan sokaklara yapılan her türlü müdahale kent kimliğini etkilemektedir. Bu müdahale türlerinden biri de adlandırmalardır. Bir kenti tanımak için kullanılacak en etkili yöntem adlandırmalara bakmaktır. Adlandırmalara bakarak o kentin geçmişte yaşadığı önemli kırılma noktalarını, günümüzdeki politikalarını, kent belleğinde kalan önemli gelişmeleri, kentin kimliğine katkıda bulunan kimlik öğelerini öğrenmemize yardımcı olur.

Ancak kentlerde cadde ve sokaklara isim vermek yerine numaralandırma eğilimi bulunmaktadır. İsim kullanmak yerine numaralandırma yapılması sokak isimlerinde olagelen özgünlüğü ve olması gereken sürekliliği ortadan kaldırmakla birlikte kentin geçmişini de yok etmektedir. Cadde ve sokak adlandırmalarında kullanılan kimlik ve anlam yüklü adlandırmaların kentsel yaşam ve mekanda ait olma ve süreklilik duygularını güçlendirici yönde etkileri vardır. Bu etkiler kentle kurulan ilişkinin güçlenmesine ve kentleşme olgusunun gelişimine de katkıda bulunmaktadır. Bir yerin kendisini bir yere ait olarak görmesi ve bu ait olmadaki süreklilik kimlik ve bellek oluşumunun temelini oluşturmaktadır.

Ayvalık kent bütününde analizi yapılan kimlik bileşenlerinin cadde ve sokak adlandırmalarına yansımadağı görülmüştür. Özellikle doğal çevre özelliklerinden ve yapılaşmış çevre özelliklerinden referans alan adlandırmalar ilçede zayıf kalmıştır. Tarihsel önemi olan kişiler ve kavramlar ile numaralandırmanın sıkça kullanılması diğer özelliklerin kentte silik kalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle Ayvalık'ın cadde ve sokak

adlandırmalarına bakıldığında kente dair fazla bir şey anlatmamaktadır. Yapılacak çalışmalarda kentin tüm özelliklerinden, kimlik ve bileşenlerinden referans alan adlandırmaların yapılması, kentin algılanmasında ve kent kimliği ile toplumsal belleğin oluşturulmasına yardımcı olacaktır.

Kentteki cadde ve sokak adlandırmalarının halkı bilgilendirecek, kente kimlik kazandıracak ve toplumsal bellek yaratacak şekilde düzenlenmesi ile, kuşaklar arası iletişim ve anlaşmanın sağlanmasına, kent belleğinin korunmasına, zengin kimlik bileşenlerine sahip olan kentin tüm özelliklerinin vurgulanmasına ve bu öğelerin kalıcılığının sağlanmasına yardımcı olacaktır. Ayrıca kentte yaşayanların o kente aidiyetlerinin de artması sağlanacaktır.

## Not

Bu makale, Selime Araz tarafından Doç. Dr. Hatice Ayataç yürütücülüğünde İTÜ FBE Şehir Planlama Yüksek Lisans programında, "Cadde ve Sokak adlandırmalarının (Kentsel Toponimi) Kentsel Kimlik ve Toplumsal Bellek Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi; Ayvalık ve Cunda Örneği", başlık ve içerikli tez çalışmasının bulgularına dayanılarak hazırlanmıştır.

## Anma

Ülkemizde 15 Temmuz 2016 gününde yaşanan kalkışma sonrasında İstanbul Boğaziçi köprüsünün adının "15 Temmuz Şehitler Köprüsü" ve Ankara Kızılay meydanının adının "15 Temmuz Kızılay Milli İrade Meydanı" olarak değişmesi ve birçok sokağa tüm şehitlerin adlarının verilmesi önerisi ile toplumsal belleğin oluşturulmasına ve sürdürülmesine katkı sağlanmıştır. Bu kapsamda bu bildiri 15 Temmuz 2016 Şehitlerine ve gazilerine ithaf edilmektedir.

Piri Reis'in 1513 yılında yazdığı "Kitab-ı Bahriye" sinde yöre adalarından Yunt Adaları olarak bahsetmektedir. Piri Reis adaların üzerinde başıboş gezen eşek, at ve kısraklardan esinlenerek bölgedeki adalara Yunt Adaları ismini vermiş olduğu tahmin edilmektedir. 1862 yılında Yunda belediye olur. Osmanlı ile Rum halk anlaşarak belediyeyi kurarlar. Ada belediyesi için kazdırılan ilk Mührün ortasında ise Osmanlıca olarak "Daire-i Belediye Cezire-i Yunda" yazmaktadır. Daha sonraları mührün ortasındaki Osmanlıca yazının yanlış okunması sonucu "Cunda" sözcüğü ortaya çıkmıştır. 1922 yılındaki mübadele ile adadan ayrılan Rumlarla yapılan görüşmelerde hiçbiri adanın adını "Cunda" olarak bilmemektedir. Ada hakkında kitap yazan Rum yazarlarda, Türklerin adaya Yunt Adası dediklerini yazarlar.

Erken dönem şehirlerinde sokaklar gerekli olan yer ve zaman göre yapılmıştır. Dolayısıyla haritadaki yol dokusunda kaotik ve ölçek farklılığı görülmektedir. Yollar arazi topoğrafyasına uyumludur yanı sıra sokaklar arasındaki düzen ve hiyerarşi okunabilir değildir. Bu şekildeki sokakların oluşturduğu doku organik doku olarak adlandırılır.

Izgara plan; birbirleriyle dik açı yaparak kesişen doğrusal caddelerden ya da kare veya dikdörtgen yapı adalarından oluşan kent planı. Mezopotamya'da da bazı örnekler bulunduğu bilinmekle birlikte, ilk gelişkin izgara plan örneklerine Antik Yunan kentlerinde görülmektedir. *The Language of Maps* by Philip J. Gersmehl. Published by the National Council for Geographic Education, 1991. pp196.

## KAYNAKÇA

- Aliğaoğlu, A., Uzun, A. (2011). Şehirsel Toponimi (Hodonimi): Türkiye İçin Bir Tipoloji Denemesi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*.
- Aliğaoğlu, A., Yiğit, Y., (2013), Balıkesir'de Şehirsel Toponimi: Cadde Adları, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Cilt 1, Sayı 30. S.311- 330.
- Azaryahu, M, (2011), *The Critical Turn and Beyond: The Case of Commemorative Street Naming*, ACME, An International E-Journal for Critical Geographies, 10(1), 28-33.
- Çelik, Z. (2007). İstanbul: Bir Tema Parkı Olarak Kentsel Koruma, *Şehirler ve Sokaklar*, Kitap yayınevi, sayfa: 97-112, İstanbul.
- Erim, E. (2013). Beşiktaş Belediyesi B+ dergisi Kış 13/23 sayısı "Sokaktaki Tarih; Sanatın İzi Beşiktaş Sokaklarında." sy: 32
- Jacobs, J. (1961). *The Death and Life Of Great American Cities*, Modern Library Edition, US.
- Jacobs, A. (1995). *Great Streets*. MIT Press.
- Lynch, Kevin (1960). *The Image of the City*. Cambridge MA: MIT Press.
- Suher, H., Ocakçı, M., Karabay (Ayataç) H. (1996). İstanbul Metropolit Kent Planlama Sürecinde Kent Kimliği ve Kent İmgesi. İstanbul 2020 Metropolün Geleceğine Yönelik Öneriler Sempozyumu İTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Nisan 1996.
- Şahin, G., (2010), Türkiye'de Yapılmış Toponimi Çalışmaları, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 4, yıl 3. S. 134- 156
- Tuan, Y. F. (2005) *Mekân ve Yer: Humanist Perspektif*, 20. Yüzyılda Amerikan Coğrafyasının Gelişimi, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Url-1: <<http://onturk.org/2011/04/21/turk-yer-adlari-sempozyumu-bildirileri-1984/>> erişim tarihi:10.03.2015
- Url-2: <<http://www.nlc.org/build-skills-and-networks/resources/cities-101/city-factoids/most-common-us-street-names>> erişim tarihi: 10.03.2015
- Url-3: <http://www.nvi.gov.tr/Files/File/Istatistikler/UAVT/pdf/CSBM%20%C4%B0S%C4%B0MLER%C4%B0.pdf>> erişim tarihi: 14.04.2015
- Url-4: <[http://www.ayvalik.gov.tr/?islem=paket/sayfaP/sayfa\\_detay.php&sayfa\\_id=456](http://www.ayvalik.gov.tr/?islem=paket/sayfaP/sayfa_detay.php&sayfa_id=456)> erişim tarihi: 20.09.2015
- Url-5 <<http://birgunbiryerde.blogspot.com.tr/2013/01/clgn-ispanya-gelenegi-domates-savas.html>> erişim tarihi: 10.03.2015



MEKANSAL ÖLÇEKLER  
BAĞLAMINDA KENTSEL YÖNETİŞİM:  
KAMU YÖNETİMİ  
PERSPEKTİFİ

*Prof. Dr. Mustafa ÖKMEN*  
*Doç. Dr. Uluç ÇAĞATAY*

## ÖZET

Küreselleşme-yerelleşme dinamiklerinin önemli bir parametresi olan kentlerin niteliğinde ve işlevlerinde ortaya çıkan değişimler, kent yönetimlerinin, demokratik bir yönetim birimi ve etkin, verimli birer hizmet sunma birimi olması bağlamında, kamu hizmeti sunmadan işletme niteliğine, örgüt ve yönetim anlayışından demokratikleşmeye, etkin ve verimli hizmet sunma ilkelerinden modern yönetim tekniklerine, alternatif hizmet sunma yöntemlerinden sosyal sorumluluk ve etik anlayışına kadar, yerel yönetimlerin yapısal ve işlevsel yönünü belirleyen birçok alanda kendini göstermektedir. Bu anlamda yerel yönetimler ve kentler, yaşanan süreçte özellikle küreselleşme ile gelen yerelleşme ile ilgili olarak en çok etkilenen, değişen mekanlar olarak ortaya çıkmakta ve bu anlamda demokratikleşme eğilimleri, etkin ve verimli hizmet sunma merkezli olarak bu sürece katkıda bulunmaktadır.

Küreselleşmeyi kültürel süreçlerin karışımı, etkileşimi olarak ele alanlarla, modernliğin bir sonucu ve geç modernlik olarak algılayanlar arasındaki gerilim bugün, sanayi toplumundan sanayi ötesi ya da bilgi toplumuna doğru giden bir tartışmaya kaynaklık etmektedir. Giderek yoğunlaşan ve karmaşıklaşan bu tartışmalar içinde kent olgusu da yerini almaktadır. Bu süreçte kentler dünya kültürlerinin karşılaştığı mekanlar olarak öne çıkarken, kentler ve küresel süreç arasındaki etkileşimin sosyo-kültürel, ekonomik boyutlardaki analizi için yeni perspektifler gerekli hale gelmektedir.

Bu çalışmada, küresel, ulusal ve yerel perspektiflerin yoğunlaştığı mekanlar olarak kentlerin etkin, verimli, katılımcı ve sürdürülebilir yönetimini olanaklı kılacak bir model olarak "kentsel yönetim" modeli ve önerileri irdelenmektedir. "Kentlerin uluslararasılaşması" ve "global kent" tartışmaları çerçevesinde, küresel, ulusal ve yerel etkenlerin kesişim noktası olarak kentlerin sürdürülebilir yönetimine ilişkin projeksiyonlar analiz edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Küreselleşme, Yerelleşme, Yönetişim, Kentsel Yönetişim, Küresel Kent,

## URBAN GOVERNANCE IN THE CONTEXT OF SPATIAL SCALES: THE PERSPECTIVE OF PUBLIC ADMINISTRATION

### ABSTRACT

The changes emerged in the functions and the qualities of cities that are prominent parameters in the dynamics of the globalization and localization manifest themselves in many areas that determine the structural and functional aspects of local administration such as being an efficient and productive service and democratic administration unit, from the quality of management to the public services, from the conception of organization and administration to democratization, from effective and efficient service service delivery to modern administration techniques, from alternative ways of providing services to social responsibilities and ethics. In this sense, with the process of localization as a result of the globalization, cities and local administrations emerge as the spatial spaces most affected and changed, and contribute to the democratization and efficient and effective service delivery.

Today, the tension between those who perceive globalization as a consequence and late modernity and those who perceive it as the combination and interaction of cultural processes constitute a basis for the discussion from industrial society to post-industrial or information society. In this process cities come to the fore where cultures encounter and the new perspectives are required for the analysis of the socio-cultural and economic dimension of the interaction between cities and global process.

In this study, the model and suggestions of urban governance will be analyzed in relation to its enabling capacity of providing effective, efficient, participatory and sustainable administration. In the framework of the discussions of the internationalization of the cities and global city, projections regarding the sustainable administration of the cities as the intersection of global, national and local factors will be examined.

**Key Words:** Globalization, Localization, Governance, Urban Governance, Global City

# GİRİŞ



Merkeziyetçi sanayi toplumundan adem-i merkeziyetçi bilgi toplumuna doğru yaşanan gelişmeler, kent yönetimleri ve kent yapılarını doğrudan ve etkin bir biçimde etkilemektedir. Küreselleşmeyle gelen yerelliğe koşut olarak gittikçe hızlanan kentleşme olgusu, günümüzde, kent yönetimlerini giderek büyüyen sorunlar yumağı ile karşı karşıya bırakmaktadır. Bu yönetimler, bir yandan mevcut hizmetleri daha iyi ve yaygın olarak sunmak zorunda kalırken, diğer yandan da yeni ve farklı kentsel hizmetlere olan talebi ve ihtiyacı karşılamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, kent yönetimlerinin örgüt yapısı ve yönetim olgusu, yerel demokrasi anlayışı ve buna ilişkin yapılanmalara paralel olarak her geçen gün daha bir önem kazanmaktadır.

Dünya ekonomisi ve kültürüne eklenme biçimi bağlamında kentlerin belirginleşen işlevleri, kentte oluşan yapısal-işlevsel değişiklikleri de yönlendirmektedir. Dünya kenti ya da küresel kent kavramı çerçevesinde bugün, kentsel sistemlerin örgütlenme ve yönetim biçimlerinin, küreselleşme-yerelleşme dinamikleri, ekonomik, sosyal ve siyasi-idari göstergelerle olan yakın ilgisinin anlaşılmasıyla birlikte kentler, ulusal ve uluslar arası alanda, çabaların yoğunlaştığı temel mekanlar olarak görülmektedir.

Kent mekanını, küresel, ulusal ve yerel çabaların yoğunlaştığı bir merkez haline getiren bütün bu süreçler, adı geçen parametrelerin ve aktörlerin yoğunlaştığı ortak payda olarak kentlerin sürdürülebilir yönetimini olanaklı kılacak, etkinlik, verimlilik, katılım vb. standartları yapılabilir ve sürdürülebilir hale getirecek bazı model ve konseptlerin geliştirilmesi konusunda bir konsensus oluşturmaktadır. Küresel, ulusal ve yerel aktörleri dengeli ve sürdürülebilir bir şekilde bir araya getirebilecek bir konsept olarak, Kentsel Yönetişim yaklaşımı bu süreçte giderek ön plana çıkmakta ve kabul görmektedir.



## 1. Küreselleşme- Yerelleşme Dikotomisi, Yönetim ve Yönetişim

### 1.1 Küreselleşmeyle Yükselen Yerellik ve Yerel Yönetimler

Geçtiğimiz yüzyılın sonundan bu yana bütün dünyada yaşanmakta olan hızlı değişim ve bu bağlamda ortaya çıkan sorunlara uluslar arası düzeyde çözüm arayışları vb. gelişmeler, dünyada bir küreselleşme sürecini öne çıkarırken, diğer yandan ulaşım-iletişim alanındaki baş döndürücü sıçrama ve bilginin hızla yayılması olgusu, yönetimde merkeziyetçi yapılardan uzaklaşmayı ve yerelleşme dinamiklerini realize etmektedir.

Görünürde birbiri ile çelişir görünen bu iki yönlü değişim süreci bağlamında küreselleşme eğilimi, geleneksel yönetim anlayışlarını, uluslar arası yapılanmaları ve bunların işleyişlerini hızlı bir biçimde dönüştürmektedir; buna karşılık, yerelleşme süreci ise küreselleşme eğiliminin kendi bünyesinde taşıdığı tekdüze ve merkeziyetçi anlayışları yeniden üreterek ve birbirine eklemleyerek daha insani ve yaşanabilir bir dünyanın oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır (Ökmen, 2005, s.539).

Küreselleşme, bölgeselleşme ve yerelleşme dinamiklerinin ve bu bağlamda ortaya çıkan fırsatlar ve tehditlerin çevrelediği bir dünyada yaşıyoruz. Geleneksel yönetim anlayışından daha katılımcı bir yönetime doğru evrilen kamu yönetimi ile işletme yönetimlerinin giderek birbirine yakınlaştığı bu süreçte, küresel olanın karşısında yerel değerlerin, çabaların önem kazandığı ve öne çıktığı görülüyor. Dünyadaki bu hızlı değişim ve gelişme, yaşanan hızlı kentleşme, toplumlardaki mevcut bütün anlayışları, kurumsal yapıları ve ilişkileri derinden etkilemekte, sanayi toplumlarından çok farklı anlayış ve değerleri ön plana çıkarmaktadır.

Demokrasi, yerellik, özgürlük, katılım ve çevre sorunlarına uluslar üstü düzeyde çözüm arayışları bu değerlerin başında gelmektedir. Bir yandan transnasyonel nitelikte yapılanmalar sürerken diğer yandan küreselleşen bir dünyada yerelliğin hiçbir zaman önemini yitirmediği, tam tersine ağırlığını artırdığı ve bu iki gelişme eğiliminin birbirlerini tamamladığı yönündeki düşünceler yaygınlaşmaktadır. Bu süreçler devam ederken, olmazsa olmaz nitelikte bazı kavram ve değerler ön plana çıkmakta ve son tahlilde, kamu yönetiminin yapılanması, merkez-yerel ilişkileri, demokrasi pratikleri ve kent yönetimleri başta olmak üzere pek çok konu bu süreçten etkilenmektedir (Ökmen, 2008, s. 5).

## 1.2 Yönetimden Yönetişime Geçişin Temel Nitelikleri

Küreselleşme ve beraberinde gelen bölgeselleşme, yerelleşme eğilimlerinin yönlendirdiği süreçler içinde diğer faktörlerle birlikte yönetim anlayışları ve yapıları da önemli dönüşümleri yaşamaktadır. Yöneten-yönetilen arasındaki değişen ilişkilerin yeniden tanımlanmasını gerekli kılan bu süreçte, bir taraftan sorumluluk, katılım, saydamlık gibi ilkeler yönetim ve kamu yönetimi yaklaşımlarında öne çıkarken, diğer taraftan ise, etkin ve verimli hizmet sunan birimler ve demokratik yönetim birimi olma gibi iki boyutu bulunan yerel yönetimler hızla önem kazanmaktadır.

Buna paralel olarak, sözü edilen olguların birbirleriyle uyum içinde yer alabileceği kavramsal çerçevenin ise yönetişim kavramıyla hayata geçirilebileceği konusu gündeme gelmektedir. Bu anlamda yönetimlerin giriştiği yönetişim çabaları gerek yerel, bölgesel, ulusal, gerekse uluslar arası alanda destek görmektedir. Yönetişim çabalarının başlıca özelliklerini ise değişimi hızlandırıcı olma, piyasa tabanlılık, müşteri odaklı olma gibi niteliklerin yanında, yerinden yönetimin öne çıkması oluşturmaktadır.

Yeni yönetim anlayışı ve bu bağlamda ortaya konan yaklaşımlar çerçevesinde önemli bir yere sahip bulunan yönetişim kavramı, devlet merkezli yönetim yerine toplum merkezli ve yapabilir kılma stratejisini esas almaktadır. Yönetişim, kamu-özel ve sivil toplum işbirliğinde yönetime katılmak anlamında, ideolojik temelleri aynı, ancak katılımın mekansal boyutlarına göre, yerel, ulusal ve küresel alanda gerçekleşmektedir. Yeni Kamu Yönetimi Yaklaşımının önemli bir yönünü oluşturan yönetişim, verimliliği azalan klasik yönetim yapılarının tek başlarına hareket etmeleri yerine, birlikte düzenleme, birlikte yönetim, birlikte üretim ve kamu-özel işbirliğini (ortaklığını) içermektedir.

Bu anlamda yönetişim (yönetilebilirlik), kavram olarak karmaşayı, tek yönlü nedensellik ilişkilerini değil, çok yönlü etkileşimleri ifade etmektedir. Buna göre yönetişimin, toplumdaki kamu ve özel kurumların, bireylerin ve sivil toplum örgütlerinin yönetime

ilişkin toplam tutum ve davranışlar biçiminde tanımlanması mümkün gözükmemektedir. Burada, merkezi yönetim ve yerel yönetim kuruluşlarından başka, sivil toplum örgütleri ve kar amacı gütmeyen kuruluşları kapsayan geniş bir aktörler yelpazesinin varlığı ve bunların yönetim sistemine dahil edilmesi söz konusu olmaktadır. Yönetişim, toplumu yönlendirmek ve yönetmek konusunda sorumluluk dengesinin devletten sivil topluma doğru kaymakta olduğuna işaret etmektedir (Ökmen ve Parlak, 2015, s.2). Bu bağlamda, ortak bir amacı gerçekleştirmek için tek öznel, merkezi, hiyerarşik bir iş bölümüne dayalı olarak üretim yapan, bunun gerçekleşmesi için kaynakları kendiliğinden kullanan yönetimden, “ağ” ilişkileri içinde yapılanmış, çok aktörlü, adem-i merkezîyetçi, kendisi yapmaktan ziyade toplumdaki diğer aktörleri yetkilendiren ve yapabilir kılan, yönlendiren ve kaynakların yönlendirilmesini kolaylaştıran “yönetişim” modeline geçildiği ifade edilmektedir (Tekeli, 1999, s.248).

Bu anlamda yönetişim, kavram olarak karmaşayı, tek yönlü nedensellik ilişkilerini değil, çok yönlü etkileşimleri ifade etmektedir. Buna göre yönetişimin, toplumdaki kamu ve özel kurumların, bireylerin ve sivil toplum örgütlerinin yönetime ilişkin toplam tutum ve davranışlar biçiminde tanımlanması mümkün gözükmemektedir (Şaylan, 1996, s.15). Bahsedilenlerin ışığında, saydamlık, hesap sorma, katılım, yönetim katmanları arasındaki uyum, yerindelik ve hukukun üstünlüğü yönetişim kavramının temel özellikleri ve ölçütleri olarak kabul edilebilir (IULA-EMME, 2002, s.20).

Yönetişimin ilk özelliği şeffaf bir karar alma sürecini ifade eden saydamlıktır. Paydaş olmanın doğal sonucu, alınan kararların içeriği kadar uygulanmasından da sorumlu olmaktır. Bu sorumluluk, kararların alınması ve uygulanmasında paydaşların birbirlerinden hesap sorabilmelerini gerektirir. Bu bağlamda yönetişimin diğer özelliği olan hesap sorma, kararların uygulanmasını ve neticesinin değerlendirilmesini, sonuca göre kararların yeniden ele alınmasını, değiştirilmesini ve yeni düzenlemelere gidilmesini bünyesinde barındırır. Kararların alınmasına katılım yönetişimin bir diğer özelliğidir. Burada katılımdan kasıt, sadece kararların alınmasında etkili olmak değil, aynı zamanda kararların içeriğine ortak veya taraf olmaktır. Siyasi veya

yönetimsel kararlar bir çok siyasi organı veya yönetimsel birimi ilgilendiren ve içeren bir genelliktir. Bu yüzden yönetim, merkezi ve yerel yönetim kurum ve otoritelerinin uyumunu ve etkin bir şekilde bir arada çalışmalarını gerektirecektir.

Yönetim, toplumu yönlendirmek-yönetmek konusunda sorumluluk dengesinin devletten sivil topluma doğru kaymakta olduğuna işaret etmektedir. Bu kavram, özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde uluslar arası mali ve teknik örgütlerin öncülüğünde gelişmekte olan ülkeler için geliştirilen bir reform stratejisine dönüşmüştür. (Eryılmaz, 2001, s.29).Yeni kamu yönetimi yaklaşımı bugün reform niteliğini de aşarak yönetimsel bağlamda bir devrim çerçevesi oluşturarak yeni paradigmalarda yönünde küresel bir ajanda oluşturmaya aday görünmektedir. Getirilen eleştirilerin ötesinde, Yeni Kamu Yönetiminde factoolararak, dünya çapında yönetimsel reformun altın standardı olmuştur.(KapucuveKöseçik, 2003, s.218).

## 2.Yönetim Kavramının Boyutları ve Mekansal Ölçeklerde Uygulamalar

Yönetim kavramının sistemsal, siyasi ve yönetimsel olmak üzere üç boyuttan söz etmek mümkündür. Yönetim kavramı sistemsal boyutuyla, resmi ve hukuksal süreçler sonrasında oluşan hükümetten çok daha geniş bir yapıyı öngörmektedir. Sisteme, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör gibi aktörleri de dahil etmekte ve devlette toplanan güç ve yetkinin söz konusu yeni aktörlere dağıtımını benimsemektedir. Siyasi boyutuyla yönetim, yurttaşın mümkün olan her alanda ve biçimde yönetimsel ve siyasi karar alma süreçlerine katılımını ifade etmekte ve böylece devletin meşruiyetinin ve şeklen demokratik niteliğinin ötesinde bir anlayışı öngörmektedir.

Yönetimsel boyutuyla ise, etkin, bağımsız, saydam, hesap verebilir, dolayısıyla denetlenebilen bir kamu yönetimi mekanizması kastedilmektedir (Göymen, 2000, s.7). Bu bağlamda yönetim, kamu yönetimi, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını içine alan kompleks bir sistemi ve bunların kendi aralarındaki ilişkiler ağı ve karşılıklı etkileşimlerini ifade etmekte kullanılmaktadır.

## 2.1 Küresel ve Ulusal Düzeylerde Yönetim

Yönetim kavramı, uygulandığı mekansal ölçekler bağlamında değerlendirildiğinde, küresel yönetim, ulusal yönetim ve yerel yönetim olmak üzere üç başlıkta ele alınabilir. 1990'lı yıllarla birlikte küresel sorunlara küresel çözümler arama çabaları yoğunlaşmış, dünya toplumları ve devletleri daha fazla bir araya gelerek küresel tanışıklığın ve işbirliğinin temellerini atmış, bugünkü küresel yönetimin yapı taşlarını oluşturmuş ve bütün devletler için küresel aktörlerin dahil olduğu bir ortaklaşmacı yönetim anlayışına kavuşmuşlardır.

Başka bir deyişle, küresel yönetim, küresel sorunlar için politik ya da demokratik düzenleme aracı olarak kabul edilmektedir. Bu araçla devletlerin, insan hakları, çevre, barınma, işsizlik gibi konularda "ortak sahiplenme" anlayışını benimsemesi ve evrensel insanlık beklentilerinin gerçekleştirilmesine katkıda bulunabilmesi umut edilmektedir (Çukurçayır, 2003, s.264). Yönetim kavramının ulusal boyuttaki etkileri oldukça tartışmalıdır. Ulusal boyutta yönetime eleştirel gözle bakanlara göre, küresel yönetimle birlikte ulusal yönetim düzeylerinde küresel aktörlerin belirleyici olduğu bir evreye girilmiş ve devletin rolü sadece düzenlemeye indirgenmiştir. Buna göre, yönetim yaklaşımıyla "piyasa dostu" bir devlet oluşturulmaya çalışılmaktadır. Artık zengin ve yoksul ülkeler arasındaki ilişkileri açıklamakta kullanılan "bağımlılık" ve "emperyalizm" gibi kavramların yerine günümüzde "yapısal uyarlanma" kavramı kullanılmakta ve bu durum yönetim yaklaşımıyla farklı devletlere benimsetilmektedir.

Yönetim kavramının ulusal boyuttaki etkilerini olumlu değerlendiren görüşler de söz konusudur (Ökmen ve Parlak, 2015,s.37). Buna göre, yönetimin "devletin küçültülmesi" olarak algılanması yanlıştır ve tam tersine yönetim kavramı ulus devletin sorun çözme yeteneğini arttırmakta ve toplumsal işbirliğini harekete geçirerek ulus devlete çok önemli katkılar sağlamaktadır (Çukurçayır, 2003, s.268). Yerel yönetim ise, yönetim sürecinin yerel yönetimlerle karşılıklı etkileşim içinde gerçekleştirilmesini ifade etmekte ve bu kavram çerçevesinde yerel kamusal hizmetlerin sunumunda kamudan özele ve diğer sosyal oluşumlara yönelimine vurgu yapmaktadır.

## 2.2 Yönetişimin Yerel Gündemi ve Kentsel Yönetişim

Küresel düzeyde karşılıklı bağımlılığın hızla arttığı ve değişimin giderek ivme kazandığı günümüz koşullarında, kamu sektörü ve özel sektörünün yanında diğer aktörlerin faaliyetlerine uygun birer çerçeve ihtiyacı, devlet ve toplum arasında yeni interaktif ilişkileri gerekli kılmaktadır. Ulusal, bölgesel ve yerel düzeylerdeki birlikte düzenleme, birlikte yönlendirme, birlikte üretim, birlikte yönetimi ve kamu-özel sektör ortaklığını vurgulayan yeni deneyler gerekli hale gelmiştir. Bu bağlamda yönetim, toplumsal, siyasal ve yönetsel aktörlerin toplumlara yol göstermek, onları yönlendirmek, denetlemek ya da yönetmek için yapılmış amaçlı faaliyetler olarak tanımlanmaktadır (Göymen, 1999, s.74). Yeni yönetim anlayışı olarak ifade edilen yönetim kavramı, devlet merkezli yönetim yerine toplum merkezli ve yapabilir kılma stratejisini esas almaktadır. Yönetişim, kamu-özel ve sivil toplum işbirliğinde yönetime katılmak anlamında, ideolojik temelleri aynı ancak katılımın mekansal boyutlarına göre yerel, ulusal ve küresel alanda gerçekleşmektedir (Toprak, 2000, s.37-53).

Konunun bir de yerellik boyutu bulunmaktadır. Sivil toplum kuruluşları ve özel sektör yönetim kavramının önemli faktörleri olduğuna göre, yerel alan ulus devlet ve yönetim etkileşimi nasıl açıklanabilir sorusuna da yanıt aramak gerekmektedir. Genel kamu yönetimi için geçerli olan yönetim kavramı yanında, yerel yönetim alanında da ve özellikle daha fazla yönetimden söz edilebilir (Çukurçayır, 2002, s.96). Yerel yönetim ya da kentsel yönetim olarak da isimlendirilebilecek ve yerel yönetimleri- kent yönetimlerini yönetim sürecinin temel aktörlerinden biri olarak gören bu yaklaşım bugün, yerel demokrasi ve katılım pratikleri açısından giderek daha önemli hale gelmektedir.

Günümüzde hızlı kentleşme ve demokratikleşme eğilimleri, kenti siyasal erk paylaşımı için yapılan çalışmaların önemli odaklarından biri haline getirmiştir. Yerel düzeydeki karar alma süreçlerini ve bunları etkileyen faktörleri, ne kamu kurumları sınırları içine hapsedmek, ne de kendi başlarına birer olgu olarak ele almak mümkün görünmemektedir. Diğer bir deyişle, ülke düzeyindeki siyasal karar ve uygulamalarla, kentsel düzeydeki mal ve hizmetlerin, değerle-

rin paylaşılması anlamındaki kentsel siyaset (Keleş, 2000, s.101), hep iç içe olmuştur.

Bu çerçevede, küreselleşme sürecinin olumsuzluklarını absorbe edecek, ulusal düzeydeki ekonomik, sosyal ve kültürel değerlerin adil paylaşımına katkıda bulunacak ve yerel değerleri öne çıkaracak bir takım çalışmaların yapılması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu konuda, hem demokratik bir yerel yönetim birimi, hem de etkin ve verimli hizmet sunan birimler olarak belediyelere ve diğer yerinden yönetim kuruluşlarına önemli görevler düşmektedir. Ekonomik, sosyal, kültürel ve idari boyutlu bu çok yönlü gelişme bağlamında, başta yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları olmak üzere kentsel aktörlerin ve paydaşların görev ve sorumluluk alanları hızla genişliyor. Bunun ötesinde, kentsel ve bölgesel düzeyde optimal etkinliğin- verimliliğin sağlanması, merkez-yerel yönetim ilişkilerinde yerinden yönetim anlayışının ve katılımcılığın ağırlık kazanması vb. gelişmeler bu süreçte hızla öne çıkmaktadır. Yeni anlayışın en önemli özellikleri; sürdürülebilir, dengeli, insan odaklı, esnek, rekabetçi, katılımcı olması ve yerel aktörlerin çabalarını, yerel potansiyelleri ve dinamikleri, stratejik yaklaşımı, öğrenmeye dayalı uygulamaları içermesidir. Bu bakımdan, yerel/bölgesel dinamiklerin ve potansiyelin tespiti, bunların ulusal öncelikler ile uyumlu olarak yerinde ve katılımcı bir anlayışla, ortak akıl kullanılarak planlanması, esnek, aksiyona dayalı, rol paylaşımına açık ve insan odaklı programlar, gelişme politikaları ve rekabetçi projeler ile desteklenmesi aşamalarında yerelde teknik kapasitesi yüksek kurumlar gerekli olmaktadır. Bunu diğer bir ifade ile "yönetebilir kentsel aktörlerin etkinliği" olarak da adlandırabiliriz (Ökmen, 2008, s.5).

Kentlerin dünya ekonomisi ve kültürüne eklenme biçimi ve bu süreçte belirginleşen işlevleri, kentte oluşan yapısal değişiklikleri de etkilemektedir. Dünya kenti ya da küresel kent kavramı, bu bağlamda, modernizmi aşan değişimler çerçevesinde konuya getirilen yaklaşımlardan biri olarak önem taşımaktadır. Kentsel sistemlerin örgütlenme ve yönetim biçimlerinin, küreselleşme - yerelleşme dinamikleri, ekonomik, sosyal ve siyasi-idari göstergelerle olan yakın ilgisinin anlaşılmasıyla birlikte, bugün artık kentler, ulusal ve uluslar arası alanda, çabaların yoğunlaşması gereken asıl birimler olarak kabul görmektedir (Ökmen ve Parlak, 2008, s.251).

Ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal ve yönetsel parametreler çerçevesinde kent mekanını, küresel, ulusal ve yerel çabaların yoğunlaştığı bir merkez haline getiren bütün bu süreçler, özellikle yönetim fonksiyonuna ilişkin olarak bir takım sorunları, çözüm arayışlarını ve projeksiyonları gerekli kılmaktadır. Sözü edilen parametrelerin ve aktörlerin yoğunlaştığı ortak payda olarak kentlerin sürdürülebilir yönetimini olanaklı kılacak, etkinlik, verimlilik, katılım vb. standartları yapılabılır hale getirecek bazı model ve konseptlerin bu süreçte geliştirilmesi önemli bir ihtiyaç olarak görünmektedir. Kentsel yönetim yaklaşımı bu süreçte, küresel, ulusal ve yerel etkenleri dengeli ve sürdürülebilir bir şekilde bir araya getirebilecek bir konsept olarak önerilebilir.

### 2.3 Kentsel Ekosistem Yaklaşımı ve Paydaşların Yönetimi

Kentsel sistemlerin örgütlenme ve yönetim biçimlerinin, küreselleşme-yerelleşme dinamikleri, ekonomik, sosyal ve siyasi-idari göstergelerle olan yakın ilgisinin anlaşılmasıyla birlikte, bugün artık kentler, ulusal ve uluslararası alanda, çabaların yoğunlaşması gereken asıl birimler olarak kabul görmektedir. Kentsel sistemler yapıları itibariyle sorunların çözülmesine kolaylık sağlayan birtakım öğeleri içlerinde barındırmaktadır. Bu öğeleri, kentsel sistemlerdeki yoğunluk, karmaşık yapı ve yakınlık olarak nitelemek mümkündür. Küreselleşme süreci, bu yönetim ve hizmet sunma sorunlarının ötesinde bir çok sorunu da belirginleştirmiştir. Konut sıkıntısı, gecekondulaşma, yoksulluğun ve suç oranlarının artması, zengin ile fakir arasındaki uçurumun büyümesi, sağlık sorunları, altyapı yetersizliği, trafik, çevre kirliliği, yeşil alanların azalması, mevcut yapı stokunun eskimesi, yabancılaşma vb. sorunlar, dünyada bütün kentlerin karşılaştıkları ortak problemlerdir.

Kent yöneticileri bugün kent sözcüğünün ifade ettiği anlamı da aşan kapsamlı bir sistemi, bir mekandaki insan nüfusları, insan eliyle oluşmuş fiziksel oluşumlar (yapay çevre) ekonomik faaliyetler, sosyal ve kültürel yapılar ve onların yanında o mekanda mevcut diğer türler ve onları yönlendiren dinamiklerden oluşan bir ekosistemler bütünü yönetmektedirler. Farklı alt sistemlerden oluşan bu sistem, daha katılımcı, şeffaf ve gelişime açık bir yönetim anlayışını ve yapılanmasını zorunlu kılmaktadır.

Bu yaklaşım çerçevesinde paydaşlar arası işbirliği bir zorunluluk ve aynı zamanda bir fırsat olarak karşımıza çıkmaktadır. Küresel, bölgesel ve ulusal aktörlerle baş edebilmek ve var olabilmek açısından belirginleşen bu zorunluluk, kenti yerel- bölgesel kalkınmanın odağına yerleştirirken, onu bir marka olarak özgünleşmeye yöneltmektedir. Kentler ne olacağına karar vermeli ve o yönde adımlar atarak markalaşmaya yönelmelidir.

Bu ise ancak aynı yöne bakabilmeyi başarabilen paydaşlarla mümkün olabilir. Bu süreçte üniversite, belediye ve odaların aktif katılımı ve yönlendiriciliği oldukça önem taşımaktadır. Burada kalkınmanın ekonomik, sosyal, kültürel vb. geniş içeriğiyle ele alınması da önem taşıyor.

#### Yeni Bir Anlayış Yeni Bir Bilinç



#### Yeni Bir Davranış



**Kentsel Ekosistem Yaklaşımı**

Kentsel yönetim modeli bu yönüyle kentsel haklar (yerel haklar) kavramıyla da yakından ilgilidir. Yerel topluluk üyelerinin hakları ve ödevleri anlamında kentsel ya da yerel haklar, yalnız belgeler ve bildirgeler hazırlanmakla kalmayıp etkin ve verimli bir şekilde uygulanması gereken üçüncü kuşak dayanışma haklarındandır. Yurttaşları yerel yönetimin demokratik süreçlerine katmanın ve yerel hizmetlerde etkinlik sağlamanın önemli bir aracı olarak kentsel haklar, insan hakkı niteliği öne çıkarılarak geliştirilmek ve yaşama geçirilmek zorundadır. Modern anlamda kentliliğin de bir gereği olan bütün bu haklar cinsiyet, yaş, etnik köken, inanç, ekonomik veya siyasal konum, bedensel ya da zihinsel en gellilik ayırımı yapılmadan tüm yerel topluluk üyelerine aittir. Yurttaşlara, bireylere,

kent sakinlerine en yakın yönetim birimi olarak yerel yönetimler de, kentsel haklar başta olmak üzere insan haklarının korunması ve geliştirilmesine, aynı zamanda bununla ilgili sistemlerin etkinliklerinin artırılmasına önemli katkılar sağlayabilir (Ökmen,2013, s.42). Bu anlamda kent hakkı ve kentli hakları konusundaki bilinç düzeyinin artırılması yoluyla kentsel aidiyetin ve kentli kimliğinin oluşturulması da, kentsel yönetişimin hayata geçirilmesi ve sürdürülebilir kılınması açısından önem taşımaktadır.

Konuyla ilgili bir başka parametre ve bilinçlendirme alanı da kentsel mekanda muhalefet yapısının güçlendirilmesidir. Örneğin kentsel dönüşüm başta olmak üzere bir çok kenti ve kentliyi ilgilendiren konuda örgütlü bir kentsel muhalefet hem düşünsel alternatif zenginleşme ve hem de yanlışların minimize edilmesi açısından oldukça önemlidir. Günümüz itibariyle kentsel muhalefet yapıları ve muhalefetin odakları arasında meslek odaları, sendikalar, sivil toplum kuruluşları (STK'lar), politik örgütlü gruplar, sivil inisiyatifler, mahalle örgütlenmeleri, şemsiye organizasyonlar, üniversiteler, medya ve küresel siviloluşumlar sayılabilir.

Bütün bu muhalif oluşumlar kentsel dönüşüm süreçlerinde yolunda gitmeyen, kentte yaşayan insanın yabancılaşmasına neden olan süreçlere karşı kendi bakışları ve örgütlülükleri çerçevesinde karşıçıkışlargerçekleştirmektedirler. Bu kapsamda çok sayıda gösteri-yürüyüş benzeri eylemin yanı sıra, kongre/sempozyum, seminer, konferans gibi bilimsel etkinlikler, sergi, belgesel vb. sanatsal üretimler, alternatif gündem ve süreç yaratmaya yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Doğrudan ya da dolaylı olarak kentsel dönüşüme muhalefet eden oluşumlarçoğaldıkça, bunların eylemleri de kamuoyunda farkındalık yaratarak yerel siyasete, karar alma süreçlerine etki etmektedir (Yalçıntan ve Çavuşoğlu, 2013, s.92).

### 3.Yönetişim ve Kentsel Yönetişimin Türkiye Gündemi

Türkiye’de yaşanan kentleşme süreci içinde bir yandan kentlerin ölçeği, diğer yandan kentlerin biçimini belirleyen süreçler değişmiştir ve değişmektedir. Bu gelişmeler sonucunda elde edilen bilgi birikimi ve kentleşme sürecinin kavranmasındaki derinleşme, kentsel yönetim konusunda yeni anlayışlara ve arayışlara yol aç-

maktadır. Buna paralel olarak, merkezi denetimin azaltılması, desantralizasyon, kaynak artışı sağlanması, yerel temsil ve katılımın özendirilmesi gibi önlemler yerel yönetimlerin süreç içerisinde demokratik ve etkin yönetim birimleri olarak işlev görmelerini sağlayacak önemli mekanizmaları oluşturmakta ve yerel yönetimlerle ilgili yeni bir model geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Yaşadığımız değişim sürecinin çelişkili dinamiğinin en belirgin ve gündelik hayatımızla ilgili alanlardaki tezahürü, yerelle küresel olanın karşılaştığı noktada, kentlerde şekillenmektedir. Bu yeni dönemde, küresel-yerel diyalektiğiyeni bir sorunsal düzlemine taşınmakta ve kent, bu sorunsalın en keskin bir şekilde yaşandığı bir platform haline gelmektedir. Bu süreçte yerellikler oluşmakta, küreselleşme sürecine katılmakta, kimi zaman da karşıt süreçlerin etkisi gündeme gelmektedir. Küreselleşme-yerelleşme etkileşimi salt etki-tepki yaklaşımıyla ele alınamaz, özellikle küresel ile yerelin geçişliliği sürecinde odaklanması gereklidir. Bu geçişliliğin etkileşiminin yaşandığı yerler olan kentlerde ortaya çıkmışlardır. Küreselleşme süreçleri hem kent içi, hem de kentler arası farklılık alanlarını değiştirmekte, parçalanmayı yoğunlaştırıcı rol oynamaktadır (Aslanoğlu, 1998,s.152).

Türkiye kentleşmesi, 1980 sonrası başlayan liberalleşme eğilimleri ve 1990’larda belirginleşen küreselleşme sürecinde iki temel olguyla karşı karşıya kalmıştır. Birincisi, yerel yönetim-kent ve kentleşme olgularının yakın ilişkisi bağlamında ele alabileceğimiz ana kentleşme (metropolitanlaşma), diğeri ise kentlerin uluslararasılaşması yani dünya kenti niteliğinin öne çıkmasıdır. Türkiye, 1980’den bu yana önemli bir değişimi yaşıyor (Sönmez, 1996, s.48). Bu değişimlerin temel parametresini küreselleşme oluştururken, değişmelerin en hızlı ve kapsamlı olarak yansıdığı alan ise kentler olmaktadır. Yeni süreç, kentleri, kentleşmeye ilişkin anlayış ve yapılanmaları ve kentsel yönetim dinamiklerini, nitelikler ve sorunlar bağlamında dönüştürmektedir. Bu anlamda kent ve kentleşme ile ilgili gelişmelerin en yakından ilgili hale geldiği iki olgu ise yönetim, yerel yönetim ya da diğer bir deyişle kent yönetimleridir.

Yaşanmakta olan küreselleşme sürecinin kentsel yönetimbağlamında ortaya koyduğu ikinci sonuç ise, kentlerin uluslararasılaşması ile ilgilidir. Kentlerin

bu uluslararasılaşma ya da dünya kenti olma niteliği küreselleşme sürecinin en önemli sonuçlarından. Bu süreçten doğal olarak Türkiye de etkilenmektedir ve dünya ile ilişkilerde ortaya çıkan bu yeni durumun Türkiye’de yansıdığı ilk alan İstanbul olmaktadır. Tıpkı suya atılan bir taşın oluşturduğu iç içe dalgalar gibi, en iç halkayı İstanbul oluştururken, sonraki halkalardan İstanbul’dan etkilenen bölgelerin sırasını ve etkilenme derecelerini gösteriyor. Ancak bu etkilenmeyi yalnızca olumsuz olarak ele almamak gerekir. Dünya ekonomisinin küreselleşen bir dünya içinde yeniden yapılanması İstanbul’un gelişmesinde yararlanılabilecek fırsatlar getirmektedir (Tekeli, 2001, s.88).

Küreselleşme ile ilgili uluslar arası düzeydeki çalışmalarda, İstanbul’a ilişkin yapılan değerlendirmeler de bu yöndedir. Bu çalışmalardan birinde, küreselleşmenin zorlukları başlığı altında İstanbul, Doğu ile Batı arasında bir bağ olarak ele alınıyor ve bu geleneksel rolün bugün yeniden canlandığına dikkat çekiliyor (Taylor/Walker, 2001, s.42). Bu süreçte İstanbul anakentleşme ya da metropolitenleşmenin getirdiği bir çok sorunla karşılaşmakla birlikte bazı avantajlarla da karşı karşıyadır. Dünya sisteminin şu andaki görünümünde kentlerin gelişimi ve özellikle İstanbul’un konumu öyle ki, yakın gelecekte şehrin gelişme çizgisi önemli bir dönüşüme uğrayabilir, ayrıca bu dönüşüm kentin global statüsünü yükselterek kaynakları çoğaltacak çok önemli bir fırsat yaratabilir. (Keyder, 1992, s.81).

Kuşkusuz, İstanbul’un günümüzde her ülkenin en büyük kentinde olduğu gibi önemli ölçüde uluslar arası işlevi vardır. Ama dünya kenti olmak denildiğinde bu ilişkilerde kapsamlı bir nitelik değiştirmesi amaçlanmaktadır. Dünya kentinin ayırıcı özelliği, çok uluslu sermayenin toplandığı, düşünce, karar ve örgütlenme üreten merkezler olmasıdır. Bir dünya kenti, etkisi altında bulunan uluslar arası bir alandaki üretim ve dağıtım örgütlenmekte ve bunların gerektirdiği uluslar arası hizmetleri üretmektedir. Bir başka deyişle, kendi etkisi altında bulunan alanlardaki uluslar arası işbölümünü yeniden belirleyici etkiler yaratmaktadır. İstanbul’un dünya kenti olup olmadığını daha da beraklaştırmak için bu kademelenme içindeki yeri hakkında bazı işaretler vermek gerekir. En üst kademedeki metropoliten kentler, dünyanın üç ekonomik kutbunun finansal merkezleridir. Güçlerini büyük ölçüde bundan almaktadırlar. Bu nedenle de yeni bir ekonomik kutup

oluşmadan, bu önemde yeni bir merkez oluşmayacaktır. İstanbul, yarı çevresel bir alanın dünya kenti olacaktır. Bununla birlikte, çevresindeki çok büyük bir alanda kendisiyle yarışan bir başka merkez olmaya-çağı ve birçok bölgesel birliğin keştiği bir nokta olduğundan, ikinci kademe merkez olma şansı kapalı değildir, ama bu pek çok koşula bağlıdır. Uluslar arası alanlarda çok yönlü bir ekonomik siyasal örgütlenmeyi başarabilme becerisini göstermesi gerekir. Bu yapılamazsa, ancak üçüncü düzeyde bir merkez olabilecektir (Tekeli, 2001, s.92). Bu amaçlar içinde özellikle, İstanbul’un, bir bilim, sanat, kültür, turizm ve spor merkezi olarak öne çıkarılması, uluslar arası sermayenin bu kente çekilmesine koşul olarak İstanbul sermayesinin de globalleşmesi yönünde adımlar atılması, global ve yerel kültürlerin buluşma mekanı boyutunun vurgulanması gibi birtakım amaçlar hızla gerçekleştirilmek durumundadır.

Yönetişimin yerel-kentsel düzeyde realize ettiği Türkiye gündeminin bir diğer boyutunu da yapısal ve işlevsel bağlamda yerel yönetimler (kent yönetimleri) oluşturmaktadır. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e temel nitelikleri, sorun alanları, tartışmalar ve çözüm arayışlarının ötesinde bugün Türk yerel yönetimleri, yukarıda altı çizilen güncel gelişmeler ve dinamiklerle özellikle de kentsel mekandaki örgütlenme-işleyiş bağlamında yönetim gündemiyle iç içe bulunmaktadır. Yönetişimin yerel yönetimlere ilişkin Türkiye gündeminin başında, on yıllardan beri sözü edilen, zaman zaman taslaklara konu olan, fakat bir türlü gerçekleştirilemeyen yerel yönetim reformu vardır. Yine de süreç içinde, yerel yönetimi yalnızca sınırlı hizmetler üreten bir yapı ve merkezi hükümetin uzantısı olarak gören anlayıştan, yerel demokrasinin ve kentli hakların gerçekleştirilmesinin baş aktörü, özerk, demokratik, katılımcı saydam olması gereken bir kurum nitelenmesine geçilmekte olduğu söylenebilir.

Bu anlayış değişikliğinin izlerini ve kavramlarını, katılımcı bir anlayış içinde hazırlanan ve Habitat II Konferansı’na (İstanbul, 1996) sunulan Türkiye Raporu’nda ve Eylem Planı’nda bulmak mümkündür. Bu Plan’da, amaçsal nitelikli ilkeler olarak sürdürülebilirlik (sustainability), yaşanabilirlik (livability), hakçalık (equity); araçsal ilkeler olarak kentli bağlılığı (civicengagement), yapabilir kılma (enabament) ve yönetim (governance) sunulmaktadır.

Yönetişimin, daha önce tartışılan özellikleri bu Eylem Planı'nda da vurgulanmakta, toplumu yönlendirmede sorumluluk dengesinin devletten sivil topluma doğru kayması gereğine işaret edilmektedir. Yeni toplumsal işbölümü çerçevesinde tek öznenin (devletin) hakimiyetini aramak yerine yerel, ulusal ve uluslar arası ölçekte yeni aktörlerin devreye sokulması önem kazanmaktadır. Yeni ilişkiler sistemi içinde, demokratiklik, açıklık, hesap verebilme, çoğulculuk, kararların ve hizmetlerin mümkün olan en alt düzeyde üretilmesi (subsidiarity) öne çıkmaktadır. Bütün bu vurgular, devletin halka en yakın kademesi olan yerel yönetimlerin, etkin birer aktör olabilmeleri için, kendilerinin değişimleri gerekliliğine işaret etmektedir (Göymen, 2000: s.9). Bu değişim ihtiyacı Türkiye'nin toplumsal, kültürel, siyasal ve yönetsel iç dinamiklerinin bir gereği olduğu gibi aynı zamanda, bütün dünyada yaygınlaşan yeni yönetim anlayışı ve küresel yapıların da bir sonucudur.

Bu konuda hem dünyada yaşanan küreselleşme sürecinde ortaya çıkan yerelleşme eğilimleri, yeni kamu yönetimi anlayışları ve yönetim dinamikleri, hem de Türkiye'de kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması çalışmaları kapsamında ortaya konan mevzuat (Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 5393 sayılı Belediye Kanunu, 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, 6360 sayılı kanun vb.) değişiklikleri, kent yönetimlerini ve diğer yerel aktörleri bu yönde elini taşın altına sokmaya zorlamaktadır. Özellikle, hem 1580 sayılı eski Belediye Kanununun 13-14. maddeleri hem de 5393 sayılı yeni Belediye Kanununun 14. maddesinde vurgulanan Hemşehrilik Bilinci ve Kentli Hakları yaklaşımının sunduğu çerçevede bir kentli kimliği ve bilincinin oluşturulmasına yönelik olarak belediyeler büyük bir sorumlulukla karşı karşıyadır.

Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi vb. bölgesel ya da küresel entegrasyonların, kent yönetimi, yerel yönetimler ve merkez-yerel ilişkileriyle ilgili getirdiği standartlar ve bu bağlamda ortaya konan hukuksal metinler de (Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, Avrupa Kentsel Şartı) belediyeleri, yerel katılım ve hemşehrilik bilincine dayalı bir kent yönetimi oluşturulması konusunda yönlendirmektedir. Bu çerçevede, kentin ekonomik, sosyal ve kültürel yönleriyle, bütün halinde yaşayan bir organizma olduğu kabulünden hareketle bir kentlilik bilinci ve kimliği oluşturulmalıdır. Bunun

yanında Türkiye'de kentsel alan yönetimi ile ilgili yeni çıkan yasaların, paydaşların aktif katılımını öne çıkaran yaklaşımı ve bu bağlamda sunduğu çerçeve de bir fırsat olarak değerlendirilmelidir. Ancak, diğer konularda olduğu gibi, kent yönetimi ve yerel yönetim konularında yalnızca yasal düzenleme yapmanın yeterli olmayacağı, önemli olanın bu hukuksal düzenlemelerin uygulanabilirliği ve sürdürülebilirliği noktasında bir iklim oluşturulması olduğunu da göz ardı etmemek gerekmektedir. Bu atmosferin oluşturulmasının temeli ise, özgürlük, eşitlik, katılım, şeffaflık ve çevresel değerlere saygı gibi ilkeler oluşturmaktadır. Bu ilkeler, kentsel yönetimi bütün hukuksal düzenlemelerin ötesinde reel hale getirebilecek evrensel değerler olarak belirlenebilir.

## Sonuç ve Değerlendirme

Son yıllarda tüm dünyada yerellik ilkesinin yaygınlaşmasına paralel bir şekilde yerelde yönetim kavramı, gündemde yoğun olarak tartışılmaya başlanmıştır. Ülkemiz dahil bir çok ülkede, bu kavramın uygulamaya yansımaları olan Gündem 21'lerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Gündem 21, gelecek yüzyılda çevreyi ve kalkınmayı etkileyen tüm alanlardaki hükümetlerin ve tüm bağımsız sektörlerin üstlenmesi gereken faaliyetleri tanımlayan ve hükümetler tarafından kabul edilen en geniş kapsamlı eylem plânı olarak kabul edilmektedir.

Bu süreçte ortaya çıkan Gündem 21 belgesi aslında karşı karşıya kalınan yeni gündemin uygulanması görevini yerel yönetimlere vermekte ve katılım unsurunu sürekli olarak ön plâna çıkarmaktadır. Demokratik yönetimin beşiği olarak tarif edilen yerel yönetimlerde, katılım ilkesinin de ötesine geçilerek karar alma sürecinin halk tarafından paylaşılmasıyla yeni yüzyılın demokratik anlayışının şekilleneceğine inanılmaktadır (Özer, 2006, s.158).

Yerel yönetim, yerel düzlemde, yönetilen toplumdaki yöneten topluma geçiş sağlayan süreci ifade etmektedir. Bu sürecin başarısı ve sürdürülebilirliği, yönetim düşüncesinin yerel nitelikli projelerde uygulanabilir olması ile bağlantılıdır. Yeni Belediye Kanunu ile kurulması zorunlu hale gelen Kent Konseyi, yerel yönetimin uygulanabilmesi açısından olumlu bir gelişme olarak sayılmaktadır. Kent Konseyleri, toplumsal yapıyı oluşturan ilgi gruplarının, belirli aralıklarla toplumu ve genel olarak ülkeyi ilgilendiren konularda bir araya gelerek, çözüm yolları aramalarını sağlamaktadır. Konsey toplantılarından çıkan sonuçların, belediye meclisinin gündemine alınması mümkün olduğu için, Konsey'in etkili bir mekanizma olduğu ifade edilebilir. Konsey'in en önemli işlevi, birbirlerine zıt görüşleri olan toplumsal grupların, kentlilik bilinci içerisinde, ortak bir payda etrafında buluşabilmeleri sağlamasıdır.

Yerel Gündem 21 çalışmalarının başarısı için Belediye Başkanına önemli bir sorumluluk düşmektedir. Burada kastedilen, yasal sorumluluktan çok birlikte çalışma istekliliğidir. Belediye Başkanı'nın sorumluluğu, samimi olarak Gündem 21 oluşumuna ve çalışmalarına destek vermesidir. Kadınların, gençlerin ve engellilerin kentte söz sahibi olması Yerel Gündem 21'in başarısında büyük rol oynamaktadır. Bu kitlelerin yönetime katılması daha çok gelişmiş Avrupa ülkelerinde görülmekle birlikte Türkiye'de ki Yerel Gündem 21 uygulamaları 2001 yılında UNDP tarafından dünyadaki en başarılı uygulamalardan biri olarak seçilmiştir. Sonuç olarak Kent yöneticilerinin insanları kent yönetiminin ayrılmaz bir parçası olarak görmeleri ve kentlilerin de bu sürece aktif olarak katılmaları sonucu katılımcı demokrasi anlayışı gerçekleşecektir. (Yıldırım, 2014, s.94)

Kamu yönetiminin önemli bir yanı olarak yerel yönetimler, hem etkinlik-verimlilik ilkeleri açısından hem de demokratik katılımın bir aracı olarak yönetim tartışmalarının odağında yer almaktadır. Kentleşme sürecinde etkinliği, verimliliği, katılımı ve sürdürülebilirliği realize etme bağlamında yerel yönetim kavramı, kentsel yönetim anlayışı ve modeli çerçevesinde Türkiye için de önemli açılımlar sağlayabilir. Özgürlük, eşitlik, katılım, saydamlık, hukukun üstünlüğü vb. evrensel bir takım değerler, ilkeler ve standartlar çerçevesinde kentsel yönetim, merkezi yönetim-yerel yönetim ilişkilerinden kentleşmenin yönetilebilirliği ve çevrenin sürdürülebilirliğine kadar geniş bir yelpazede önemli ipuçları oluşturup çözüm fırsatları sunabilir.

1950'lerle başlayan bir süreç olarak Türkiye'de kentleşme ile ilgili temel sorunlar zaman içinde artarak devam etmiş ve önemli bir iyileşme sağlanamamıştır. 1990 sonrası belirginleşen sürekli değişim ve dönüşüm sürecinde özellikle anakentleşme, yönetim ve yerel yönetim boyutlu olarak yeni sorunlarla yüz yüze gelinmiştir. Kentlerin giderek artan ölçeği, siyasi-idari yapıdan kaynaklanan sorunların çözülememesi ve yeni gelişmelere uyumlu yapılanmalara gidilememesi sonucu gerek genel olarak yönetim gerekse yerel yönetimlerle ilgili yeni ve önemli sorunlar gündeme gelmiştir. Bu süreçte, ülkemizde, yerleşim sisteminde, ekonomik ve sosyal hayatta yaşamakta olduğumuz gelişmelere ve değişimlere uygun olarak kamu yönetiminde birey ve devlet ilişkilerinde yeni bir yapılanmaya gidilememiştir.

Nüfusun kentlerde toplanmasına karşılık, kentlerin yönetminden sorumlu yönetim birimi olan belediyelerin görev, yetki ve gelirlerinde paralel bir gelişme olmadı, aksine önemli bir zayıflama ortaya çıktı. Belediyeler ve diğer yerel yönetimler açısından, özellikle hizmet üretimi ve mali kaynak yönünden sorunlar belirginleşti. Bu durum, Türkiye'de siyasi-idari yapılanmanın tarihten gelen ve kemikleşmiş önemli sorunları olduğunun göstergesidir. Bu nedenle yenileştirmeye, adem-i merkezileştirmeye yönelik çabalar, kişisel ve konjonktürel kalmaktadır. Zorlama düzenleme çabaları ile sağlanan gelişmeleri bir süre sonra, yeniden kabuğuna çekilme ve eski, merkezizetçi halini alma refleksi takip etmektedir(Eryılmaz, 1997, s.95).

Yöneten ile yönetilen arasındaki uçurumun ortadan kalkmaya başladığı bir ortamda, çoklu aktör yapısında, halkın mümkün olan her alanda ve biçimde karar alma süreçlerine katılımını ve kamusal hizmetlerin etkin, verimli ve şeffaf bir şekilde sunumunu öngören yönetim kavramı bağlamında, Türkiye de, yönetim modelinin yerel ölçekte sınırlı düzeyde uygulama alanı bulduğu söylenebilir. Yerel Gündem 21 çalışmaları, bazı kentlerdeki kent meclisleri ve proje demokrasisi gibi uygulamalar bunlara örnek olarak gösterilebilir.

Esasında, yönetim modelinin Türkiye de sınırlı düzeyde uygulama alanı bulmasının nedeni, yönetim modelinin üzerine inşa edildiği katılım olgusu ve sivil toplum kuruluşları bağlamın yetersizliklerdir. Bunun ise, arka planında sahip olduğumuz politik ve yönetsel kültür vardır. Yöneten-yönetilen arasındaki uçurumu körükleyen ve birey karşısında devleti (halk karşısında yöneteni) kutsayan anlayış, zaman içerisinde yönetim modelinin üzerine inşa edildiğisac ayaklarının yeşermesini sağlayacak bir ortamın oluşmasına hizmet etmemektedir (Sobacı,2007, s.235)

Küreselleşme sürecinde Türkiye'de kentleşme ve kent yönetimleriyle ilgili sorunlar özellikle yerel yönetim boyutunda daha da artmıştır. Bugün kentlerimizin idaresinde bir yönetim boşluğu, yönetilememe olgusu yaşanmaktadır. Kentlerimizi öncelikle yönetilebilir hale getirmek zorundayız. Kentlerimizi, orada yaşayan insanlar yönetmeli ve biçimlendirmelidir. Her kentin farklı bir kimliği, ruhu ve estetiği olacaktır ve olmalıdır da. Kentlerimizin kaybettiği kimliğini ve estetiğini kazanmasında onlara yardımcı olabilecek en önemli organlar, belediyelerdir.

Belediyeler, kentlerin yönetiminde temel aktörler olarak kabul edilmeli; yetki, kaynak ve organları yeniden tanımlanmalıdır. Merkez-yerelkarşıtlığı ve ayrımı yerine, işbirliğine dayalı bir anlayış hayata geçirilmelidir. Sivil toplum örgütleri ve yerel yönetim ilişkileri, denetim, hizmete katılma ve onları yönlendirme gibi öğeler açısından uygulanabilir kılınmalıdır(Ökmen ve Parlak, 2008, s.245). Bu adımları atma ve yapılabilir kılma konusunda kentsel yönetim kavramı önemli bir çerçeve oluşturabilir.

#### KAYNAKÇA

- Aslanoğlu, R. (1998), *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, Bursa: Asa Yayını.
- Çukurçayır, M.A. (2003), "Çok Boyutlu Bir Kavram Olarak Yönetişim", *Çağdaş Kamu Yönetimi I*, (Ed: M. Acar, H. Özgür), Ankara: Nobel Yayıncılık, 253-275.
- Çukurçayır, M.A. (2002), *Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi*, Konya: Çizgi Yayınevi.
- Eryılmaz, B. (2001), *Kamu Yönetimi*, İstanbul: Erkam Matbaası.
- Eryılmaz, B. (1997), *Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılanması*, İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- Göymen, K. (2000), "Türkiye'de Yerel Yönetimler ve Yönetişim: Gereksinmeler, Önermeler, Yönelimler", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 9(2): 3-13.
- Göymen, K. (1999), "Türk Yerel Yönetiminde Katılımcılığın Evrimi: Merkezîyetçi Bir Devlette Yönetişim Dinamikleri", *Amme İdaresi Dergisi*, 32 (4): 67-83.
- IULA-EMME (2002), *Sürdürülebilir Kalkınma ve Yönetişim: Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi Türkiye Ulusal Raporu TEMA III*, İstanbul: IULA-EMME Yayını.
- Kapucu, N., Kösecik, M. (2003), "Ülkeler Arasında Yönetişel Reform Transferi", *Küresel Sistemde Siyaset, Yönetim ve Ekonomi*, (Edit: A.Çukurçayır), Konya: Çizgi Yayınevi, 211-250.
- Keleş, R. (2000), *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Keyder, Ç. (1992), "İstanbul'u Nasıl Satmalı?", *İstanbul Dergisi*, S.3, 76-83.
- Ökmen, M. (2013), "Bir İnsan Hakkı Olarak Kentli Haklarının Geliştirilmesi ve Yerel Yönetimler", *Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları*, (Ed. S. Sadri, M. Ökmen vd.), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayını, 17-43.
- Ökmen, M., Baştan, S., Yılmaz, A. (2004), "Kamu Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar ve Bir Yönetişim Faktörü Olarak Yerel Yönetimler", *KURAMDAN UYGULAMAYA KAMU YÖNETİMİ*, (Edit: A. Yılmaz, M. Ökmen), Ankara: Gazi Kitabevi, 23-80.
- Ökmen, M. (2005), "Küreselleşme Sürecinde Yerelleşme Eğilimleri ve Yerel Yönetimler", *Yerel Yönetim Yazıları-1: Reform* (Edit: M. Kösecik, H. Özgür), Ankara: Nobel Yayınları, 539-564.
- Ökmen, M. (2006), "Uyum Sürecinin İdari- Politiki: Avrupa Birliği ve Türkiye Perspektifinde Küreselleşme-Yerelleşme Dinamikleri" *Avrupa ve Türkiye'de Yerel Yönetimler* (Edit: H. Özgür, B. Parlak), İstanbul: Alfa Yayını, 43-106.

- Ökmen, M. (2008), "Kentsel Alanda Aktörler Arası İşbirliği ve Kalkınma Çabaları", *Dönüşen Kentler ve Değişen Yerel Yönetimler* (Ed. N. Genç, A. Yılmaz, H. Özgür), Ankara: Gazi Kitabevi, 3-25.
- Ökmen, M., Parlak, B. (2015), *Yerel Yönetimlerde Yeni Vizyonlar*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Ökmen, M., Parlak, B. (2008), "Modernleşmeden Küreselleşmeye Türk Kent Yönetimleri: Temel Nitelikler, Sorunlar ve Projeksiyonlar" *KMÜ İİBF Dergisi*, 10(15): 199-259.
- Özer, M.A., (2006), *Küreselleşme, Yerelleşme ve Kamu Yönetimi*, *Türk İdare Dergisi*, 78(450): 141-166.
- Sobacı, Z. (2007), "Yönetişim Kavramı ve Türkiye'de Uygulanabilirliği Üzerine Değerlendirmeler", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, %(1): 219-235.
- Sönmez, M. (1996), *İstanbul'un İki Yüzü*, Ankara: Arkadaş Yayını.
- Şaylan, G. (1996), "Bağımsız Bir Disiplin Olarak Kamu Yönetimi: Yeni Paradigma Arayışları", *Amme İdaresi Dergisi*, 29(3): 3-16.
- Taylor, P.J., Walker, D.R.F. (2001), "World Cities: A First Multivariate Analysis of Their Service Complexes", *Urban Studies*, 38(1): 23-47.
- Tekeli, İ. (1999), *Modernite Aşılırken Siyaset*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Tekeli, İ. (2001), *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Toprak, Z. (2000), "Yönetim Stratejilerindeki Gelişmeler", *Türk İdare Dergisi*, 72(426): 35-42.
- Yalçın, M.C., Çavuşoğlu, E. (2013), "Kentsel Dönüşüm ve Kentsel Muhalefeti Kent Hakkı Üzerinden Düşünmek", *Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları*, (Ed. S. Sadri, M. Ökmen vd.), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayını, 87-106.
- Yıldırım, A. (2014), "Türkiye'de Yerel Yönetişimin Uygulanabilirliği ve Yerel Gündem 21 Örneği Üzerinden Bir İnceleme" *Anemon Dergisi*, 2(1) :75-96.

Dışarıdan ve İçeriden Ötekileştirme:  
**İran Mektupları ve Persepolis**  
**Örnek Olay İncelemesi**

Otherring by Outsiders and By Insiders:  
**Case of Persian Letters and**  
**Persepolis**

*Arş. Gör. Betül Kızıltepe*

*Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü*

*Doç. Dr. Fahri Çakı*

*Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü*

## ÖZET

*Bu makalede bir yandan 18. yüzyılda yaşamış önemli bir filozof olan Montesquieu tarafından kaleme alınan İran Mektupları'nın diğer yandan çocukluğunu İran İslam Devleti'nin kuruluş yıllarında geçirmiş İranlı bir kadın yazar olan Marjane Satrapi'nin Persepolis filminin incelemesine yer verilecektir. Farklı türlerde de olsa bu iki eserin ortak noktası ötekiye bakışa ayna tutuyor olmalarıdır. Makale, söylemleri, teknikleri ve etkileri bağlamında bu iki eser arasında bir karşılaştırma yapmayı amaçlamaktadır. Bu karşılaştırma yapılırken öteki kavramından yararlanılacaktır ve ötekileştirme yaklaşımları açısından bu iki eser bir analize tabi tutulacaktır. Makale, ötekileştirmeyi 'dışarıdan' ve 'içeriden' yapılagelen bir olgu olarak tiplere ayırmakta ve incelenen iki eseri ötekileştirmenin bu iki tipinin örnekleri olarak tartışmaktadır.*

**Anahtar kelimeler:** Montesquieu, İran Mektupları, Persepolis, Doğu, Batı, Öteki, Ötekileştirme, İran, İslam, Oryantalizm

## ABSTARCT

*This paper examines two different works: One is the Persian Letters written by Montesquieu who is an important philosopher lived in the 18th century. The other is Persepolis, a graphic book and movie owned by Marjane Satrapi, an Iranian female author whose childhood took place during the early years of Iran Islamic State's formation. Although representing two different types of intellectual work, the common characteristic of both works is their attempt to look at the other. The paper aims at comparing the two works in terms of their narratives, techniques and impacts. The concept of 'othering' is used in the process of such a comparison. Both works are analyzed from the angle of what type of othering strategies they use. The paper suggests that othering can be seen as a construction process of two kinds: one by outsiders and the other by insiders. Both the Persian Letters and Persepolis are discussed as representing those two variants of othering of the East.*

**Key words:** Montesquieu, Persian Letters, Persepolis, East, West, the Other, Othering, Iran, Islam, Orientalizm

# GİRİŞ



## Ötekileştirme ve Türleri

'Ben' ve 'öteki' kavramları arasındaki ilişkinin belirlenmesi, 'öteki'nin varlıksal sorunu ilk çağlardan beri tartışılmaktadır. Toplumdaki farklılıklar her zaman dikkat çekmiş ve bu farklılıklar birbirine benzer bir bütün içinde 'öteki' olarak adlandırılmış ve farklı niteliklerdeki toplumlarda her zaman bir 'öteki' yaratılarak toplumun içsel bütünlüğü pekiştirilmiştir. Her dönem önemli bir yere sahip olan bu kavram, moderniteyle farklı boyutlar ve etkiler kazanmış olup kimlik farklılıklarına dayalı çoğulcu toplum yapısında sıklıkla tartışılan bir kavram haline gelmiştir. 'Öteki' üzerinden yapılan ötekileştirme, siyasal iktidarın meşruiyetine alternatif meşruiyet arayışlarının toplumsal değer ve zemin kazanmamasına yönelik bir tavrıdır ve siyasal iktidarın meşruiyetinin ötekileştirme fonksiyonu da birlik, bütünlük ve uyumun bozulmasını tehdit eden tüm unsurların toplumdan ve siyasadan sökülüp atılması gerekliliğinden kaynaklanmaktadır (Çetin, 2003, s.69).

'Öteki' kavramı dışlayıcı, farklılığı simgeleyen, kimlik inşasında dışarıdan olan etkisini yaratan bir özelliğe sahipken ötekileştirme, 'ben'e zıt olan bir 'öteki' yaratma sürecidir. 'Ben' ve 'öteki' bir yandan birbirlerini dışlarken bir yandan da birbirinin üzerinden kendilerini tanımlayan bir bütünün farklı parçalarıdır. Bu durum tanımlama sürecinde kimliklerin birbirini pekiştirmesini ve desteklemesini sağlar. Böylece "herhangi bir kimlik kendi barındırdığı özelliklerle diğer kimliklerin barındırdığı özellikler arasında ilişki kurmakta ve bu ilişki 'ben' ve 'diğer', 'biz' ve 'diğerleri' ikilemelerini içinde barındırmaktadır" (Benhabib, 2006, s.11). Her zaman ötekine ihtiyaç duyan kimlik ve grubun kimliğinin yaratılmasında 'öteki' önemli bir yere sahip olmuştur ve bu ihtiyaç kimliğin ortaya çıkışı esnasında olduğu gibi korunması ya da devam etmesi/güçlendirilmesi esnasında da olabilir; fakat ikincisinin etkisi daha yaygındır (Metin, 2013, s.40).



Ulusal kimliğin inşasında 'öteki' kavramının etkin bir rolü vardır. Nitekim ulusal kimlik oluşumunda 'öteki' yaratılarak ortak değerlere vurgu yapılırken karşı tarafın olmayan özellikleri üzerinden bir kimlik tanımına gidilmektedir. Dolayısıyla "kimliğin üyeleri birbirine benzemekten çok, topluluk dışındakilerle olan farklılıkları bakımından benzerlik taşımaktadır" (Erdenir, 2005, s.43). Başka bir deyişle; kimlik, farklılık demektir ve beraberinde ortak alanı tanımlamak geldiği için kimlik aynı zamanda ortak aidiyet demektir ve bu yüzden ötekinin tanımlanması ve öteki aracılığıyla tanımların yapılması ortak öğelere sahiptir (Bourse, 2009, s.127).

Ulus devletler, ulusal kimlik üzerine vurgu yaparak kendi tanımını yapar ve bu bağlamda ulusal devletler 'öteki' kavramı üzerinden giderek kendi ulusal kimliğini ya da kültürünü inşa etmeye çalışırlar. Bourse'un da belirttiği gibi "paradoksal bir şekilde kendinin kabulü ötekinin kabulünden geçmektedir" (2009, s.115). 'Öteki' üzerinden kimliğin tanımlanması 'öteki'ler olduğu sürece devam etmekte ve böylece 'öteki' kavramı üzerinden ulusal kültürün devamlılığı da sağlanmaktadır.

Kendi içinde farklı boyutlara sahip olan ötekileştirme, ontolojik ve vasıfsal boyut olmak üzere iki boyuta sahiptir (Metin, 2013, s.40). Ontolojik boyut nesnellik simgelerken vasıfsal boyut öznel simgeler. Metin bu kavramların farklılığını şu şekilde ifade eder:

Ontolojik boyut nesnel yanı ölçüt kabul ettiğinden dolayı değişmez bir ötekileştirmeye sebep olmaktadır, çünkü nesnellik insanın doğduğu yere, ailesine, vücut şekline ya da derisinin rengine ilişkin olabilir. İnsanın nesnel yanı değiştirilemez olduğundan, nesnellik üzerinden tanımlanan ötekinin ötekilikten kurtulma şansı yoktur (2013, s.40).

Ontolojikleştirme yaklaşımı kapsamında "aidiyet grubu üyeleri özsel olarak iyi, diğerleri ise özsel olarak kötü sayılırken iç grupta arzu edilmeyen, dış grupta ise arzu edilen davranışlar tesadüfe bağlanır" (Bezirgan Arar ve Bilgin, 2010, s.4). Bu bağlamda, çıkar çatışmasında olan gruplar hem kendilerine hem de diğer gruplara karşı farklı davranış ve tutumlar sergilerler. "Gruplar çoğu kez kendine hoşgörülü, diğerine karşı anlayışsız davranma; ilişkilerinde birbirinin imajını bozma, kişi veya grubun tekil özelliklerini silme, değersizleştirme, ayrımcılık yapma eğilimindedir" (Bezirgan Arar ve Bilgin, 2010, s.4).

Ötekileştirmenin devam edebilmesi onun pekiştirilmesi ile mümkündür ve bu kapsamda devamlılığı sağlayan unsurlardan biri stereotiplerdir. Nitekim “stereotip bilginin işleminden geçirilmiş halidir; imgeler ve fikirler çeşitliliğinin basit ve kullanışlı bir biçime indirgenmesini içermektedir” (Metin, 2013, s.41). Stereotip, öteki üzerine negatif anlamlar yükler ve böylece grubun üyeleri tarafından sıkça kullanılır. Bu bilgiler ışığında, “ötekileştirme, bir dış grup hakkında olumsuz bir sosyal temsil geliştirmek; yani bu grubun aleyhinde, aidiyet grubundan farklılaştırıcı bir takım tutum, kanaat, inanç, imaj ve anlamlar, önyargı ve stereotipler oluşturmaktır” (Bezirgan Arar ve Bilgin, 2010, s.5). Bourse ise stereotipler üzerinden yapılan ‘öteki’ kavramına şu şekilde değinir:

Esasen stereotip, ötekinin toplumsal tasarımları bütünü yöneten toplumsal dinamiklere boyun eğer. Bu bağlamda kültürlerarası başkılığa içkin olarak bağlıdır; tıpkı stereotipler gibi, çünkü kimlik ötekiyle zıtlık ve tezat içinde oluşur. Dolayısıyla burada söz konusu edilen şey esasen kimliktir: Bireysel kimlik ile toplumsal kimlik, kendininki ve ötekilerinki (2009, ss.126-7)

Ötekileştirmeyi destekleyen sadece stereotipler değildir. Gündelik hayatta kullanılan metaforlar da ötekiye negatif anlamlar yüklemeye oldukça etkilidir. “Yaygın dil pratiğinde, daha önce farklı bir bağlamda kullanılmış bir terimi, bir başka bağlamda kullanmak söz konusudur” (Bezirgan Arar ve Bilgin, 2010, s.10). Öteki kavramını bulunduğu negatif içerikten çıkarıp pozitif bir anlam kazandırmak için çokkültürlülük anlayışı ortaya atılmıştır. “Çok kültürlülük, kimlikler eksenindeki tanınma ve hak talepleri olup birbirinden farklı olan birden fazla kültürün belirli bir coğrafyada bir arada mevcut olma haline işaret eder” (Çakı ve Anık, 2016, s.185) ve içinde ‘öteki’ne saygı duymayı barındırır. Bu bağlamda, kimlik ve ‘öteki’ olmak Batı ülkele-rinde çözülmeyi bekleyen en önemli sorunlardan biri olmuştur. Çokkültürlülük politik problemlerin çözümlerini sağlarken, ötekileştirme ile bireylerin küçük alanlara hapsedilmesini engellemektedir. Birbirinden farklı kültürlerin herhangi bir ayırım olmadan eşit haklara sahip, yaşanılacak bir ortamın yaratılması fikrine sahip olan çok kültürlülük beraberinde bireylerin birden fazla kültüre ve çoklu kimlik gruplarına sahip olmasını da getirmektedir (Baumann, 2006, s.99). Birden fazla kimlik içeren grupların ön plana çıkması-

la Batı toplumlarında gündeme gelen çok kültürlülük anlayışı ötekileştirmenin etkisini azaltmaya yönelik çalışmaları arttırmıştır. Nitekim kültürel çoğulculuğu esas alan bu düşünce, toplumlarda farklı niteliklere sahip grupların ekonomik, siyasal gibi kaynaklara eşit erişimini amaçlamaktadır. Başka bir deyişle, “çok kültürlülük siyasetine bel bağlayanlara göre, bir toplumda aynı inançları paylaşmadıkları, aynı eylemlerde bulunmadıkları halde toplumu oluşturan grupların öteki ile barış ve hoşgörü içinde yaşaması mümkün” hale getirilmeye çalışılmaktadır (Özhan, 2006, s.148).

Diğer taraftan, kültürlerin başka kültürler, kimliklerin başka kimlikler üzerinde üstünlüğü olmayacağı fikrinin pratikte pek de karşılığı olmadığı görülmektedir. Her dönem insanlar arasında hiyerarşi görülmüş ve farklı şekillerde var olmuştur. Örneğin; Avrupa tarihinde ötekileştirmenin daima etkin olduğu görülebilir (Metin, 2013, s.42). Fakat her dönem ötekileştiren ve ötekileştirilen grup değişiklik göstermektedir. Mora (2008, s.206), bu değişimi şu şekilde ifade etmektedir:

Orta Çağ’da içeriye veya dışarıya ait olma, din tarafından düzenlenmiştir. Endüstrileşme ve koloncilik çağında ise, ırk ayrımcılığı belirleyici olmuştur. 19. ve 20. yüzyılda içerisi/dışarıyı ayırımı halk/ulus kavramı öne geçmiştir. 20. yüzyılın sonunda modern devletler kendi ve yabancı arasındaki ayrımı kültürel farklılıklara dayandırmışlardır. 21. yüzyılda ise, halklar arasındaki en büyük farklılıklar artık ideolojik, politik ya da ekonomik değil, dinlerin belirlediği kültürel farklılıklardır.

Toplumların karakterlerini içeren kültür ve kimlik kavramları, öteki ile ilişkide en temel farklılıkları ifade etmektedirler. Kültür ve kimlik içerikleri sebebiyle ötekiyi ortaya çıkaran bir ‘biz’ yapısına sahip olmakla birlikte yaratılan bu biz duygusu devamlı olarak toplum içinde pekiştirilip politik ve kültürel değerlere sahip olabilmektedir. Bu bağlamda, toplumlarının oluşturduğu politik sınırlar kimi bireyleri biz yaparken, kimi bireyleri de diğerleri konumuna koyarak yabancılaştırmakta ve ötekileştirmektedir (Benhabib, 2006, s.11). Öte yandan, ötekileştirme, toplumsal düzlemde cereyan ederken siyasetçilerin ve entelektüellerin de kimlerin, niçin ve nasıl ötekileştirileceği sürecinde çok önemli roller oynadıkları söylenebilir. Bilindiği üzere Edward Said (2013), Batı’nın Doğu’yu ve İslam kültürünü

ötekileştirmesini oryantalizm kavramı üzerinden analiz etmiştir. Onun bu çalışması lehte ve aleyhte birçok tepki toplamış ve yeni birçok çalışmayı motive etmiştir. Said, meşhur çalışmasında ağırlıklı olarak akademik oryantalizmin dinamiklerini tartışmıştır. Bu makale, onun başlattığı bu kavramlaştırmaya bir katkı olarak ötekileştirmenin, ötekileştirilenin bizzat kendisi eliyle de yapılabileceğini ve bunun yeni bir tür olduğunu göstermeye çalışacaktır. Bu bağlamda, bir yandan 1689-1755 yılları arasında yaşamış bir Fransız filozofu olan Montesquieu'nün İran Mektupları adlı eseri, Batı düşüncesinin Doğu'yu ötekileştirme çabalarının, diğer bir deyişle Doğu'nun 'dışarıdan ötekileştirilmesi' eğiliminin tipik bir örneği olarak aşağıda tartışılacaktır. Diğer yandan, çocukluğunu İran İslam Devleti'nin kuruluş yıllarında geçirmiş İranlı bir kadın yazar olan Marjane Satrapi'nin Persopolis filmi incelenerek Doğu'nun 'içeriden ötekileştirilmesi' eğiliminin örneği tartışmaya açılacaktır.

## II. Montesquieu, Kültürel Çeşitlilik ve Ötekileştirme

Siyaset sosyolojisinin oluşumunda etkili ilk isimlerden biri olan Montesquieu, hukuk, yönetim tarzı ve toplum konusunda gerçekleştirdiği karşılaştırmalı araştırmaları ile tanınmıştır. Döneminde kültürel çeşitliliğe dair duyarlılığa sahip olmasına rağmen bunu eserlerinde bilhassa da İran Mektupları adlı eserinde görebilmek oldukça zordur.

“Montesquieu için kültürel çeşitlilik insan yaşamının yaygın ve kaçınılmaz bir özelliğidir. Hiçbir toplum benzer değildir ve her birinin farklı gelenekleri, adetleri, tavırları, yasal sistemleri, aile yapıları ve yönetim biçimleri vardır” (Parekh, 2002, s.72). Buna rağmen eserlerinde aynı duyarlılık görülmez ve toplumların özelliklerini açıklarken yargılayıcı bir üslup sergiler. Nitekim İran Mektupları adlı eserinde bunu görmek mümkündür. Örneğin; yazar Doğu toplumlarında vahşetin ön planda olduğunu, bu yüzden sanatın ilerleyemediğini belirtirken Avrupalıların ilim ve sanat ile harmanlandığından bahsederek (2003, s.89) Avrupa'nın kültürel yapısını üstün ve ileri gördüğünü belirtmektedir. Yazarın İran Mektupları'nda kullandığı yöntem sadece bu esere özgü değildir. Toplumları yargılayan evrensel standartlara gereksinim duyan Montesquieu: Birleşmiş bir bütün olduğu ve adetleriyle uyuşan

değer yargıları eleştiri için gereken ilkeleri sağlayamayacağı için bir toplumu o toplumun standartlarına göre yargılayamazdı; aynı şekilde kendi toplumunun değerlerine göre de yargılayamazdı; çünkü bunlar yalnızca kendi toplumunda geçerliydi ve yabancılar için bir anlam ifade etmiyorlardı (Parekh, 2002, s.75).

Öte yandan, Montesquieu'nün çalışmalarında din önemli bir yere sahiptir. Ona göre din toplumların hayata bakışını etkilemektedir. İran Mektupları'nda toplum yapısını din üzerinden tanımlamaktadır. Montesquieu, eserde Hristiyan topluluklarının dinsel hoşgörüyü sahip olduklarını fakat Müslüman topluluklarının bu nitelikten uzak olduklarını savunmaktadır. Dinin toplumların hayatında dengeli bir yere sahip olmasına önem gösteren Montesquieu için “din dünyadaki başarılar karşısında duyarsızlaşmamalı ve siyasi bakımdan hırslı ve aşırı talepkar olmamalıydı” (Parekh, 2002, s.77). Montesquieu'nün bu görüşleri ile İran Mektupları eserinde gerçek dinin Hristiyanlık olduğu vurgusu paralellik göstermektedir (2003, s.186). Ona göre siyasal dengeyi sağlamak için tek gerçek din, hoşgörülüğün ve adaletin simgesi olan Hristiyanlıktır. Montesquieu, her toplumu kendi koşulları içinde anlamak gerektiğini savunsa da bunu başaramayan bir düşünür olmuştur (Durukan, 2011, s.60; Parekh, 2002, s.79). Parekh'e göre bunun nedenleri birbirleriyle ilişkili iki etkidir: Avrupa merkeziliğinin beraberinde getirdiği ötekileştirme ve kendi yaşam biçiminin en iyisi olduğuna dair inanç (2002, s.79). Montesquieu'nün bir Avrupalı olduğu göz önünde bulundurulduğunda sahip olduğu kültürel yapı çalışmalarına da yansımıştır. Yazar eserlerinde Avrupa'yı üstün tutmuş, Doğu toplumlarının Batı toplumlarını örnek alması gerektiğini dile getirmiş ve Doğu toplumlarını, Batı toplumlarına ait olduğunu düşündüğü olumlu özellikler üzerinden eleştirmiştir. Bunu yaparken de bu toplumları ötekileştirerek Avrupa'daki toplumlarla aralarındaki ortak noktanın azlığından bahsetmiştir ki İran Mektupları adlı eserinde bunun çok sayıda örneğine rastlamak mümkündür. Takındığı bu tavır her ne kadar Avrupa dışındakilere ılımlı bir yaklaşıma sahip olduğunu gösterse de Avrupa dışındaki kurumların sorunlu olduğunu dile getirirken kendi görüşleri içinde çelişkiler oluşmasına sebep olmuştur. Montesquieu'nün benimsediği Avrupa yanlılığı, onun dünyadaki ülkeleri ikiye ayırmasına da sebep olmuştur. Bu kapsamda dünyanın en iyi ve güzel kısımlarını

Avrupa'ya atfederken kötü ve çirkin kısımlarını Avrupa dışındakilere atfetmiştir. Onun görüşlerine göre Avrupa ve diğer toplumlar arasında oldukça güçlü farklılıklar vardır ve bu bağlamda da Avrupa dışındakiler 'ötekilik' unsurunu barındırmaktadır. İran Mektupları adlı eserinde de görüldüğü üzere özgürlüğü bulan Avrupa'dır ve Avrupa'nın dışında olan toplumlar özgürlük özelliğine sahip değildir. İran'ın da içinde bulunduğu Asya tarihinde özgürlük hep eksik kalmıştır.

Diğer taraftan, Montesquieu Avrupa dışındaki toplumlara dair sınırlı bilgiye sahiptir ve çalışmalarında kullandığı kaynaklar net bilgi içeren kaynaklar değildir. Sahip olduğu Avrupalı yanlılığı ve Avrupa değerleri, doğru ve yanlış bu çerçeveden ele almasına ve karar vermesinenden olmuştur. Nitekim bu durum diyalogdan bahsetmesine rağmen bunu uygulamasını engellemiştir. Çeşitlilik konusundaki göreceli tavrı onun Avrupa dışı toplumları ister istemez ötekileştirmesine sebep olmuştur. İran Mektupları adlı eseri onun bu eğilimlerinin izlerini sergilemektedir.

### III. 'İran Mektupları'na Genel Bakış

Montesquieu'nün 1721 yılında anonim olarak basılan kitabı İran Mektupları, kültürel çeşitliliğe yaklaşımının güçlü ve zayıf yönlerini gösteren iyi bir örnektir. Döneminde Fransa'ya sert eleştiriler getirdiği için anonim basılmıştır. Fransız ve İran toplumlarını birbirlerinin bakış açısından görmeye çalışan kitap, Fransa'ya ziyarete gelen iki İranlının memleketlerindeki arkadaşları, eşleri, hizmetkârları ve harem ağaları ile Fransız toplumundaki gözlemlerini aktardıkları mektuplardan oluşmaktadır. Kitapta amaçlanan, Fransa'nın yabancılara nasıl görüldüğünü ve onların kendi toplumlarına dair algılarının nasıl değiştiğini göstermektir.

Bayram'ın (2011, s.20) belirttiği gibi, "Montesquieu'nün İran Mektupları adlı eseri mektup koleksiyonu olarak nitelendirilmesine rağmen, gerçekte bunun birçok farklı özelliğe de sahip olduğu söylenebilir; özellikle dönemin siyasal düzenine ve güç odakları-

na yapmış olduğu eleştiri kitaba büyük bir şöhret kazandırmıştır." Montesquieu, bu kitapta Fransız yaşam biçiminin birçok alanını sorgulamış ve yer yer onlarla alay etmiştir; bu yönüyle birçok övgü de almıştır. Fakat kitabı önemli kılan asıl boyut İran'a ve Doğu toplumlarına ilişkin sunduğu bakıştır.

Eserde İranlıların beyan ettiği fikirler sağlam eleştiriler içermemektedir. Eserdeki karakterlerin Doğu toplumları hakkındaki bilgieksiklikleri, fikirlerinin kısa sürede değişmesine sebep olmaktadır. Kadınların dışarıya peçesiz, yalnız başlarına çıkmalarını ilk başta eleştirip ahlaki açıdan yoksunluk olarak görseler de daha sonra Montesquieu bunu İranlı ziyaretçilerine benimsetmekte ve ardından kitapta kadınları, 30 yıllık saray haya-tından daha iyi tanıdıkları için sevinmelerine yer vermektedir. Başka bir deyişle, İranlı gezginlerin olumsuz eleştirileri eserin ilerleyen bölümlerinde eleştiri olmaktan çıkmakta ve olumlu hatta yararlı olarak görülmektedir. Bunlara ek olarak, Montesquieu'nün eserde farkı kültürlere saldırgan bir tavır sergilediği ve onları ötekileştirdiği rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri İslam dinine ve peygamberine karşı olan olumsuz tutumudur. Bu olumsuz tutum İran Mektupları eserinde de sık sık görülmektedir.

Buna karşılık, Montesquieu İran toplumunu yermek için içeriden bir göz olan İranlı ziyaretçilerin bakış açısına yer verir. Bu durum İranlı ziyaretçilerin Avrupa toplumuna yapamadıkları sert eleştirileri kendi toplumlarına karşı yapmalarına ve kendi kültürlerini ötekileştiren bir tavır takınmalarınaneden olur. Türkiye'de insanların az güldüğünden, dostluk ve samimiyetin hiç gelişmediğinden ve bu yüzden arkadaşlık kavramının Doğuda Batıdakinden geri olduğundan bahseder. Bunlardan bahsederken dayandığı kaynaklar belirsiz ve bu kaynaklarla yapmış olduğu genellemeler yersizdir. Bu yüzden de İran Mektupları'nın Montesquieu'nün gerçek bir kültürlerarası diyalog denemesi yapma amacını gerçekleştiremeyecek kadar tek taraflı olduğu, katı düşünceler ve önyargılar içerdiği söylenebilir.

Aşağıdaki özel analizlerse bu genel tespitleri destekleyici unsurlar taşıyacaktır.

### A) Şehircilik ve Yönetim Tarzları Karşılaştırması

Avrupalıların üstün görülmesi ve Avrupa dışındakilerin ötekileştirilmesi, Montesquieu'nün İran Mektupları'nda sıklıkla işlediği bir konudur. Yazar, Avrupalıları üstün görürken Avrupa dışından olanları birçok negatif etiketlemelerle ötekileştirmektedir. Avrupa her anlamda üstün görülürken Avrupa dışı sahip olduğu özellikler sebebiyle eleştirilir. Bunun tipik bir örneği 19. mektupta görülmektedir:

*Tokat'tan İzmir'e kadar başka kayda değer bir şehir yok. Osmanlı İmparatorluğu'nun zaafını büyük bir hayretle görmüş oldum. Bu hasta gövde kendini tatlı ve mutedil rejimle ayakta tutamıyor. Gittikçe varlığını yıpratıp ve devamlı surette içini kemiren şiddet tedbirlerine başvuruyor. Toprak mülkiyeti ehemmiyeti yok, bu sebeple toprağı işletme gayreti son derece yavaş. Beri tarafta Avrupalılar her gün daha büyük bir gayret ve ihtimamla nurlanıp yükselirken bunlar eski cehalet devirlerinden bir türlü çıkmak istemiyorlar; hatta garbın ilmi ve fenni keşiflerini ancak kendi aleyhlerine binlerce defa kullanmalarından sonra benimsemek zahmetine katlanmaya razı olabiliyorlar. Bu yer insanların ne deniz hakkında esaslı bir bilgileri ne de deniz seyrü seferi üzerinde bir maharetleri kalmış. Ticarete ise hiç akıl erdiremiyorlar. Bütün temennileri çalışkan ve becerikli Avrupalıların yurtlarına gelip yerleşmeleri ve kendilerine yardımda bulunmalarındadır. Bunlara tanıyacakları imtiyazlar sayesinde kendi keselerini de dolduracaklarını umuyorlar (2003, s.88).*

Montesquieu'ye göre Doğu'da gelişmiş bir şehir bulmak mümkün değildir; olsa bile bu Avrupalılar sayesinde olmuştur. "Bu derece geniş bir memleket sathı üzerinden geçtiğim halde, zengin ve müreffeh denebilecek bir şehir olarak yalnız İzmir'i bulabildim. Onu da Avrupalılar bu hale getirebilmişler" (Montesquieu, 2003, s.88). Dolayısıyla, Montesquieu için Dünyada kentsel gelişimin ana aktörü Avrupalılardır. Montesquieu kitabında yönetim şekilleri üzerinden de düşüncelerine yer vermiştir. Ona göre, yumuşak yöntemlerle yönetilen bir ülke, sert yasalarla idare edilen ülkelere göre daha kalıcıdır. Bundan dolayıdır ki İran Mektupları'nda daima yumuşak yöntemlerin tercih edilmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Montesquieu bu iki türün de mutlaka sona ereceğini fakat yumuşak yönetimlerin ömrünün biraz daha uzun olacağını ifade eder ve sözlerini 81. mektupta şöyle devam ettirir:

*Muhayyile kendiliğinden yaşanan memleketin geneğine göre düzen altına giriyor. Yumuşak bir düzen altında yaşayan bir Avrupalıya verilecek sekiz günlük bir hapis yahut hafif para cezası, Asya diyarında verilecek bir kol kesme cezasına bedeldir. Bundan başka zabıta, adliye ve adaletin Türkiye, İran ve Moğol diyarlarında Hollanda'dan, Venedik Cumhuriyet'inden ve hatta İngiltere Kraliyetinden daha fazla hürmet ve riayet gördüklerinden emin değilim; keza oralarda daha az suç işlendiğine ve ora insanların cezaların dehşetinden yılarak kanunlara daha çok i taatkâr olduklarına da inanmıyorum. Hatta bilakis bu devletlerde bir adaletsizlik ve gaddarlığın devamlı kaynadığını da görüyorum (2003, ss.235-6).*

Görüldüğü üzere Montesquieu hükümetlerden bahsederken de Avrupa'yı üstün tutmaya ve onu merkez almaya devam etmektedir. Montesquieu, Doğu toplumlarında cezalandırmaların despotik içeriklere sahip olduğu inancını örnekler vererek pekiştirmeye çalışmaktadır. Ayrıca, Doğu hükümetlerinin Avrupa hükümetleri kadar iyi olmadığını, adaletlerinin de sorunlu olduğunu belirtmektedir. Ona göre, Doğu'daki adalet sistemi hukuka değil de kişilere ve keyfi uygulamalara dayandığı için toplumlar herhangi bir güvenceye sahip değildir. Bu yüzden Montesquieu Doğu toplumlarını özgürlük ve eşitlik kavramlarının olmadığı toplumlar olarak karakterize etmektedir. İran Mektupları'ndaki şu cümleler yazarın bu alandaki düşüncelerini çok net bir şekilde göstermektedir:

*Paris'te hürriyet ve eşitlik hâkimdir. Sınıf farklarına beslenen haset burada hiç duyulmaz. Paris'te büyük insan demek kralla görüşen, nazırlarla düşüp kalkan, zengin ecdada sahip olan, büyük borçları ve büyük gelirleri olan kimse demektir. İran'da büyük adam demek Şah tarafından hükümet hizmetinde vazifelendirilmiş bir kimse demektir (2003, s.249).*

*Fransa'da hürriyet her yönden İran'dan fazladır. Onun için Fransa'da şan ve şerefe düşkünlük İran'dan daha ziyadedir. İran'da şöhret ve fazilet şayet, hükümdarın lütuf ve takdirine mazhar olmamışsa farazi bir mefhumdan ibaret telakki ediyor demektir. Çünkü sizde fazilet, şan şeref ancak hükümdarla doğar ve onunla ölür. Bugün kamuoyunun takdirine mazhar olmuş bir kimsenin ertesi gün bu şan ve şerefi kaybetmeyeceğinden asla emin değildir. Bugün bir orduyu kumanda eden şöhretli bir generaldir. Belki de yarın Şah'ın canı ister kendisini sarayın aşçıbaşısı yapar (2003, s.250).*

Montesquieu, Batı toplumu üzerinden Doğu toplumuna bakmakla yetinmez. Doğu toplumundan bireyleri de bu görüşlerine ortak yaparak görüşlerini kuvvetlendirmeye çalışır. Diğer bir deyişle; Montesquieu, İranlı gezginlerinin ağzından Avrupa'daki yaşamı ve toplum düzenini yüceltir, İranlıların kendi memleketlerindeki yaşam ve düzen hakkında hayıflanmalarını sağlar ve daha geri olduklarını onlara itiraf ettirir. Böylece, İran (Doğu) İranlılar ağzından ötekileştirilir. Hükümdarların sahip olduğu keyfi kararlarla İran'daki yaşamın ne kadar güvensiz olduğu Paris ile karşılaştırmalar bağlamında İranlı gezginler ağzından temellendirilir ve İran yerden yere vurulur. İran Mektupları'nda bunun birçok örneği vardır.

*Avrupa krallarının hâkimiyetleri çok geniştir. Hatta arzuladıkları derecede iktidara sahiptirler, denebilir; lakin onlar bu hâkimiyeti bizim sultanlarımızın yaptıkları gibi pek geniş şekilde kullanmazlar; bunun birinci sebebi ne milli gelenekleri ne de dinin esaslarını zorlayıp bozmak istememeleri, ikincisi de hâkimiyetlerini bu derece genişletmekte kendileri için bir menfaat görmemeleridir. Hoşlarına gitmedi diye bir küçük göz işaretiyle tebaalarını öldürtmeleri ise imparatorlukların ahenk ve nizamı ve devletlerin ruhu demek olan suç ile ceza arasındaki adil oranı yıkıp devirir. Hristiyan hükümdarları tarafından büyük titizliklerle muhafaza edilen ve saygı gösterilen bu adalet nispeti onlara bizim sultanlarımızın üzerinde sonsuz bir üstünlük temin eder.(...)*

*Şayet bu adamlar hükümdarın şahsına veya devletin varlığına karşı bir suç işlerlerse akıbetleri ölüm cezası olur. Fakat onlar böyle bir teşebbüsün kazançlarının ne kadar az, kayıplarının ise ne derece çok olduğunu hesaplayarak böyle bir maceraya atılmazlar. İşte bundan dolayı Avrupa'da isyanlar az ve hükümdarların cinayetlere kurban oluşları pek nadirdir. Sultanlar kendilerini devamlı korurken Avrupalılarda bu durum pek nadirdir. Fransız kralları bizim sultanlarımızın tam tersine tebaalarından hiç birinin hayatına kıymak istemez, bilakis beraberlerinde en büyük suçlara af ve mağfiret hazineleri taşırlardı (2003, ss.279-80).*

Görüldüğü üzere Montesquieu, İran'daki sistemi eleştirirken Avrupa hükümdarlarının sahip olduğu anlayışı ve sistemi merkez almakta ve Doğuyu buna göre ötekileştir-mektedir. Montesquieu, Doğu toplumlarına daha fazla isyan ve sosyal huzursuzluk yakıştırmakta

ve Doğu toplumlarındaki yönetimleri de otoriterlikle özdeşleştirmektedir. Ona göre, bu özelliklerin aksine Batı toplumlarında yöneten-yönetilen ilişkileri saygı ve güven esası üzerine kuruludur. Ayrıca yazara göre, toplumunda sosyal huzursuzlukların daha fazla olması sebebiyle Doğulu yönetimlerin değişim ve gelişim karşısındaki tutumları da ürkek ve kuşkucudur. Diğer bir deyişle, Batılı yönetimler değişime ve yeniliklere açıkken Doğulu yönetimler bu konuda tutucu ve kapalıdır. Nitekim Montesquieu, Doğulu toplumların sahip olduğu hükümet şeklini şu sözlerle eleştirir:

*Asyalıların çoğunun ne bir hükümet şekli hakkında ne bir fikirleri vardır ne de şu dünya üzerinde mutlakiyet tarzından başka bir idare tarzının var olabileceğini tasavvur edebilirler.*

Cesar Roma Cumhuriyetini ezip yıktı, mutlak bir iktidarın esaretine mahkûm etti. Avrupa uzunca bir süre askeri ve gaddar bir rejim tarafından sevk ve idare edildi. Romanın yumuşak hâkimiyeti yerine zalim ve korkunç bir hâkimiyet başladı. Türkler ve Tatarlar gibi Asyalı milletler fetihlerinde bulundukça, zabtettikleri yerlerin mahalli otoritelerine yeni tebaalar vererek kendi kuvvetlerinin gölgesinde tam ve mutlak bir hâkimiyeti devam ettirirlerdi. Hâlbuki kuzey Avrupa ülkeleri böyle yapmıyordu; bunlar kendi ülkelerinde tamamıyla hür olduklarından Roma eyaletlerini zabtedince mahalli şeflere büyük hâkimiyetler asla tanımıyorlardı (2003, s.349).

Mektuptan da anlaşılacağı üzere, Montesquieu Doğulu toplumların sahip olduğu yapıyı her anlamda (hükümet şekli ve hükümdarları açısından) devamlı eleştirmekte, Avrupa'dan farklı olan hükümet şekillerini kabul etmekte zorluk çekmekte, Avrupa'nın daha adaletli ve eşit bir siyasal yapıya sahip olduğu inancını taşımakta; buna karşılık 'adaletsiz ve gaddar Doğu' toplumu tablosu çizmektedir.

## **B) Kadınlar Üzerinden Yapılan Yaşam Tarzı Karşılaştırmaları**

Montesquieu'nün kitabında yoğun bir şekilde işlediği ikinci bir konu, yaşam tarzları üzerinden yapılan Doğu-Batı karşılaştırmalarıdır. Yazar, kitapta İranlıların Batı hayatına şahit olmasını sağlarken onları devamlı hayretler içerisinde bırakır. Öncelikle hükümet şekilleri

üzerinden giden bu hayranlıkla karışık hayretler, Batıdaki yaşam tarzı üzerinden pekiştirilir. Fransa'daki yaşam tarzını şaşkınlıkla karşılayan İranlı gezginler kendi yaşamları ile devamlı bir mukayeseye girişmektedirler. Bu hayretlerden biri de kadınlar üzerine tanımlanan Fransa'daki yaşam tarzıdır. Yazar, ilk defa bir Hristiyan şehri gören Müslüman'ı Fransız kadınlarının özgürlükleri karşısında hayretler içinde bırakmaktadır.

*Kadınlar geniş bir hürriyet havası kokluyorlar. Pence-reden sokaktan geçen adamları istedikleri gibi seyrediyorlar. Bazı yaşlı başlı kimselerin refakati şartıyla sabahdan ta akşama kadar da sokakta gezmeleri mümkün! Yüzlerini de sadece tek bir peçe ile örtüyorlar! Kayınbiraderlerinin, amcalarının dayılarının ve yeğenlerinin ziyaretlerini, kocalarının özel izinlerini almaya mecburiyetleri olmadan kabul ediyorlar! (2003, s.96)*

*Erkeklerin önünde yüzleri açık gezmelerini sanki aşağılanmak için çırpınıyorlar, erkeklerle kiliselerde, eğlencelerde hatta evlerinde görüşebiliyorlar yollarında harem ağaları olmadan! İran'daki kadınlarda bulunan o asil sadelik ve samimiyet, o kutsal namus duygusu yerine burada şamatalı bir şirretlik, aşırı bir saygısızlık var ki insanın kendisini alıştırmayı mümkün değil! (2003, s.106)*

Görüldüğü üzere, İranlı gezginler Avrupalı kadınların süslenip giyinmelerini, makyaj yapmalarını kadınların kendilerini alçaltması ve kocalarını yerin dibine sokması olarak değerlendirmektedir ve İran'daki kadınların daha namuslu olduklarını belirterek kendi ülkesi ve yaşantısı üzerinden bir karşılaştırma yapmaktadır. Montesquieu'nün Doğu'yu bu alanda takdir etmesi fazla uzun sürmüyor zira ilerleyen sayfalarda mektupların birinde İranlı gezginler, Fransa'da bu şekilde rahat yaşayan kadınlar sayesinde kadınları daha yakından tanıdıklarını ve bu durumun oldukça iyi olduğunu dile getiriyorlar. Başka bir deyişle, Avrupa sayesinde yaşanan bir aydınlanma tasvir edilmektedir.

Kitabın ilerleyen sayfalarında Fransa'da daha fazla zaman geçirmeleri ile İranlı gezginler, Fransa'daki yaşam tarzına o kadar alışıyorlar ki artık geldikleri yeri de beğenmez bir hale geliyorlar. Bu anlamda yazarın desteklediği fikir doğrultusunda Doğu'daki 'kötü' yaşantıdan gelen gezginler 'iyi' yaşantıyı görünce hayran kalıyor. Başka bir deyişle, ilk temaslar sürecinde ortaya çıkan hayret duygusu zamanla yerini

hayranlık duygusuna bırakıyor. Bu değişimi, mektupların satır aralarında dile getirmektedirler:

*Fransızlar kadar hareketliliğin tadını çıkaran başka bir millet yoktur. Yollarda devamlı koşuşma ve adeta uçuşma halindedirler denilebilir. Asya'nın o ölü ölü giden arabalarını develerimizin o nazlı ve ahenkli adım atışlarını görseler muhakkak ki tahammül ve sabır ihtiyacıyla düşüp bayılırlar. Ben ki oldukça dikkatli ve şaşırmadan yürürüm bazen bir Hristiyan kadar çıldırcaak hale geliyorum (2003, ss.97-8).*

Görülüyor ki, Montesquieu'nün Doğu-Batı odaklı kültür karşılaştırmaları kadın ve yaşam tarzı üzerinden Batı lehine bir karakter kazanmakta ve Doğulu kadın ve yaşam tarzı üst perdeden eleştirilip ötekileştirilmektedir. Montesquieu'nün bu genel eğilimi din üzerinden yaptığı karşılaştırmalarda da devam etmektedir.

### C) Din Üzerine Yapılan Karşılaştırmalar

Montesquieu'nün kitapta dikkat çeken yaklaşımlarından biri de dinsel karşılaştırmalarıdır. Hükümet şekilleri bağlamında Hristiyanların daha iyi bir yönetim anlayışı ve pratiğine sahip olduğu yönündeki yaklaşıma yukarıda yer verilmişti. Bununla birlikte, Montesquieu, din adamlarının durumunu da eleştirmekten geri kalmamaktadır. Yazar, Hristiyanlıkta boşanmanın lağvedilmesini ve papazların sahip olduğu yaşantıları eleştirek Batı tarafını yermektedir; papazların dinden çok para ile ilişkili olmalarına ve ölen insanların geride bıraktıkları servetleri sahiplenmeye çalışmalarına şiddetle karşı çıkılmaktadır (2003, ss.312-3).

İran Mektupları'nda din üzerinden ele alınan bir diğer husus ise herhangi bir dine inanmayan insanlara karşı hoşgörülü olunmasıyla ilgilidir. "Din üzerinde görüşleri olmayanlara nefret duymanın ve onları işkenceye tabi tutmanın adaletsizlik olduğu artık iyice anlaşılmiş bulunuyor" (Montesquieu, 2003, s.185) sözlerine yer veren yazar, hoşgörülü bir kültür yapısını desteklemektedir; fakat buna rağmen yine bir karşılaştırma yapmaktan ve Batı'nın bu alandaki üstünlüğünü de ön plana çıkarmaktadır. Nitekim örneğin, "öyle ise temenni edelim Müslümanlar da Hristiyanlar gibi bu konuda makul davransınlar" (Montesquieu, 2003, s.186) derken Montesquieu Hristiyanların dinsel

hoşgörüyü sahip olduklarını fakat Müslümanların bu nitelikten uzak olduklarını savunuyor görünmektedir.

Sonuç olarak, Montesquieu yapıtları ile hem ileri görüşlü hem de önyargılı bir düşünür profili çizmektedir. “Eski Roma, VI. ve VII. yüzyıl Frankları hakkında derin bir tarih bilgisine sahip olan Montesquieu’nün ilkel toplumlar, Çin, İran, Türk, Tatar ve Rus tarihi hakkındaki bilgileri seyahatnamelere, misyonerlerin raporlarına veya bilimsel bir değeri olmayan tarih kitaplarına dayanmaktadır” (Bayram, 2011, s.115). Montesquieu, farklı bir bakış açısı ile siyasi olayları analiz ederken döneminin diğer düşünürlerine göre daha modern perspektiften olaylara yaklaşmayı öne sürmüştür. Fakat diğer düşünürlerden farklı olan bu fikir yapısı pratikte kalmıştır. Nitekim Montesquieu, İran Mektupları adlı kitabında yer verdiği sınıflandırmalarda ve tutumlarda iyi ve güzel olanları Batı toplumlarıyla/Avrupa ile özdeşleştirirken kötü olanları ise Avrupa dışındakilere/Doğu toplumlarına atfetmiştir. Başka bir deyişle, Avrupa’yı ya da geniş anlamda Batıyı değerlendirirken olaylara daha iyimser bakan Montesquieu söz konusu Asya ya da geniş anlamda Doğu olduğunda olumsuz bir tutum takınmakta ve onları ötekileştirmektedir.

#### IV. ‘Persepolis’ Filmi ve İncelemesi

Persepolis, Marjane Satrapi tarafından yazılan ve yazarın ün kazanmasını sağlayan otobiyografik bir çizgi romandır. Eserin orijinal dili Fransızcadır ve 2000-2003 yılları arasında dört parçadan oluşan bir seriyle okuyucuya sunulmuştur. 2007 yılında ise eser aynı isimle animasyon filmi olarak beyaz perdeye aktarılmıştır. Film, İran İslam Devrimi ile değişen hayatları sosyalist ve burjuva bir ailenin kızı olan dokuz yaşındaki Marjane’nin gözünden anlatmaktadır. Tahran’da ailesiyle birlikte yaşayan Marjane, ülkedeki siyasi gerilimin yükselmesi ve ailesinin kızlarının ülkede güvende olmadığını düşünmeleri sebebiyle 14 yaşına geldiğinde, Avusturya’ya özel bir okula gönderilir. Avusturya’da kendini yalnız hisseden Marjane liseden sonra memleket hasretiyle İran’a geri döner. Fakat siyasi rejimin baskısına dayanamayacağını ve İran’da daha fazla yaşayamayacağını anlayıp memleketinden ayrılır ve Fransa’ya yerleşmeye karar verir. Filmde Şah’ın devrilmesine destek verilmesinin ardından,

radikal İslamcı kesimin politik gücü elde etmesiyle kişisel hakların daraltılması, kadınlara örtünme zorunluluğunun getirilmesi, muhaliflerin susturulması ve birçok kadının hapsedilmesi gibi temalar işlenmektedir. Film kendi ülkesinde fikirleri sebebiyle azınlık olma, yabancı ülkelerde ise tam tersi etnik kökeni sebebiyle dışlanma ve ötekileştirilme eğilimlerine de değinmektedir.

İlk olarak, filmdeki Doğu-Batı karşılaştırması sürecinde Batılı toplumlar için ‘negatif’ algılara yer verildiği görülmektedir. Yani Montesquieu’nün İran Mektupları’nda öteki Doğu iken burada Batı’dır. Örneğin; Cumhuriyet kurmak isteyen ‘Doğuluyu’ İngilizler yani ‘Batılılar’ çıkarlarına hizmet etsin diye (burada petrolden bahsedilmektedir) vazgeçirip imparator olmak cumhurbaşkanı olmaktan daha iyi, bütün iktidarı sende olu-yor denilerek ‘Batılı’nın onu yönlendirdiği savlanmaktadır (Satrapi, 2007). Ayrıca Batılıların kendi isteklerini karşılamak için Doğu toplumundaki savaşın uzun sürmesine sebep oldukları da filmde belirtilmektedir. Kısaca, filmde Batılı’nın kendi çıkarları doğrultusunda Doğu’nun hükümet şekline karıştığı eleştirisine yer verilmektedir.

İkinci olarak, filmde kültürel devrim ve dayatmacılık mevzusuna değinilmektedir. Zira 1982 yılında İslamcıların başa gelmesiyle günlük yaşamda değişiklikler meydana geldiği, bir nevi kültürel devrim yaşandığı söylenebilir. Bu dönemde günlük yaşamda uç örnekler görülmeye başlanıyor, insanlar zorla kültürel değişime uğratılmaktadır. Örneğin; peçe ile özgürlüğün eş anlama geldiği, saygıdeğer kadının erkeklerin bakışından kendini saklaması gerektiği gibi düşünceler vurgulanmakta ve kasetler, makyaj malzemeleri gizlice satılmaktadır. Özellikle kadınların yaşam tarzı olmak üzere hükümetin aksini benimseyen toplumdaki yaşam tarzlarına herkesin müdahale edebilme hakkına sahip olduğu görülüyor. İktidarın dayatmaya çalıştığı kültüre sahip olmayanlar öteki olarak adlandırılıp doğru hayat tarzına sahip olmaları istenmekte; bu yönde bir dayatma yapılmaktadır. Dayatmaya çalışılan kültür girişimlerine ters tepkiler gösteren hikâyenin kahramanı başına kötü bir şey gelmesin diye yurt dışına (Viyana’ya) yollanıyor. Başka bir deyişle; filmde Avrupa baskıcı rejim karşısında sığınılacak özgürlükçü bir merkez olarak verilmektedir. Üçüncü olarak, filmde Avrupa’ya giden kahramanın yaşadığı olumsuz deneyimlere yer verilmektedir. Avru-

pa'ya kaçan kahramanın (Marji isimli bir genç kız) 'Batılı' tarafından rahatça kalabileceği bir yer olarak görülen bir Kilise okuluna yollandığı görülüyor. Kahraman, burada umduğu rahatı bulamamaktadır; çünkü rahibeler tarafından ayrımcılığa ve İranlıların görgüsüz olduğuna dair ithamlarına maruz kalmaktadır. Marji, gittiği hemen her ortamda çeşitli stereotiplere maruz kalarak ötekileştirilmektedir. Bu yüzden dışlanma ve etiketlenme endişeleriyle Marji'nin arkadaş ortamlarında kendisini Fransız olarak tanıtmaya gereği duyduğu görülmektedir. Kimliği sebebiyle bir süre bocalama yaşayan kahramanın daha sonra İranlı olduğunu rahatça söylemeye başladığı; fakat maruz kaldığı olumsuz tepkiler sebebiyle Viyana'da daha fazla dayanamayacağını düşünerek kendi ülkesine geri döndüğü izlenmektedir.

Dördüncü olarak, kahramanın Avrupa'dan döndükten sonra kendi memleketinde yaşadığı deneyimleri ve düşünceleri irdelenmektedir. Filmin kahramanı İran'a geri dön-düğünde ülkedeki yaşam tarzı üzerindeki baskının iyice artmış olduğunu görüyor; fakat buradan kaçıp gitmek isteyen arkadaşlarına karşı Marji'nin mütemediyen Batıdaki insan ilişkilerinin olumsuzluklarına dikkat çektiği ve onları Avrupa'nın sandıkları gibi bir yer olmadığı hususunda uyardığı görülüyor. Belli bir süre her şeye rağmen İran'daki baskıcı yaşam tarzında yaşamaya çalışan Marji, artan olumsuzluklara dayanamayınca tekrar yurdunu terk ederek Avrupa'ya geri dönmektedir. Özetle, filmde kendi ülkesinde düşünsel bir azınlık içine düşerek 'öteki' olan, ayrımcılığa maruz kalan kahraman, yurt dışında da etnik kökeninden dolayı ayrımcılığa ve 'öteki' olmaya maruz kalmaktadır. Fakat neticede filmin kahramanı kökeninden dolayı ayrımcılığa maruz kaldığı Avrupa'ya her ne kadar sıcak bakmasa da kendi ülkesindeki tahammülü zor otoriter koşullar sebebiyle Avrupa'ya geri dönmeyi tercih etmektedir.

## V. İran Mektupları ve Persepolis Karşılaştırması

İlk etapta İran Mektupları ve Persepolis karşılaştırmasının ne kadar makul bir girişim olacağı hakkında kaygılar ileri sürülebilir. Her şeyden önce farklı türlerde iki eser söz konusu; biri mektupsal bir roman diğeri görsel bir eserdir. Dolayısıyla, biri bir filozofun, diğeri

bir görsel sanatçının eseri olarak ortaya çıkmaktadır. İkinci olarak, bu eserler farklı dönemlerde (birincisi 18. Yy.'da, diğeri 21. Yy.'da) üretilmiş bulunmaktadır; doğal olarak farklı perspektiflere dayanmaları beklenmektedir. Son olarak, her iki eserin de sahipleri farklı toplumlara, kültürlere ve değerlere dayanmaktadır (birisi bir Fransız, diğeri bir İranlı). Bu farklılıklar bu iki eserin karşılaştırılmasını haksız, adaletsiz, uygun-suz gösterebilir. Ancak bu iki eser arasında farklılıklar kadar önemli ortak yönlerin de bulunduğu dikkate alındığında bu ikisini karşılaştırma makul bir zemin bulacaktır.

Öncelikle, farklı türlerde de olsa, her iki eser neticede bir anlatı sunmaktadır. Birisi bunu nesir diliyle yaparken diğeri çizgi roman ve sinema diliyle yapmaktadır. İkinci olarak, her iki eser de özde aynı şeyi denemektedir: öteki kültüre bakış. İran Mektupları 'Batılı' gözüyle Doğu kültürüne bakış denemesi yaparken Persepolis 'Doğulu' gözüyle Batı (ve Doğu) kültürüne bakış denemesi yapmaktadır. Üçüncü olarak, her iki eserde de temel anlatının en önemli rolünü İranlı gezginler/ziyaretçiler oynamaktadır ve İranlılar (Doğulular) üzerinden bir ötekileştirme çabası sürdürülmektedir. İki eserin bir başka ortak yanı da (sözde) çift taraflı bir eleştiri sunar görünmeleridir. Montesquieu de Marjane Satrapi de ötekiyi eleştirirken kendi toplumlarının bazı özelliklerini de eleştiri konusu yapmaktadırlar (elbette farklı ağırlıkta).

İlk göze çarpan bu farklılıklar ve benzerlikler vurgulandıktan sonra söz konusu iki eserin içeriksel ve özsel karakteristiklerine ilişkin birkaç çıkarım ileri sürülebilir.

Öncelikle, her ne kadar Montesquieu Doğu kadar kendi toplumuna da eleştiri getirme çabası ve görüntüsü sergilese de onun kendi toplumuna yönelttiği eleştiriler gerçekçi ve samimi olmaktan uzaktır. Bu eleştiriler çoğunlukla İranlı gezginlere yaptırılmaktadır ve kaba, yüzeysel, öze inmeyen eleştiriler olarak kalmaktadır. Bu eleştirilerin çoğu daha sonra İranlı gezginlerin fikirlerini değiştirmeleriyle birlikte zaten bertaraf edilmektedir. Buna karşılık, Doğu'ya yönelik eleştiriler kalıcılığını korumaktadır. Öte yandan, Satrapi'nin Batı'ya yaptığı eleştiriler de aslında öze inen, çarpıcı, köklü eleştiriler değildir. Kitabın/filmin kahramanı Marji'nin Batı'ya yönelttiği en önemli eleştiri, dışlayıcılık ve duyarsızlıktır ki bu özelliklerin İran'daki mevcud

yeti de filmde sıklıkla gösterildiği için bu, Batı'ya özgü ve özel bir eleştiri noktası olmaktan çıkmaktadır. Dolayısıyla, her iki eserin de Batı eleştirisi sözde bir eleştiri olmaktan ileriye gidememekte, Batı'nın yıkıcı ve yok edici etkilerine ilişkin ciddi ve köklü bir eleştiriye yer verilmemektedir.

İkinci olarak, incelenen bu iki eser ötekileştirme sürecinin iki versiyonunu mükemmel örnekleyen eserler olarak değerlendirilebilir. Burada söz konusu edilen ötekileştirme temelde Doğu'nun ötekileştirilmesidir ki İran Mektupları Doğu'nun dışsal (Batılı) bir aktör (Montesquieu) tarafından ötekileştirilme çabalarından birisi iken Persepolis Doğu'nun bizzat kendi içinden (İranlı) bir aktör (Marjane Satrapi) tarafından ötekileştirilmesi çabasıdır. Bu süreçte Persepolis'in ana kahramanı Marji, İran vatandaşı olmakla birlikte kendi toplum ve kültürünü baskıcı, otoriter, uygarlıktan uzak bir şekilde resmetmekte ve her ne kadar Batı'da da birtakım sıkıntılar çekse de neticede yaşanılacak en iyi yerin yine Batı olduğu kanaatini yerleştirmeye çalışmaktadır. Satrapi, Persepolis'te okuyucusuna/izleyicisine sunduğu yorumlarında, kendisi de bu toplumun bir üyesi değilmiş gibi İran toplumunu, tarihinden, kültürel köklerinden, coğrafyasından ve uluslararası konum ve ilişkilerinden kopararak soyut (Batılı) kavram ve değerler ışığında yargılamaktadır. Esasen Persepolis'in hedef kitlesi doğrudan Batılı okuyucu/izleyicidir ve bu kitleye İslam'ın ne kadar kaba, baskıcı, zalim uygulamalar doğurduğunu göstermeye çalışmaktadır. Kitap/film, İslam'ın tüm topluma ama özellikle kadın ve çocuklara tahammül edilemez derecede büyük tehlike ve şiddet arz ettiğine dair bir anlatım üzerine kuruludur. İlaveten, sadece İslam kültürü değil modernlik ve/veya özgürlüklük de son derece indirgemeci bir mantıkla sunulmaktadır. Bu bağlamda, örneğin makyaj yapmak, pop ve rock şarkılar dinlemek, alkollü içkiler tüketmek gibi davranışlar modernlik ve özgürlükle eşitlenmektedir.

Son olarak, Doğu'yu ötekileştirilme sürecinde hem İran Mektupları hem Persepolis'in kullandığı en güçlü ve 'karşıkonulmaz' silah despotizm yakıştırmasıdır. Montesquieu, Doğu toplumlarını özgürlük ve eşitlik kavramlarının olmadığı toplumlar olarak karakterize etmektedir. Montesquieu, Doğu toplumlarına daha fazla isyan ve sosyal huzursuzluk yakıştırmakta ve Doğu toplumlarındaki yönetimleri de otoriterlikle özdeşleştirmektedir. Ona göre, bu özelliklerin aksine

Batı toplumlarında yöneten-yönetilen ilişkileri saygı ve güven esası üzerine kuruludur. Ayrıca, Batılı yönetimler değişime ve yeniliklere açıkken Doğulu yönetimler bu konuda tutucu ve kapalıdır.

Montesquieu Doğu'yu despotizmle karakterize ederken ve despotizmin yarattığı olumsuzlukları tartışırken kendi ülkesinin yöneticilerine de bir uyarıda bulunmaktadır. Yönetimde despotizm kökleştiği takdirde zamanla tüm sosyal sistem despotikleşir, İran'da olduğu gibi. Dolayısıyla Montesquieu İran Mektupları'nda bir taşla iki kuş vurmaktadır: Bir yandan Doğu'yu ötekileştirmekte ve Batı karşısında ikincileştirmekte diğer yandan kendi ülkesinin yönetimine eleştirel uyarılar yapmaktadır. Bunu yaparken Montesquieu İranlı gezginleri konuşturmakta ve böylece kendisiyle eleştirileri arasına bir mesafe koymaktadır. Montesquieu'nün bu taktiği kuşkusuz zekice bir taktiktir. Öte yandan, Satrapi de eserinde İran'daki 'fundamentalist' rejimi mütemadiyen despotizmle ve otoritaryanizmle karakterize etmekte ve bunun özellikle kadın ve çocukların hayatında yarattığı yıkıcı etkileri betimlemektedir. Ancak Satrapi'nin gündeminde kendi ülke yöneticilerini ciddi bir tehlikeye karşı uyarmak gibi bir hedef yoktur; aksine Batılı güçleri İran'a/İslamcı hareketlere karşı uyarma hedefi vardır. Buna göre, önlem alınmaz ve harekete geçilmezse İslami ideolojiler ve hareketler İran'da olduğu gibi kadın ve çocuk haklarını çiğneyen, Batı'ya düşman, barbar sistemler kurma potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla, İslam tehdidi ve şiddeti altında zulüm gören Doğulu kadınları ve çocukları korumak, onları özgürleştirmek için Batı'ya bir görev yüklenmektedir.

Montesquieu da Satrapi de çizdikleri tablonun gerçekliğine kendilerini inandırmış durumdadırlar ve okuyucularının da buna inanmasını beklemektedirler. Oysa, Montesquieu'nün Doğu hakkındaki bilgi kaynakları sınırlı ve sağlıksızken Satrapi de aslında kendisinin de içinde yer aldığı küçük bir elit sınıfın bakış açısını tüm İran halkının duygu ve düşüncesi olarak sunma eğilimi göstermektedir. Kendisi devrimin uygulamalarından rahatsız ve mutsuz ise tüm İranlıların da rahatsız ve mutsuz olacağını varsaymakta ve Batılı okuyucularının buna inanmasını beklemektedir ve Satrapi bu beklentisinde başarı elde etmektedir. Onun bu başarısı Batı'nın Persepolis'e gösterdiği yoğun ilgide gözlenebilmektedir. Nitekim 2000 yılında Fransızca yayınlanan eserinin ilk cildi, bir yıl içerisinde 20.000'den

fazla satmış ve birçok ödül almıştır. Eserin 4 cildinin satışları Fransa'da 400.000'ini tüm dünyada ise bir milyonu aşmış bulunmaktadır. Persepolis 16 dile de tercüme edilmiştir. Ayrıca eserin yayınlandığı yıllar, 11 Eylül Hadisesiyle ve İran'ın nükleer silahlanma çabalarıyla aynı döneme gelmektedir. Diğer bir deyişle, Ba-tı'nın İran'a ve diğer bölgelerdeki İslami örgütlere müdahale için gerekçeler aradığı bir dönemde yayınlanmış olması Persepolis'in büyük ilgi görmesinde ve ticari başarı elde etmesinde etkili olmuştur.

## VI. Sonuç

Montesquieu'nün İran Mektupları ve Satrapi'nin Persepolis'i türlerinin tek örnekleri olmasa da en etkili örneklerindedir ki bu etkinlik, iki eserin üretildikleri çağın düşüncesi ve siyasal koşullarıyla yakın bir ilişki içindedir. Bu sebeple bu eserleri siyasal koşullardan bağımsız değerlendirmek onları anlamının önündeki en büyük engeldir.

Her iki eseri de önemli ve benzer kılan ana unsur oryantalist bir bakış açısına dayanmaları ve Doğu'yu ötekileştirmeye hizmet etmeleridir. Bir Fransız filozofu olan Montesquieu'nün İran Mektupları adlı eseri, Doğu'nun 'dışarıdan ötekileştirilmesi' eğiliminin tipik bir örneği iken İranlı bir kadın yazar olan Marjane Satrapi'nin Persopolis filmi Doğu'nun 'içeriden ötekileştirilmesi' eğiliminin örneğini yansıtmaktadır. Klasik oryantlizmden farklı olarak bu iki eser bilimsel bir dil değil, edebi görsel bir dil kullanmaktadırlar. Bu da onların sınırlı sayıda entelektüeller arasında dolaşımını aşmış genel Batı kamuoyunda ilgi ve hayranlık bulmalarını sağlamış ve oryantlizmin halka inmesinde rol oynamıştır.

Yine klasik oryantlizmden farklı olarak, Persepolis, Doğulu ağzıyla Doğu'nun ötekileştirilmesini temsil eden eserlere örneklik teşkil etmektedir ki bu da Oryantalizmin yeni bir başarısı ve merhalesi olarak tarihte yerini almıştır. Persepolis'in İran'daki devrim sonrası düzeni eleştirirken geliştirdiği Oryantalizme dikkat çekmek bu düzenin savunuculuğunu yapmak değildir. İran İslam Devleti'nin (ve/veya diğer Müslüman toplumların ve örgütlerin) İslam algısı ve pratikleri İran'ın kendi halkı ve diğer Müslümanlar (ve Müslüman olmayanlar) tarafından elbette sorgulanabilir. Ancak bu yapılırken Oryantalizmin ithal kavramları ve kaygılarından hareketle değil, İslam medeniyet havzasının

kendi iç dinamikleri, tarihsel, kültürel, coğrafi ve sosyolojik yapısı dikkate alınarak ve algı yaratmaya değil anlamaya odaklanarak bu çaba yürütülmelidir.

Gerek İran Mektupları'nda gerekse Persepolis filminde yer alan 'öteki' konusu farklı zamanlarda işlenmiş olmasına rağmen canlılığını koruyan bir bakış açısına sahip olup 'öteki' kavramının farklı zamanlarda farklı içeriklerle tanımlanabildiğini gösteren önemli örneklerdendir.

*Burada ele alacağımız üç alt başlık arasında dengesizlik gözükebilir ancak bu durum bizden değil Montesquieu'den kaynaklanmaktadır.*

### KAYNAKÇA

- Baumann, G. (2006). Çokkültürlülük Bilmecesi. Ankara: Dost Kitabevi Yayıncılık.
- Bayram, E. (2011). Montesquieu'nün Siyaset Anlayışı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Benhabib, S. (2006). Ötekilerin Hakları: Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bezirgan Arar, Y. ve Bilgin, N. (2010, Bahar). Gazetelerde Ötekileştirme Pratikleri: Türk Basını Üzerine Bir İnceleme. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Sayı:30.
- Bourse, M. (2009). Melezliğe Övgü. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çetin, H. (2003). Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşruiyeti- Meşruiyetin İktidarı. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:58, No:3.
- Çakı, F. ve Anık, M. (2016). Çokkültürlülük ve Çokkültürcülük, Fahri Çakı (Ed.), Sosyolojide Güncel Tartışmalar (ss. 184-209). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları [Online kitap].
- Durukan, K. (2004). Doğu-Batı İkilemine Dört Bakış Montesquieu, Fanon, Galeano, Said. İstanbul: Kültür Yayınları.
- Erdenir, B. (2005). Avrupa Kimliği: Pan Milliyetçilikten Post Milliyetçiliğe. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Metin, A. (2013). İki Doğu İki Batı. İstanbul: Açılım Kitap.
- Montesquieu, Charles de. (2003). İran Mektupları (M. Göklü, Çev.) İstanbul: Anka Yayınları.
- Mora, N. (2008, Ocak). Kendi-Öteki İletişimi ve Etnomerkezcilik. Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi.
- Özhan, İ. (2006). Farklılaşmanın Özel Görünümleri Olarak Çokkültürlülük ve Çokkültürcülük. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Parekh, B. (2002). Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek. ABD: Phoenix Yayınları.
- Said, E. (2013). Şarkiyatçılık. İstanbul: Metis Yayınları.
- Satrapi, M. (2007). Persepolis [Film]. Fransa ve ABD.

## Yayın İlkeleri

**Şehir ve Medeniyet Dergisi;** 2011'den bu yana yılda 2 defa yayınlanan bilimsel hakemli bir dergidir. Dergi temelde şehir ve medeniyet odaklı akademik makaleleri yayınlamaktadır. Şehir kavramına günümüz bağlamında gelenekten ilham alarak tespitlerde bulunan, çözümler üreten ve her türlü akademik bakış açısına açık bir şekilde yayın yapmayı amaçlar.

**Şehir ve Medeniyet Dergisi;** şehri bir medeniyet merkezi olarak ele alan ve kültürün, mimarinin, estetiğin ve insanı geleceğe taşıyan bütün erdemli yaklaşımların ana uğrak noktası olarak şehri tahayyül eder.

**Şehir ve Medeniyet Dergisi;** Şehircilik, mimari, planlama, arkeoloji, sanat tarihi, kültür, medeniyet, şehirciliğin sosyal ve kültürel boyutu, yerel yönetimler ve belediyeçilik konularında hazırlanan "Araştırma makaleleri, Derleme makaleleri, Meta-analiz çalışmaları ve kitap eleştirileri (Book Review)" çalışmaları yayınlanmaktadır.

**Şehir ve Medeniyet Dergisi;** Haziran ve Aralık aylarında yayınlanmaktadır. Derginin dili Türkçe ve İngilizcedir. Yaygın kullanıma sahip dillerde yazılmış makaleler de kabul edilir. Bu makaleler orijinal biçimleriyle ya da Türkçe'ye çevrilerek kullanılır.

Dergide yayımlanan yazıların daha önce hiçbir yayın organında yayımlanmamış, ilk defa Şehir ve Medeniyet Dergisi'nde yayımlanıyor olması gerekmektedir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildirimler, bu durumun belirtilmesi şartıyla kabul edilebilir.

Şehir ve Medeniyet Dergisi'nde yayımlanan yazıların fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayım için kabul edilen metinlerin, fizikî ve elektronik ortamda, tam metin olarak yayımlanmak da dâhil olmak üzere, tüm yayım hakları Şehir ve Medeniyet Dergisi'ne aittir. Kullanılan çizim, fotoğraf ve görsel malzemelerin hakları da Şehir ve Medeniyet Dergisi'ne ve anlaşmalı olarak da çizer ve fotoğrafçılara aittir.

## Yazıların Değerlendirilmesi

Yazılar, bilgisayar ortamında ve dizgi programlarında kullanılabilecek şekilde e-postayla ya da cd içerisinde teslim edilmelidir.

Dergiye yayımlanmak üzere yollanan makaleler, "kör hakem" yöntemiyle değerlendirilmektedir. Editörler tarafından incelenen ve değerlendirilmesi uygun bulunan çalışmalar, iki ayrı hakeme gönderilmektedir. İki hakemin görüş ayrılığı durumunda, üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulmaktadır. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makalenin yayımlanmasına, yazardan hakem raporuna göre düzeltme istenmesine ya da yazının reddedilmesine karar verilmekte ve karar yazara iletilmektedir. Basımı uygun bulunan yazıların, yayımlanıp yayımlanmayacağına ya da derginin hangi sayısında yayımlanacağına editörler karar verir. Yazar, süreç konusunda e-posta yoluyla bilgilendirilmektedir.

Şehir ve Medeniyet Dergisi'ne ulaşan yazılar için yanıt verme süresi otuz gündür. Bu süre içinde yanıtlanmayan yazılar ulaşmamış demektir. Yazılarla ilgili olumlu ya da olumsuz görüş yazara mutlaka bildirilir.

## Yazım Kuralları

Şehir ve Medeniyet'e gönderilen yazılar için bir sayfa sınırlaması yoktur. Ancak, yazıların 2500-6000 arası kelime sayısında olması tercih edilmektedir. Gerekli kısaltma ve uzatmalar yazarla iletişim içinde yapılabilir.

Yazılarla birlikte, toplamda 1700 karakteri (boşluklu) geçmeyen; Türkçe ve yabancı dilde özetle, 5-10 kelime arası Türkçe ve yabancı dilde anahtar kelimeler, yabancı dilde başlık ve ilaveten Türkçe kısa özgeçmiş de iletilmelidir. Ayrıca, yazarla irtibat kurabilmek için gerekli telefon numarası, adres ve e-posta bilgileri de gönderilmelidir.

Şehir ve Medeniyet Dergisi'ndeki makalelerin imlâ ve noktalamasında yazarın tercihleri geçerlidir. Ancak sehven yapıldığı anlaşılan yazım ve noktalama hataları düzeltilir.

Yayımlanması talebiyle Şehir ve Medeniyet Dergisi'ne ulaştırılan yazılarda, metin içindeki alıntı ve göndermeler, araç içinde (yazar soyadı, kaynağın basım yılı, sayfa numarası sırasıyla), APA (American Psychological Association)'nın en son gönderme ve kaynak gösterme kılavuzuna uygun olarak yapılmalıdır. Metin dışında yapılan açıklamalarda, sonnot yerine, o sayfanın altında yer alacak olan dipnot kullanılmalıdır. Yazım kuralları ile ilgili ayrıntılı yönergeye derginin internet adresinden ([www.sehirmedeniyet.com](http://www.sehirmedeniyet.com)) bakmanız önerilmektedir. Şehir ve Medeniyet Dergisi'nde yayımlanan makalelerin yazarlarına, yazılarının bulunduğu sayıdan iki adet verilir.

Şehir ve Medeniyet Dergisi'ne yazı göndermek isteyen araştırmacının [sehirmedeniyet@gmail.com](mailto:sehirmedeniyet@gmail.com) e-posta adresini veya **A. Öveçler Mah. Lizbon Cad. 55/3 Öveçler, Çankaya/Ankara** adresini kullanabilirsiniz.

[www.sehirmedeniyet.com](http://www.sehirmedeniyet.com)